REVISTA
FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL VIII — 1 MARTIE 1941 — Nr. 3

BASIL MUNTEANU	Sensul și înțelesul cunoașterii literare	483
HORIA FURTUNĂ	Caliban	507
ION SÂN-GIORGIU	Spiritul german în literatura română	514
T. ARGHEZI	Un psalm	539
N. PETRAȘCU	Carmen Sylva	543
EMIL BOTTA	In groapa leilor	550
MIHAIL CELARIANU	Turturică Georgescu	558
JEAN RACINE	Mitridate (traducere de Emil Gulian)	572
AL. IORDAN	Privire fugară asupra operei Carmen Sylvei	585
GUILLAUME APOLLINAIRE	Maria (traducere de George Demetru Pan)	594
AL. A. PHILIPPIDE	Imbrățișarea mortului (II)	597

COMENTARII CRITICE

PERPESSICIUS	Jurnal de lector	624
AL. DIMA	Ideile estetice ale lui Vasile Pârvan	628
D. M. PIPPIDI	Inceputurile criticii literare la Greci	634
VLADIMIR STREINU	Introducere la opera lui Calistrat Hogaș	644
ȘERBAN CIOCULESCU	Un mare nedreptățit: I. Codru Drăgușanu (II)	659

CRONICI

DUNĂREA ROMÂNEASCĂ de *Emanoil Bucuța;* PAUL ERNST ȘI RENAȘTEREA TRAGEDIEI IN GERMANIA de *Wolf von Aichelburg;* MONOGRAFIA ORAȘULUI SIBIU de *Paul Lahovary;* RITMUL de *Dorin Sperantia*

REVISTA REVISTELOR

NOTE

Insemnări despre opera d-lui Al. I. Zirra «Alexandru Lăpușneanu» — Noul președinte al Fundației Regele Ferdinand I din Iași, d. Profesor Petru Bogdan — «Problema Sociologiei» de Profesorul D. Gusti — O carte despre literatura bănățeană — Problema continuității văzută de d. Anton Balotă — Moartea artistei Aglaia Pruteanu — Expozițiile de pictură ale d-lor Eremie Profeta și Alexandru Istrate — Știința românească apreciată în revistele germane — Sașii în istoria sud-estului european — Panaït Istrati, cel mai mare povestitor oral al timpurilor noastre — Cartea Principelui Franz Joseph de Hohenzollern despre vasul «Emden»

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 30 LEI

REVISTA FUNDAŢIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ ŞI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECŢIE:
I. AL. BRĂTESCU-VOINEŞTI, D. GUSTI, E. RACOVIŢĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor şef: CAMIL PETRESCU

REDACŢIA
ADMINISTRAŢIA
CENTRALA EDITURILOR
FUNDAŢIILOR REGALE
BUCUREŞTI III
39, BULEVARDUL LASCĂR CATARGI, 39
TELEFON 2-40-70

ABONAMENTUL ANUAL LEI 360
PENTRU INSTITUŢII ŞI ÎNTREPRINDERI PARTICULARE LEI 1.500
EXEMPLARUL 30 LEI

CONT CEC POŞTAL Nr. 1210
ABONAMENTELE SE POT FACE ŞI ACHITA PRIN ORICE OFICIU POŞTAL DIN ŢARĂ
MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE SECRETARIATUL GENERAL AL FUNDAŢIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA
FUNDAŢIILOR REGALE

ANUL VIII, NR. 3, MARTIE 1941

BUCUREŞTI
UNIUNEA FUNDAŢIILOR CULTURALE REGALE
39, Bulevardul Lascăr Catargi, 39
1941

SENSUL ŞI INTERESUL CUNOAŞTERII LITERARE[1])

Deschizând, în ziua de 6 Februarie, cursul de Limbă şi Literatură franceză, am indicat şi definit treptele care constituesc studiul unei literaturi moderne, dela cea mai umilă şi mai necesară dintre ele — treapta liminară a tehnicei şi istoriei textului, până la cea mai înaltă — integrarea sensurilor literare în filosofia istoriei. A fost o expunere de metodă.

Voi expune acum, nu concepţia mea despre studiul literaturii, ci concepţia mea despre literatura însăşi, în deosebi despre literatura franceză. Intrebarea pe care mi-o voi pune nu va fi deci: *cum vom studia literatura?* ci anume, *ce este literatura* în general şi ce caracterizează literatura franceză în speţă?

Acestei întrebări cu caracter definitor, îi va urma o întrebare cu caracter oarecum utilitar: care este interesul individual şi naţional al studiilor de literatură modernă, în deosebi franceză? Voi desbate deci o problemă cu dublu caracter: teoretic şi practic.

Expunerea mea combate implicit mai multe prejudecăţi, funeste sau numai supărătoare, care stăpânesc de mult opinia cititoare de literatură.

Mai întâi, prejudecata literaturii ca simplu agrement şi obiect de lux. Mă tem, într'adevăr, că desfătarea pe care cartea o procură imensei majorităţi a cititorilor şi pe care aceştia o cer unei cărţi nu e de cea mai bună calitate. Mă tem că e vorba de o desfătare cu totul pasivă, care nu postulează participarea la faptul

[1]) Lecţie de deschidere a cursului de Limbă şi Literatură Franceză, ţinută în ziua de 7 Noemvrie 1940, la Facultatea de Litere din Bucureşti.

lecturii a zonelor înalte sau adânci din personalitate, nici nu pătrunde aceste zone; o desfătare abia diferențiată de desfătările zilnice și curente pe care, alături de atâtea griji, viața le distribue muritorilor; o desfătare vulgară și de altminteri facultativă, de vreme ce ea se poate obține, cu și mai puțină cheltuială de energie, pe alte terenuri — cinematograful, conversația și alte mici divertismente sociale; o desfătare, într'un cuvânt, fără necesitate, fără lege, fără statut personal.

Impotriva acestei prejudecăți, voluntar sau involuntar depreciative, va trebui să se dovedească și să se proclame cât mai des posibil că literatura e *altceva*, că literatura își are, cel puțin virtual, statutul ei propriu, că literatura nu e un lucru mai puțin serios decât filosofia sau matematicile, nici mai puțin necesar decât biologia sau anatomia.

Literatura-desfătare? Da, desigur. Dar desfătare înaltă și gravă, izvorând nu din satisfacerea unei curiozități fără semnificație sufletească, ci din cultivarea singurelor facultăți umane cu adevărat nobile: instinctul, sentimentul și voința cunoașterii.

Știm rolul pe care-l joacă opinia publică în determinarea unei opere sau a unui curent. De aceea, nu preconizăm aici nici un fel de mandarinism. Stă departe de noi gândul de a izola literatura în turnul de fildeș al specializării și de a o interzice masei cititoare. Socotesc însă că relațiile dintre această masă și creatorii, exegeții și judecătorii de literatură, trebue să fie relații dela putere la putere, relații care să înlesnească circularea influențelor dela una la alta, și nu relații de subordonare a uneia față de cealaltă. Cu alte cuvinte, departe de a ne izola de masa cititoare, înțelegem să comunicăm cu dânsa, să ne consultăm împreună, să ne încredințăm reciproc doleanțele. Și cea dintâi plângere a noastră este aceea pe care ne-o inspiră conceptul generalizat al literaturii ca simplu agrement și obiect de lux.

Deci ca obiect ușor. Această prejudecată a facilității derivă din precedenta și mi se pare mai gravă, fiindcă ea privește direct studiile noastre și pe cei care își pregătesc ucenicia. Lucru ușor e în deosebi limba și literatura franceză. Mai întâi, cine nu citește și deseori vorbește franțuzește în țara noastră de o sută de ani încoace? Și totuși, beneficiile pe care le-am realizat din acest contact pe terenul intelectual și național sunt departe de a fi ceea

ce puteau şi trebuiau să fie. De ce? Fiindcă limba şi literatura franceză sunt lucru uşor! Ele conţin totuşi comori grele din care noi, în ciuda modelor favorabile şi seculare, n'am ştiut să ne împărtăşim, tocmai fiindcă le-am căutat la suprafaţa fenomenului francez şi fiindcă ne-am dat iluzia că le-am aflat.

Au intervenit apoi snobismul faptului francez şi conceptul de consanguinitate franco-română: două piedici care vor trebui cu orice preţ înlăturate din calea studiilor franceze, atâta vreme deviate dela sensul lor luminos şi condamnate la sterilitate. Vom proclama deci cu orice prilej că limba franceză e o limbă grea, tocmai prin facilitatea ei aparentă, şi cu atât mai grea pentru Români, amăgiţi de marele număr de galicisme din propria lor limbă şi de seculara tradiţie a contactului cu Franţa. Vom proclama de asemeni că literatura franceză e o literatură greu de înţeles în esenţele ei tari, tocmai din cauza clarităţii ei amăgitoare, o literatură greu de individualizat în specificul ei adânc, tocmai fiindcă ni se pare atât de perfect individualizată la suprafaţă. Vom proclama de asemeni zădărnicia revoltătoare a concepţiilor curente despre literatura franceză: literatură «spirituală» până la madrigal, superficială şi limpede până la dispreţul substanţei, literatură de salon, de club şi de alcov. Atunci de abia, când vom fi izbutit să ucidem aceste idei preconcepute, întărite de contestabila garanţie a mai multor generaţii sumar şi vicios franţuzite, de abia atunci vom aşeza studiile franceze pe temeiul lor cuminte şi sănătos şi vom înlocui prejudecata facilităţii lor cu voinţa de-a adânci, de-a interpreta şi de-a situa faptul francez în adevărate şi rodnice perspective intelectuale, rodnice atât pentru menţinerea câtorva mari şi esenţiale valori sufleteşti în Europa, cât şi pentru legitima noastră înfruptare din ele.

Agrement, facilitate. La aceste simptome de degenerescenţă a gustului şi a studiului literar, să adăogăm diletantismul.

Cine nu citeşte astăzi literatură? Şi, mai ales, cine astăzi, citind literatură, nu se simte îndreptăţit s'o judece? Argumentul obişnuit e un argument personal, nefundat în raţiune, nedocumentat sufleteşte: *îmi place, nu-mi place*. Diletantul crede în autoritatea impresiei şi în infailibilitatea gustului. Orice încercare de sistematizare, de explicaţie sau numai de precizare a datelor im-

presiei sau gustului i se pare sacrilegiu barbar sau beoțian. Diletantul, în fine, socotește că literatura și farmecul literar se trăiesc și nu se demonstrează.

Noi credem însă că literatura și farmecul literar se trăiesc și se demonstrează, adică mai întâi se demonstrează și apoi se trăiesc sau se contemplă. Noi credem că există o tehnică literară și o experiență literară, necesare înțelegerii unei opere și preliminare integrării lor sufletești. Nu doar că reducem întregul proces literar la singurul exercițiu al rațiunii. Recunoaștem în literatură un dublu proces de forțe, raționale și extraraționale. Dar pretindem că înțelegerea literară tinde la o cât mai largă raționalizare a extraraționalului. Și tocmai aici stă piatra de încercare a cunoscătorului de literatură: gradul în care el izbutește să reducă extraraționalul unei opere la elemente raționale. Nu vom explica totul, desigur, nici nu ne vom strădui să explicăm inexplicabilul, adică ceea ce, după diferitele operații literare, rămâne misterios și ireductibil. Acest mister ultim, și numai el, va forma pentru cunoscătorul de literatură obiect de trăire, de contemplație, de integrare sufletească, de extaz. Tehnica și experiența literară intervin între subiect și obiect, nu pentru a altera contemplația și extazul, ci pentru a ni le oferi cât mai autentice și mai directe, și pentru a clădi postul de observație din care cititorul să se poată înălța fără remușcare către stele.

Diletantismul refuză cu indignare concursul tehnicei. Această tehnică, cheme-se ea stabilire și verificare de text, studiu de variante, datare, critică genetică și atributivă, determinare de relații și de influențe, desemnare de curente — această tehnică explicativă, gramaticală, stilistică, demonstrativă, estetică și istorică, va părea diletantului obositoare și pedantă. Literatura fiind lucru divin, ambianța ei va fi entuziasmul, iar toate oboselile preliminare nu fac altceva decât să stingherească entuziasmul, și nu constituesc, în ochii diletantului, decât un fel de siluire a spontaneității creatoare.

La examen, printre alte întrebări, situate la diferitele înălțimi ale gamei intelectuale, profesorul întreabă și câteva date. Imediat i se creează reputația unui om care *cere date*, care *vrea date*, deci reputația unui om cu inclinație la pedantism. Nădăjduesc că nu există nici un profesor de literatură sau de istorie care să vrea date

pentru date. E vorba însă aici de *cronologie*, adică de cu totul altceva. Ştiu că pentru un tânăr ucenic, căruia îi lipseşte sentimentul intim al relaţiilor dintre opere şi dintre epoci, cronologia e penibilă. Dar orice început e penibil. Cronologia, în cazul cel mai nefericit, e un rău necesar. Când mi se situează *les Fleurs du mal* în 1840, adică înainte de culegerea lui Théophile Gautier, *Emaux et Camées*, 1852, adică în plină înflorire romantică, sunt obligat să reţin că cel întrebat n'a înţeles semnificaţia culegerii lui Baudelaire, radical imposibilă în 1840. Iar când mi se aşează *le Génie du Christianisme* în 1815, constat că această deplasare de treisprezece ani aduce cu sine o completă răvăşire a valorilor relative care, condiţionându-se una pe alta, constituesc o epocă. Adică, pentru a întrebuinţa un cuvânt mai puţin odios, această precisă situare în timp a unei opere nu este altceva decât *momentul*, cel mai preţios dintre principiile ui Taine.

Vom opune diletantului, nu numai tehnica, ci şi experienţa. Adevăratele organe de înţelegere nu sunt metodele, ci facultăţile, facultăţi vii, active, capabile să adapteze metoda la obiect şi, la rigoare, s'o inventeze. Inteligenţa şi intuiţia, sensibilitatea şi gustul, sunt susceptibile de ascuţire, de mlădiere, de rafinare. Iar aceste câştiguri sunt rodul reflexiunii, meditaţiei şi comparaţiei. Educaţia literară presupune deci, nu numai formarea instrumentului tehnic, ci şi formarea organului de percepţie, intuitiv şi sensibil, lucruri care cer o cheltuială de energie şi o disciplină mai presus de virtuţile diletantului.

Suntem astfel departe de concepţia unei literaturi-agrement, cultivată cu prejudecata facilităţii şi sub auspiciile diletantismului. Ne îndreptăm spre celălalt pol al înţelegerii literare. Ne îndreptăm spre un domeniu serios şi chiar grav, unde — va trebui să se admită într'o zi — responsabilitatea, deşi nu de acelaşi ordin, e tot atât de mare ca în mecanică sau în rezistenţa materialelor; unde lucrurile nu se desfăşură în plin arbitrar impresionist, iar erorile pot fi tot atât de evidente cum e un calcul defectuos în matematici sau o derivaţie vicioasă în filologie; unde, în sfârşit, aceste erori, departe de a scăpa oricărei sancţiuni, sunt pedepsite, nu prin sancţiuni de fapte, plătite odată pentru totdeauna, ci printr'o sancţiune mult mai dureroasă: prin însăşi alterarea vieţii noastre sufleteşti.

Intr'adevăr, societatea modernă a ajuns la o ciudată depreciere a realităților sufletești. Lumea sufletească a contemporanilor noștri și-a pierdut vechea-i armătură de credințe, de tradiții umaniste sau religioase. Cei care, vreme de două veacuri, au ruinat piatră cu piatră edificiul unei umanități ce se credea clădită pentru eternitate, și-au desăvârșit opera. Ingustul, dar solidul univers de certitudini practice s'a lărgit astăzi într'un univers haotic, unde vechile certitudini practice au devenit incertitudini teoretice, un univers constituit din instabilități, alunecând și pierzându-se unele în altele, și populat de fantome de idei, de fantome de concepții, de fantome de fericiri.

Trăim în plină deslănțuire de forțe pe care nu le putem nici orienta, nici stăpâni. Trăim sub magia subconștientului, prin jocul spontaneității interioare, în destinderea evoluției și în mirajul de penumbre al relativității. Totul în noi și în jurul nostru e supus unei mișcări vertiginoase, unui dinamism pe care uneori am dori să-l oprim în loc și să-l examinăm de aproape... Am dori într'adevăr să ne opunem curentului de deslânare, de descătușare, de descompunere, care ne fură și ne comandă să nu ne regăsim. Lecțiile atâtor evoluționiști, relativiști și freudieni, care au smuls instantanee din cumplita noastră fugă spre distrugere, nu trebuesc totuși pierdute. Dar ele trebuesc cristalizate într'un nou dogmatism, care să ne dăruiască pentru o vreme răgazul de-a ne regăsi.

De aceea, sensul majorității noțiunilor de înaltă abstracție va trebui reexaminat pe noi temeiuri și, printre prăbușirile și răsturnările atâtor sisteme de viață și de gândire, determinat cu cât mai multă stringență.

* * *

Există, în disciplina noastră, o veche confuzie foarte răspândită încă în cercurile iubitorilor și cercetătorilor de literatură, o confuzie între doi termeni și două domenii incompatibile: literatură și viață. Consecințele funeste ale acestei confuzii nu se pot număra. De aceea, e necesar să-i proclamăm cât mai deseori zădărnicia și naivitatea.

Să nu fie oare literatura decât imitația frumoasă, sau complementul ideal al vieții? Să nu fie oare literatura decât o prelungire a vieții în infinit, sau un instantaneu al vieții fixat pentru eter-

nitate? Un precipitat al vieţii, ca în chimie? O cristalizare? O reconstruire mai intensă? O excrescenţă parazitară din trunchiul mereu nou al vieţii? Să fie oare viaţa atât de scumpă oamenilor încât, neajungându-le s'o trăiască, se simt ispitiţi să şi-o ofere mereu în spectacol, s'o contemple şi s'o viseze?

Eu cred că această confuzie e ofensatoare atât pentru viaţă, cât şi pentru om, cât şi pentru literatură. Pentru viaţă: fiindcă a-i căuta un derivativ, fie el şi sublim, denotă insuficienţa vieţii. Pentru om: fiindcă a plânge şi a râde prin procură, a iubi şi a muri prin procură, dovedeşte incapacitatea omului de a trăi cu adevărat, ceea ce denotă un grav complex de inferioritate, o teamă de responsabilitate în faţa destinului, o aberaţie nu fără raporturi cu psihopatia. Confuzie ofensatoare, în sfârşit şi în deosebi, pentru literatură: dacă literatura nu este, sub o formă sau alta, decât o imitaţie a vieţii, atunci socotesc că viaţa e infinit mai bună, mai frumoasă, mai interesantă decât literatura, şi voi prefera ceea ce este autentic, adică viaţa, sacrificând ceea ce e factice, adică literatura.

Consecinţele acestei confuzii au infestat nu numai critica diletantă, ci şi critica savantă. Despre eroii unui roman sau drame, criticul se întreabă numaidecât: trăiesc sau nu trăiesc? Sunt sau nu adevăraţi? Se ştie că, după o vorbă celebră, Balzac a făcut concurenţă stării civile!

Criticul diletant sau simplul cititor va merge încă mai departe: el va căuta similitudini exacte între cutare erou sau intrigă şi cutare cunoscut sau fapt divers. Se ajunge astfel la judecăţi pseudo-literare, care sunt de fapt judecăţi sentimentale sau instinctuale, izvorând din acelaşi complex de date umane din care izvorăsc şi judecăţile care se aplică unui ins sau unui eveniment. Emma Bovary, această nostalgică provincială, sau incestuoasa Fedră, vor fi supuse unor judecăţi *de aceeaşi natură* cu cele pe care le aplicăm zilnic aproapelui nostru.

Aceste judecăţi realiste sau vitaliste sunt pur şi simplu monstruoase. Iar hotărîrea sau chiar violenţa cu care sunt emise mi se par un simptom îngrijorător pentru destinele literaturii. In orice caz, explicarea şi comentarea vieţii prin literatură şi a literaturii prin viaţă rămân pentru mine procedee critice inferioare şi primitive.

S'ar putea crede că exagerez când atribui criticilor judecăți și procedee de acest ordin. Iată, pentru edificarea fiecăruia, această traducere, în limbaj curent, a tragediei raciniene, pe care o găsesc într'un celebru manual de literatură:

« O femeie părăsită, punând la cale asasinarea omului pe care-l iubește de către rivalul său, iată *Andromaque ;* o femeie înșelată, răzbunându-se împotriva iubitului și rivalei sale, iată *Bajazet:* un bărbat care, pentru un interes sau o datorie, părăsește femeia iubită, iată *Bérénice ;* un bătrân, rival al fiilor săi, iată *Mithridate ;* o mamă îndrăgostită de fiul său vitreg și urându-l, persecutându-l fiindcă nu-i poate câștiga dragostea, iată *Phèdre.* Nu sunt acestea tot atâtea tragedii eterne ale vieții reale, subiectele, mereu aceleași, pe care gazetele și tribunalele le oferă sensibilității noastre dornice să se cheltuiască? ».

Toate aceste fapte diverse constituesc, după criticul meu, « la simple, générale, humaine vérité ». Observați sensul pe care-l capătă, în limbajul criticului, termenul de « adevăr », devenit un modest echivalent al faptului anecdotic, și suferind una din acele schingiuiri, curente în terminologia literară, care ne fac să aspirăm cu desnădejde la necesitatea de a considera obiectul disciplinei noastre cu rectitudinea și rigoarea demne de un creier omenesc.

In orice caz, concepția aceasta a unei literaturi exclusiv cuprinzătoare de adevăruri anecdotice și vitaliste rămâne la ordinea zilei. De aici, inclinația pasionată a multor critici și istorici de a cerceta substratul real al operei și de a identifica prototipul viu al eroilor. Operații în parte legitime, fără îndoială. E legitim, de pildă, ca profesorul Abel Lefranc să caute cu atâta osteneală și agerime adevărata personalitate și stare civilă a lui Shakespeare, sau, în lecțiile sale dela Collège de France, acum vre-o zece ani, dedesupturile secrete ale *Cidului.* E legitim să încercăm a stabili în ce măsură prima piesă a lui Corneille reflectează prima lui dragoste, sau dacă *Cinna* are semnificația unei pledoarii pentru niște conspiratori în carne și în oase [1]). Și ni se pare totdeauna « piquant » să aflăm ce ființă anume vie se ascunde sub masca lui Julien Sorel sau a Emmei Bovary.

---

[1]) Cf. diferitele scrieri și articole ale Americanului G. L. Van Roosbroeck, despre *Mélite, le Cid* și *Cinna,* între 1921 și 1925.

Aceste operaţii sunt legitime, fiindcă nimeni nu se gândeşte să conteste existenţa în literatură a datelor reale şi materiale, existenţa unui întreg material documentar şi viu. Dar aceste operaţii trebuesc reduse la semnificaţia lor, care este minimă, ele neputând fi decât operaţii liminare sau subliminare, dat fiind că materialul viu de care este vorba nu serveşte creatorului decât ca simplu factor de transmisiune a viziunei sale, factor care, în procesul de elaborare, pierde imediat consistenţa lui materială şi calitatea lui vitalistă şi suferă o totală transfigurare metaforică.

De aceea, a judeca literatura după gradul ei de adevăr anecdotic şi vitalist, înseamnă a-i denatura sensul adânc. Deseori, într'adevăr, departe de a imita viaţa sau de a prelungi personalitatea umană a scriitorului, opera se va situa la antipodul uneia şi celeilalte. E cazul lui Corneille: acest avocat cu dicţiune imperfectă nu visează decât elocvenţă; acest burghez timid nu creează decât eroism şi nobleţă. Tragedia lui, departe de a-i reflecta viaţa, i-o reprezintă cel mult prin contrast.

Ce devine apoi, pe acest teren al înţelegerii vitaliste, întreaga literatură fantastică — zânele lui Perrault şi aripatele comedii shakespeariene? Cum rămâne miraculosul epic şi fantezia utopiştilor, titanismul lui Faust şi transfigurările lui Poe? Pentru explicarea acestor creaţii atât de puţin anecdotice, critica vitalistă e condamnată la foarte comice salturi mortale.

Artistul plastic extrage materialul operei sale din natură. Dar între materialul brut al naturii şi acelaşi material supus acţiunii artistice, e o prăpastie. Materialul naturii va aparţine de acum încolo unei noi ordini şi va câştiga virtuţi pe care înainte nu le poseda: «Lemnul statuii nu mai e lemnul copacului; marmura sculptată nu mai e marmura din carieră; aurul topit şi lucrat devine un metal inedit». Căci materia unei arte nu e o dată fixă, câştigată pentru totdeauna: ea este, din capul locului, transformare şi noutate»[1]). Lucrurile se petrec la fel în literatură: materialul vital, uman (şi adăogăm: linguistic), odată adoptat de artistul literar, va înceta să aparţină vieţii şi legilor ei şi se va transporta pe un alt plan, într'o nouă ordine.

Nu. Literatura nu e viaţa. Adevărul ei nu e de ordin vitalist.

---

[1]) Henri Focillon, *Vie des Formes*. Ed. nouvelle, Paris, 1939, pp. 70, 72.

Adaog că literatura și adevărul ei nu sunt nici de ordin psihologic. Că elementul psihologic procură operei literare una din componentele sale, este indiscutabil. Romancierul, dramaturgul și chiar poetul observă omul și captează pe viu gestul evident sau secret al ființei umane. Uneori chiar, artistul literar percepe cu atâta ascuțime și preciziune filiația, articulația și mimetismul faptelor sufletești, reduce cu atâta autoritate complexele sufletești la determinantele lor simple, încât însăși disciplina psihologică beneficiază, în analizele și sintezele sale, de observația poetului, romancierului sau dramaturgului.

Mai mult chiar: aproape totdeauna, studiul psihologiei literare constitue un prețios element la formarea concepției noastre despre om. Nicăieri nu înțelegi mai adânc infinita diversitate a omului. Există astfel un om racinian, un om stendhalian, un om balzacian, un om flaubertian, proustian, pirandellian și chiar, în general, un om clasic, un om romantic [1]), un om realist — tot atâtea construcții sau reconstruiri ale ființei umane, construcții atât de caracteristice pentru autorii lor și chiar pentru epocile și literaturile în care evoluează, încât văd foarte bine istoria literară distribuindu-și materia în categorii și după criterii psihologice.

Și totuși, literatura nu e nici psihologie. Tocmai infinita varietate a omului care populează creația literară ne deșteaptă prudența. Nu, eroul literar nu e un om de sine stătător, construit și împodobit de dragul lui. El e un simplu indice, iar sensul lui pentru literatură rămâne, ca și cel al spectacolului vieții, un sens metaforic. Omul literar, departe de a evolua în deplină libertate, după legile sale proprii, e un simplu agent de transmisiune, un purtător de mesaje, un vestitor al altor lumi. Cea mai bună dovadă a acestei afirmații este faptul că adevărul psihologic în literatură nu e un adevăr științific, obiectiv, stabil și valabil prin sine

---

[1]) Cf. o admirabilă caracterizare poetică a omului romantic, în Baudelaire, *Au lecteur:* un om cu voința destrămată, laș în fața păcatului, a viciului și a destinului, stăpânit de forțe demonice și alunecând cu voluptate pe panta dulce a Infernului... Rezistența, voluntarismul, personalitatea clasică s'au topit și s'au evaporat... E o caracterizare-gravură, cu atât mai de preț cu cât e realizată de un romantic lucid, perfect diferențiat de obiectul său și operând, ca atare, cu instrumentele clasice de observație și de expresie — abstracția, sinteza, alegoria.

însuşi. El nu e decât un adevăr relativ, raportat la economia generală a operei, condiţionat de realizarea unor efecte cărora creatorul de frumos literar îl va sacrifica totdeauna, fără ezitare şi fără scrupul. De aici exagerearea unor trăsături în detrimentul altora, de aici deformarea fatală a omului literar într'un sens sau altul, după cum e în funcţie de paroxism tragic, de intensitate comică, de farmec liric sau de determinism realist [1]).

Astfel creatorul de literatură evadează din psihologie, după cum adineauri evadase din viaţă. Incotro îşi va îndrepta paşii?

* * *

Eu cred că singura poziţie posibilă pentru un creator de frumos literar [2]) este situarea lui în esenţial. Esenţialul pentru om e spiritul, cu funcţiunea lui maximă şi supremă: cunoaşterea. Omul, într'adevăr, e compromisul a două instincte: instinctul de conservare şi instinctul cunoaşterii. Trăind într'o lume haotică, hărţuit de contradicţii şi de lucruri fără sens aparent, împresurat de mister, plutind în voia soartei, ca o epavă, pe oceanul tuturor desamăgirilor, spiritul suferă. El aspiră la fericire. Aspiră la oaza aceea de linişte, de împăcare şi de înseninare, străină vieţii. Şi atunci se aprinde în el scânteia divină care, din când în când, dincolo de biologie şi de sociabilitate, străluminează o clipă adâncuri grele de întuneric. La lumina acestei scântei, spiritul prinde un instantaneu pe care nici un calcul şi nici o migală nu l-ar produce altminteri. In această străfulgerare, spiritul a cunoscut şi a înţeles. Tot ceea ce urmează nu e decât realizare, adică reunirea mijloacelor de transmisiune, totdeauna imperfecte, prin care ni se va împărtăşi minunea aflată de un spirit şi într'un moment privilegiat.

Nu pun în caracterizarea acestui fericit moment al creaţiei nici un fel de iluminism. E vorba pur şi simplu de o anumită dispoziţie spirituală, caracterizabilă psihologic, şi care presupune

---

[1]) Pentru asemenea adaptări, la Racine, cf. Thierry Maulnier, *Racine*, Paris, 1936: « La vérité des sentiments dans le drame racinien est établie selon la perspective du drame... », etc., p. 103.

[2]) Consider aici literatura în esenţa ei lirică, adică în fondul ei ireductibil la alte discipline, şi exclud ca atare din speculaţiile mele zonele didactice, biografice, sentimentale, dramatice, psihologice, filosofice, etc., neelaborate poetic şi care figurează în contextura unei opere un simplu material brut.

realizarea unei sinteze temporare a forțelor contradictorii și a celor câteva antinomii masive care plăsmuesc ființa noastră spirituală. Un echilibru fragil se produce atunci în noi, analog, probabil, cu starea de grație. Aceeași stare se va produce în cititorul inițiat. După lectura *Fedrei*, a lui *Hamlet*, a lui *Faust*, nu păstrez în suflet nici o furtună, nici o turburare: se creează în mine, dimpotrivă, acea liniște a contemplației care vede dincolo de ce se vede.

Așadar, literatură-cunoaștere, literatură instrument de cunoaștere. Există o cunoaștere științifică, o cunoaștere metafizică, o cunoaștere mitică. Adaog la aceste mijloace de cunoaștere, cunoașterea literară. Și întăresc astfel solidaritatea naturală a spiritualității omenești. Cred, într'adevăr, că obiectul acestei spiritualități este unul și același. Sunt acum aproape o sută de ani de când Renan formula, în 1848, acele gânduri și meditații care vor fi mai târziu publicate sub titlul *l'Avenir de la Science*, unde se întrevede unitatea substanțială a spiritului:

« A vrai dire, ces mots de poésie, de philosophie, d'art, de science, désignent moins des objets divers proposés à l'activité intellectuelle de l'homme, que des manières différentes d'envisager le même objet, qui est l'être dans toutes ses manifestations. C'est pour cela que le grand philosophe n'est pas sans être poète; le grand artiste est souvent plus philosophe que ceux qui portent ce nom... ».

Și Renan adaugă: « Béranger a pu tout dire sous forme de roman, tel autre sous forme d'histoire ». Intr'adevăr, un creator de frumos va spune în opera lui *totul*, adică, după Renan, « la chose indivise par excellence, l'âme, Dieu », adică esențialul.

Nu mă gândesc nici un moment să confund cunoașterea literară cu celelalte moduri de cunoaștere. Alfred de Vigny scria undeva (Préface de la *Maréchale d'Ancre*) că « si l'art est une fable, il doit être une fable philosophique ». Așadar literatura e filosofie, dar filosofie fabuloasă. Nu voi confunda deci literatura cu filosofia, deși aș prefera de o mie de ori să o confund cu filosofia, decât să o confund cu anecdota sau cu viața.

Observ totuși că între sistemele și curentele de filosofie și operele literare, există relații de coexistență și de paralelism care n'au fost îndeajuns studiate. Există un mare număr de cazuri, în care opera literară mi s'a înfățișat ca incidența unui sistem filo-

sofic într'un temperament, şi am nădejdea că se va demonstra într'o zi cât de strâns evoluează orice poet, orice creator de frumos în orbita filosofică a vremii sale. Intre Descartes şi Corneille, între Locke şi pitorescul preromantic, între idealismul german şi romantismul anglo-german sau simbolismul francez, între Auguste Comte şi Flaubert, între Bergson şi simboliști, există relaţii subterane, care nu se datoresc totdeauna unei influenţe directe, şi care ne-ar obliga să studiem cu oarecare subtilitate una din cele mai pasionante probleme dintre câte ne pune disciplina noastră, şi anume: *determinarea procesului deformant şi transfigurant pe care-l suferă ideea, atunci când din câmpul filosofiei e transplantată în câmpul viziunii poetice.*

Dar literatura este cunoaştere, nu prin înseilarea acestor idei transformate. Ea n'ar fi în acest caz decât o simplă *ancilla philosophiae*, iar eu îi recunosc suveranitatea absolută.

Ce va fi atunci cunoaşterea poetică? Acest termen nu e nou. El a fost întrebuinţat chiar şi în ultima vreme de un tânăr şi strălucit critic francez, Thierry Maulnier, care însă n'a încercat să-i dea nici măcar un început de definiţie sau cel puţin de caracterizare raţională [1]). Să fie oare vorba de un termen echivoc şi vag, în spatele căruia ne ascundem odată mai mult nedumerirea? Să conţină oare acest termen rezultatul unui simplu compromis între estetica intelectualistă, mistică şi romantică?

Ar trebui în primul rând să procedăm la o analiză critică a acestor sisteme şi la diferenţierea atitudinii noastre de atitudinea lor. Nu vom deschide acest proces. Concepţia exprimată aici nu e dedusă din nici un sistem filosofic sau estetic, ci e indusă din experienţa şi contemplarea directă a faptului poetic.

Cred că instrumentul de cunoaştere poetică e un instrument specific. Poetul cunoaşte, nu numai prin organele normal destinate acestei funcţiuni, adică prin inteligenţa logică şi prin intuiţie, această percepţie misterioasă. El cunoaşte prin totalitatea sufletului său, prin întreaga sa fiinţă spirituală, adică prin inteligenţa, prin sensibilitatea, prin însăşi voinţa sa. Există o cunoaştere prin sensibilitate, după cum există o cunoaştere prin voinţă. Poetul

---

[1]) Thierry Maulnier, *Introduction à la Poésie française*. Paris, 1939, p. 25 şi passim.

e o ființă sensibilă și activă: dar toate nuanțele plăcerii și durerii pe care le încearcă în poemul său, toate gesturile și actele pe care le îndeplinește în același poem, n'au valoare practică și biologică, ci numai o valoare teoretică, de cunoaștere. O sensație sau o nuanță sentimentală, afirmate de poet și inserate în economia poemului, devin realități în sine, la care poetul aderează, pe care le percepe, pe care le înțelege în noua ordine așa cum niciodată nu le-a perceput în vechea lor ordine pur sensorială sau sentimentală. Această cunoaștere poetică, s'o numim cunoaștere prin adesiune.

Acordându-se cu fiecare element în parte, spiritul creator va obține împăcarea lor laolaltă: el e cimentul care umple golurile și soluțiile de continuitate ale universului. Poetul se va instala astfel într'un univers coherent, solidar, unificat și armonios, unde contradicțiile se rezolvă reciproc, se anulează sau se neutralizează și se topesc unele în altele. Va creea deci un microcosm, care va însemna reducerea la date inteligibile a Ființei. Va creea adică un sistem, cât mai rotund, cât mai coherent și cât mai perfect posibil, un sistem care îi dă conștiința că a pătruns în tainele mari, fiindcă, prin completa sa adesiune, le-a acordat între ele și cu sine însuși. Situat în centrul acestui sistem, evoluând în sânul lui cu perfecta libertate a creatorului, spiritul a cunoscut și a înțeles.

Orice operă frumoasă constitue în ochii mei un asemenea sistem autonom, echivalent cu sistemul divin al Ființei.

Criticii vorbesc totdeauna de concepția autorului despre viață, de sentimentul naturii sau al morții la cutare poet. E o preocupare legitimă, dar insuficientă. Fiindcă această preocupare trebue dusă mult mai departe și realizată mult mai sistematic. Concepțiile unui creator nu sunt niciodată concepții obiective și independente: ele n'au decât o valoare relativă și metaforică, de vreme ce se condiționează și se limitează reciproc în economia generală a poemului-sistem. Totul, în acest sistem, e în funcție de tot. Și tocmai datorită acestei interdependențe organice, creatorul poemului și apoi cititorul trăiesc un moment convingerea liberatoare a unei perfecte și suverane gratuități: convingerea să s'au situat în mijlocul și pe planul marilor enigme, că le-au ordonat și înțeles. De aici liniștea aceea pătrunzătoare, sentimentul acela de împăcare senină, analog stării de grație.

Opera literară, sau mai bine zis poemul, va fi cu atât mai adânc şi mai înalt, cu cât va fi izbutit că creeze un sistem mai perfect, mai complet, mai unitar, cu cât va fi izbutit adică să închidă în sine un răspuns mai convingător la marile întrebări fără răspuns [1]). De aceea există genuri condamnate să rămână inferioare, tocmai fiindcă ele nu constituesc sistemul acesta metaforic de ordonare şi de armonizare a marilor întrebări, a ultimelor mistere. Mă gândesc la poezia strict descriptivă, la poezia didactică, la poezia socială.

In sensul acesta şi pe terenul acesta al adesiunii spiritului la fiinţă se poate vorbi de literatură ca instrument de cunoaştere. Nu cunoaştere pedestră, vulgară şi imitativă a vieţii anecdotice, ci cunoaşterea relativă şi subiectivă a misterelor creaţiunii.

Nu cred să mi se poată astfel aduce vina că intelectualizez literatura. Dar această învinuire mi s'ar părea uşoară. Să înţelegem odată pentru totdeauna că literatura e lucru intelectual, că ea evoluează, nu pe planul vieţii, ci pe planul spiritului, şi că toate elementele de ordin uman, social, realist, vitalist, într'un cuvânt întreg materialul ei documentar suferă o transfigurare totală şi nu mai îndeplineşte decât o funcţiune metaforică. « Vive le mélodrame où Margot a pleuré », proclama Musset. Margot se înşeală. Lacrimile ei biologice sunt, pe terenul nostru, fără obiect şi ca atare nu sunt probante. Lacrimile, zâmbetele, iubirile, crimele, florile, stelele, care intră în configuraţia poemului, încetează să fie lacrimi şi zâmbete şi stele omeneşti, pentru a deveni elemente de traducere şi de transmisiune ale cunoaşterii poetice.

Frumosul? El nu poate fi disociat de această cunoaştere şi de starea de graţie care o face posibilă la creator şi la cititor. Emoţia estetică nu poate fi decât însăşi această stare de graţie, adică un corelativ al cunoaşterii prin adesiune.

Ajungem astfel la viziunea unei infinităţi de lumi literare, aşezate pe tot atâtea temeiuri. Dar această infinitate de poziţii spirituale se poate reduce, prin grupări şi subsumări succesive, la marile poziţii fundamentale ale spiritului omenesc: spiritualism

---

[1]) « Les relations formelles dans une oeuvre et entre les oeuvres constituent un ordre, une métaphore de l'univers ». Henri Focillon, *Vie des formes*, p. 3.

și materialism, raționalism și idealism, monism și dualism, cu numeroasele lor ramuri și nenumăratele lor combinații posibile. Așa privite lucrurile, caracterizările operelor, epocilor și literaturilor mi se par mai ușor realizabile în specificitatea lor și permit individualizări greu de realizat altminteri.

* * *

Iată, de pildă, literatura franceză modernă. Criticii, în încercările lor de caracterizare generală, vorbesc de calitatea psihologică a acestei literaturi, de puterea de analiză a Francezului, de gustul și de spiritul său și de alte câteva propensiuni și virtuți în general adevărate. Dar aceste caracterizări sporadice plutesc la suprafață și, nefiind adunate în mănunchi, nu se sprijină reciproc și rămân fără autoritate. La temeiul lor trebue să se așeze o evidență mai adâncă, mai apropiată de trunchiul comun din care nasc atâtea opere și atâtea curente variate. Vom încerca, deci, prin asimilări și eliminări succesive, să ajungem la definirea unei poziții fundamentale.

Se știe rolul imens pe care exercițiul rațiunii îl joacă în creația franceză. Sunt însă sigur că nu s'au dedus din acest exercițiu toate consecințele și toate aplicațiile la care dă naștere. Pentru ca raționalismul francez să poată deveni o explicație fecundă, el ar trebui aplicat figurației și stilului, compoziției și descrierii, psihologiei și, în general, tuturor componentelor unei opere.

Mai grav: acest raționalism francez a rămas nu numai nestudiat în numeroasele lui consecințe literare, dar chiar nedefinit în unicitatea lui. Când se spune *raționalism*, criticii înțeleg *logică*, *analiză*, *silogism*. Desigur că și acest aspect e caracteristic literaturii și chiar vieții franceze în general. Diviziunea cartesiană a dificultății și ordinea cartesiană a discursului au pătruns adânc în firea franceză, așa cum ea se manifestă până și în viața zilnică. In acest sens, expresii ca « se rendre compte », « sérier les problèmes », « procéder par étapes » [1]), la care vom adăoga « tirer à conséquence » și toată minuțioasa precauție a « compoziției » franceze, sunt caracteristice unui întreg fel de a gândi.

[1]) Viggo Bröndal, *Franceza, limbă abstractă.* In *Revista Fundațiilor Regale.* Iulie 1936, p. 9.

Dar raţionalismul francez nu devine logică decât ulterior. Cel dintâi aspect al său nu e logic, ci intuitiv: este raţiunea cartesiană, adică perceperea evidenţei. Francezul disociază cu extraordinară vivacitate şi hotărâre esenţialul de neesenţial. Pe cel dintâi, îl percepe intuitiv şi-l reţine; pe cel de al doilea, îl elimină fără cruţare.

Işi va construi deci lumea lui filosofică şi literară din aceste mari evidenţe intuitive. O va construi coherent şi logic. *O va construi mai ales dualist*. Universul şi fiinţa franceză sunt construcţii dualiste.

E, în primul rând, cazul filosofiei lui Descartes, care presupune existenţa perfect distinctă a două mari componente ale lumii: substanţa gânditoare şi materia sau întinderea, sufletul şi corpul, subiectul şi obiectul: «En sorte que ce moi, c'est-à-dire l'âme par laquelle je suis ce que je suis, est entièrement distincte du corps» [1]). Panteismul sau, în general, monismul, această reducere a lumii la un singur şi unic principiu, această fuziune a elementelor, pe care o întâlnim în alte filosofii şi literaturi, aceasta nu e o atitudine franceză.

Ceea ce este francez, e opoziţia radicală a spiritului şi materiei. Un spirit liber, autonom, activ şi autoritar, conştient de sine şi organizator... Paul Valéry a definit în termeni excelenţi acest credit nelimitat pe care-l acordă intelectului său: «Les choses du monde ne m'intéressent que sous le rapport de l'intellect; tout par rapport à l'intellect. Bacon dirait que cet intellect est une *Idole*. J'y consens, mais je n'en ai pas trouvé de meilleure». O inteligenţă arhitectonică:

... «l'homme est incessamment et nécessairement opposé à *ce qui est* par le souci de *ce qui n'est pas!* et il enfante laborieusement, ou bien par génie, ce qu'il faut pour donner à ses rêves la puissance et la précision de la réalité, et, d'autre part, *pour imposer à cette realité des altérations croissantes qui la rapprochent des ses rêves*» [2]).

Această alterare conştientă a realităţii e faptul unui raţionalist cu tendinţe idealiste [3]). Ne vom gândi că aceleaşi tendinţe sunt

[1]) Descartes, *Discours de la Méthode*, IV-e Partie.

[2]) *Variété*, (1924), p. 22, p. 33.

[3]) «L'Esprit est donc bien ce qui n'est pas, l'instrument de ce qui n'est pas»... *Ib.*, p. 34.

limpede mărturisite de către Descartes, în al treilea principiu de metodă [1]) și vom admira această întâlnire, la interval de trei veacuri, a două mari spirite: gândul lor circumscrie, nu numai istoric, dar și substanțial, una din marile determinante ale spiritului francez.

Construcția franceză se înalță astfel conform unor legi riguroase, care sunt legile spiritului. Hazardul și elementele accidentale sunt excluse cu grije și oroare. Francezul e dominat până și în viața lui familiară de această *nevoie a necesității*, care-l face să se simtă responsabil în fața comunității de fiecare gest al său [2]).

Edificiul francez va fi un adevărat edificiu, adică se va bucura de cea dintâi calitate a oricărei construcții arhitectonice: soliditatea. Solidul însă nu poate fi decât stabil și static. De aici, extraordinara perseverență a tradițiilor franceze. De aici calitatea statică până și a limbii, care exprimă mai bucuros ceea ce *stă* și *durează*, decât ceea ce se mișcă și se transformă [3]).

Arhitectonica franceză implică de asemeni claritatea. Daniel Mornet a putut astfel scrie o întreagă *Histoire de la clarté française*. Voltaire mărturisirea: « Je suis pareil aux ruisseaux; je suis clair parce que je ne suis pas profond » [4]). Dar claritatea nu implică în mod necesar superficialitatea! Nu văd de ce lumina nu și-ar avea adâncimea și tainele ei. Și nu se poate vorbi de superficialitatea atâtor creatori de evidențe, de la Racine la Valéry.

In fața acestui spirit constructiv, celălalt termen al dualismului: o natură exterioară percepută cu mare luciditate și relief. Universul francez ni se va înfățișa cu aspect mai mult sau mai puțin cartesian, după epoci și școli: un univers simplificat, puțin

---

[1]) « conduire par ordre mes pensées, en commençant par les objets les plus simples... et *supposant* même de l'ordre entre ceux qui ne se précédent point naturellement les uns les autres ». *Discours*, I-e Partie.

[2]) Despre acest « besoin de nécessité », o pagină spirituală și adâncă în Paul Claudel, *Sur le vers français*. (In *Positions et Propositions*, I, 1928, p. 19).

[3]) S'a observat că rolul verbului, categorie care exprimă devenirea ș acțiunea, e mult mai redus în limba franceză decât, de pildă, în limba germană, și că, deseori, exprimarea unor nuanțe ale verbului e încredințată substantivului: *aller à cheval, aller en voiture, aller à pied*, pour *reiten, fahren, gehen*. Cf. W. von Wartburg, *Evolution et structure de la langue française*. 1937, p. 260.

[4]) Citat de W. von Wartburg, *ib.*, p. 261.

schematic, dar limpede şi organizat; o lume de obiecte cu contururi vii şi tăioase, obiecte care nu se topesc unele în altele, ca la panteişti, ci care îşi păstrează unitatea şi individualitatea lor.

De aici, raritatea sensaţiilor şi a gândirii muzicale în literatura franceză. De aici, sentimentul suveran al compoziţiei, prin eliminarea notelor periferice şi organizarea puţin schematică a esenţialului: grădinile şi parcurile lui Le Nôtre, *à la française*, îşi găsesc pretutindeni corespondentul lor mai mult sau mai puţin disimulat în literatura franceză. De aici, în sfârşit, calitatea peisajului literar francez, mai mult lapidar şi plastic decât pitoresc şi pictural, mai mult desenat decât colorat. Această propensiune la desen presupune însă despuierea obiectului de notele lui prea concrete, simplificarea lui maximă. Avem de-aface cu o adevărată necesitate a spiritului francez, pe care cei mai lucizi autori şi-au recunoscut-o ca proprie. André Gide, de pildă: « Sans doute un besoin de mon esprit m'amène, pour tracer plus purement chaque trait, à simplifier tout à l'excès; on ne dessine pas sans choisir » [1]).

A sosit momentul să observăm că cei doi termeni ai dualismului francez sunt riguros subordonaţi unul altuia: după cum s'a putut constata din câteva citate anterioare, accentul cade totdeauna pe primul termen, pe raţiune, pe spirit.

De aceea, literatura franceză va fi o literatură esenţial umană. « La vraie science et la vraie étude de l'homme, c'est l'homme », proclama mereu tânărul Montaigne. Iar astăzi, Paul Valéry, atribuind acest umanism străvechei pilde elene, adaogă: « Nous lui devons une méthode de penser qui tend à rapporter toutes choses à l'homme, à l'homme complet; l'homme se devient à soi-même *le système de références* auquel toutes choses doivent enfin pouvoir s'appliquer » [2]).

Mai mult psihologică decât metafizică, literatura franceză va avea sentimentul riguros al limitelor cunoaşterii, dincolo de care nu se va rătăci. Aici, mă gândesc iarăşi la Descartes şi anume la ale sale *Regulae ad directionem ingenii*, din 1628. Iată Regula II: « Nu trebue să cercetăm decât acele lucruri pe care mintea noastră

---

[1]) *Si le grain ne meurt...*, p. 282, note.

[2]) *Variété*, p. 45.

pare a le putea cunoaște în chip neîndoelnic »[1].. E o regulă de modestie, de înțelepciune, de economie a forțelor, pe care întreaga literatură franceză o va respecta din instinct. Pretutindeni, în această literatură, ne va întâmpina sensul precis al limitelor permise unei acțiuni intelectuale eficace; pretutindeni se vor exclude speculațiile asupra infinității posibilului; pretutindeni vom întâlni oroarea de necunoscut și excluderea lui din câmpul meditației și contemplației literare. Nicăieri, dimpotrivă, ambiția gigantică a cutărei alte mari literaturi: sensurile faustiene și hamletiene lipsesc literaturii franceze. La fel cu Descartes, Francezul, și cu deosebire Francezul clasic, va îngrădi cu grije câmpul său de percepție și de investigație, câmpul său de evidențe, de idei și de sentimente majore și clare, câmp pe care-l va lucra cu credința că-l lucrează pentru eternitate. De aceea, clar-obscurul și întreaga efervescență de stări sufletești trecătoare și turbure, vor fi neglijate, și fiindcă ele par neglijabile, și fiindcă depășesc câmpul de observație al rațiunii avide de evidență.

Aplicația la literatura franceză a acestui dualism cu atâtea puternice consecințe e revelatoare. El explică admirabil clasicismul și literatura moralistă, lucru care se impune celei mai sumare priviri. Iată mărturia lui Pascal: « Tous les corps, le firmament, les étoiles, la terre et ses rayons ne valent pas le moindre des esprits; car il connaît tout cela, et soi: et les corps, rien ».

Același dualism explică poziția ciudată a romantismului francez care nu seamănă cu nici un alt romantism european: un romantism așezat, nu pe fuziunea monistă a romantismului anglo-german, ci pe un dualism aproape tot așa de caracterizat ca dualismul literaturii clasice. Iată pe Victor Hugo. Răsfoiți *Les Contemplations*. Pretutindeni, două realități bine distincte: Dumnezeu și omul (Poemul liminar); Dumnezeu și Satan (Livre I, *Aurore*, IV); omul scrutând, cu atenția unui savant aplecat pe microscop, prăpastia fără fund a problemei ultime (Livre III, *Saturne*); omul și îngerul (Livre III, *Explication*); dialog între natură și spirit (Livre III, *La Chouette*); dialog între suflet și trup (Livre III, *Insomnie*), etc.

---

[1] Traducere de Const. Noica, Brașov, 1935, p. 31. Cf. și Regula VIII. — Cf. *Discours de la Méthode*, IV-e Partie.

La fel poate fi explicat până şi simbolismul, în măsura în care evită contaminările prea făţişe cu modalităţile anglo-germane. Însuşi Mallarmée, însuşi Paul Valléry, răspund acestor semnalmente. *Aurore, la Jeune Parque, le Cimetière marin,* sunt admirabile poeme, într'un sens cartesiene, unde jocul profund şi clar al raţiunii e surprins în plină acţiune creatoare:

Je fais des pas admirables
Dans les pas de ma raison.

Poetul dialoghează cu ideile care i-au veghiat somnul:

Nous étions non éloignées,
Mais secrètes araignées
Dans les ténèbres de toi!

Ne seras-tu pas de joie
Ivre! à voir de l'ombre issus
Cent mille soleils de soie
Sur tes énigmes tissus?

(Aurore)

Nici o dispersiune în univers, nici o fuziune cu natura, ci, pretutindeni, contemplarea lucidă şi pătrunzătoare a propriului său *eu,* admirabila proiectare şi cristalizare a raţiunii în act, a propriei sale fiinţe esenţiale:

Mais moi, Narcisse aimé, je ne suis curieux
Que de ma seule essence;
. . . . . .

Aceste *Fragments du Narcisse* sunt însă mai mult decât acest înalt egotism. Ele exprimă drama căutării de sine, voinţa pasionată a imposibilei fuziuni dintre spirit şi materie, dintre subiect şi obiect, un dualism cu nuanţă psihologică, într'un cuvânt:

Hélas! corps misérable, il est temps de s'unir...

Sufletul încearcă să evadeze din propria lui închisoare, întinde zădarnic către obiect antenele lui dureroase:

L'âme, l'âme aux yeux noirs, touche aux ténèbres mêmes,
Elle se fait immense et ne rencontre rien...

Cred că poemul acesta reflectează poziția extremă a dualismului francez: cu o tensiune dureroasă, dualismul francez încearcă aici să se topească în monism, să realizeze fuziunea celor doi termeni ai săi. Incearcă și nu izbutește, după cum în mitul antic, Narcisse nu izbutea să se identifice cu propria sa imagine...

* * *

Răspunzând la prima întrebare pe care ne-am pus-o — ce este literatura? — am încercat să dăm literaturii o noblețe pe care, în cutremurul vremurilor noastre, tinde să o piardă. Am încercat de asemeni să-i creez un statut de persoană morală, desfăcând-o din complexul umilitor al vieții cotidiene și înălțând-o pe singurul plan care-i poate explica și justifica existența: pe planul spiritului.

Am făcut apoi o aplicație la literatura franceză, punând în evidență pe acele dintre datele ei câte mi se par fundamentale.

Aș dori acum, în puține cuvinte, să precizez sensul practic al cunoașterii literare și al literaturii franceze în specie. Căci studiul unei literaturi străine prezintă, nu numai un interes teoretic, ci și un interes practic.

Un interes practic individual, fiindcă înlesnește lărgirea orizontului și deci formația personalității. In acest sens, o întreagă pedagogie literară va trebui făurită, din care nu vedem funcționând astăzi decât elemente superficiale și incoherente.

O literatură străină în deosebi e un vast câmp de observație, de experiențe noi, și instructive tocmai prin faptul noutății lor. E ca și cum cercetătorul, evadând din lumea lui de totdeauna, s'ar pomeni într'o lume cu alte dimensiuni și alte raporturi, o lume la care trebue să se adapteze printr'o serie întreagă de acomodări și de mlădieri. Câte examene de conștiință se nasc din acest contact! Câte întrebări niciodată puse până atunci! Facultățile noastre, observația, sensibilitatea, gândirea, visul, sunt supuse unor exerciții din care vor ieși mai puternice și mai vaste.

Așa se întâmplă cu orice literatură străină. Intrucât privește literatura franceză, prin studiul celor mai ilustre exemple din câte s'au inventat, ucenicul va înțelege și perfecționa lucruri pe care altminteri cu greu le poate înțelege și perfecționa: sentimentul intim al proporțiilor și relațiilor; perfecta adaptare a diferitelor facultăți la scopul care trebue atins, echilibrul acestor

facultăţi, în vederea celei mai judicioase distribuţii şi organizări a materialului.

Intr'un cuvânt: compoziţie, limpiditate, luciditate. Sunt beneficii capitale, al căror sens educativ nu va scăpa nimănui. La ele se adaogă prodigiosul rol educativ al limbii franceze, nu de ajuns cunoscut şi exploatat în învăţământul nostru.

Aş dori, drept încheiere, să semnalez, cel puţin teoretic, beneficiul pe care însăşi naţiunea îl poate realiza din contactul cu marile valori străine. Incă odată, nu poate fi vorba de imitaţie, ci de comparaţie şi, eventual, de adaptare. Există, mai mult în fapt decât în teorie, o întreagă tehnică a adaptării. Ea presupune studiul atent al deficienţelor şi cerinţelor locale, de o parte, iar de alta, studiul riguros al valorilor importabile, fiindcă nu orice poate şi trebue să fie transplantat oriunde şi oricând.

Cred că cea dintâi mare lecţie pe care o putem culege din spiritul şi literatura franceză, este realitatea extrem de vie şi de eficace a tradiţiei. Tradiţie linguistică, tradiţie morală, tradiţie intelectuală, tradiţie istorică. Imensul prestigiu francez e rodul tuturor acestor tradiţii conjugate şi mereu fecunde.

Faimosul conflict al generaţiilor, care a făcut atâtea ravagii în atâtea ţări, n'a atins Franţa decât la suprafaţă. Dimpotrivă chiar, generaţiile succesive se ştiu solidare în serviciul istoriei, chiar atunci când se opun una alteia, de vreme ce ele reînvie periodic prin concepţiile lor. Această solidaritate în succesiune, un reprezentant al tinerelor generaţii n'a ezitat s'o afirme, în pragul ultimului război. Acelaşi purtător de cuvânt vorbeşte totuşi de revoluţie şi o chiamă. Dar ştiţi din ce adâncuri o chiamă? Din însăşi adâncurile tradiţiei! « A nous de convertir en forces révolutionnaires les traditions qui spontanément resurgissent en nous » [1]).

Înţelegem astfel de ce literatura franceză poartă cu sine sensul congenital al eternităţii şi de ce pune mai mare preţ pe valorile stabile, fixe, durabile, decât pe valorile dinamice, mereu răvăşite de răsturnări şi de apeluri înnoitoare. Dar însăşi această fixitate şi acest sens al duratei alcătuesc o pildă binefăcătoare.

---

[1]) Armand Petitjean, *Péguy et nous.* In *Nouvelle Revue Française,* 1 juillet 1939, p. 11.

Literatură puternic selectivă, știind să simplifice și să organizeze haosul prin reducerea lui la elemente inteligibile și practice, literatura franceză poate servi de corectiv eficace într'o țară ca a noastră, unde, de douăzeci de ani încoace, s'au încercat toate contaminările și s'au cultivat toate penumbrele.

In aceste vremuri de vâltoare, literatura franceză ne învață, în fine, necesitatea limitei și deci înțelepciunea moderației. Iar concepția ei seculară despre om, renunțarea ei la cuceriri stelare și la reconstruiri demiurgice, nu sunt de prisos pentru a mulcomi delirul care ne stăpânește, ne invită să depășim condiția umană și ne menține într'o dureroasă și poate sterilă exaltare prometeică.

BASIL MUNTEANU

CALIBAN

— TRUPUL RĂSPUNDE SUFLETULUI —

Eu, Caliban nemernic,
Trup trândav, fără ţel,
Inalţ acum vocea
Spre tine, Ariel!

Eu trec de-o veşnicie,
Din om în om, cu rost;
Tu crezi că eşti lumina
Şi crezi că sunt un prost.

Tu ai crescut în mine
Şi crezi că m'ai ales.
Tu nu 'nţelegi nimica,
Dar tu-mi dai înţeles.

Tu crezi că eu sunt lutul,
Iar tu eşti sfântul har;
Eu robul, tu porunca
Dumnezeirii. Dar

Ce Decalog tiranic
Al muntelui Horeb
M'a cetluit? Dă-mi voe
La rândul meu să 'ntreb

Ce caută în trupu-mi
Cărnos, fragil elastic,
Așa numitul suflet,
Acest chibiț fantastic?

Tu stai în mine, însă
O clipă n'ai pierdut
Să vezi și tu minunea
Din care ești făcut.

Te miră sera lumii
Cu melci și cu verbine,
Dar nu te ispitește
Miracolul din tine.

Stai, însetat de gânduri,
Cu degetul la tâmplă,
Și n'ai habar de ceea
Ce 'n mine se întâmplă.

Când inima mea bate
Și sângele-l împrăștii
In vine, 'n buze și în
Paliditatea măștii,

Privirea ta cuminte
Și fără de prihană,
Nu știe să se mire
De-mi vindec câte-o rană.

Eu te-am crescut, străine,
Și te țin printre vii;
Eu m'am luptat cu boala,
Și nu știi cum, nu știi!

Cu ochii mei poteca
Și floarea ți-ai ales;
Eu, fetele frumoase
Și dulci, ți le-am cules.

Copiii tăi ca mine
Vor fi, căci sunt ai mei.
Tu eşti cu vorbă lungă,
Dar eu sunt cu temei!

Eu ţi-am adus pârâul
Cântării, în auz;
Şi fructele oprite
Cu pieptul meu obtuz.

Eu, lacrimi pentru rugă
Şi voluptăţi, ţi-am dat;
In mine, renunţarea
Mereu s'a încrustat.

Nu tu porţ amintirea
Sărutului, ci eu!
Dorinţele 's săpate
Aci, în trupul meu!

Eu nu's cu duh ca tine,
Şi 'n spirite nu scapăr,
Dar ştiu să lupt, să gătui,
Să iau şi să mă apăr!

Eu te-am poftit la taină,
Pe-a vinului moşie,
Şi ţi-am turnat în cupe
Cotnar şi crâmpoşie.

Când trupul tău cu taine,
Din veac în veac, îl duc
Prin mii de clipe grele, —
Tu stai uituc, năuc!

De goana spre lumină
Ţi-e mintea turburată;
Mai limpede ca mine
Tu n'ai să fii vreodată!

*

Eu sunt bătrâna moară
Cu aripi mari de lemn;
Tu ești zefirul care,
Trecând, îmi face semn.

Eu macin grâul vremii
Cu sârg și cu folos,
Tu ești doar o 'ntrebare
Stârnită de prisos.

Vrei să-ți cunoști destinul
Și asta nu ți-o iert;
Ce-i pasă de algebră
Panterii din deșert?

Tu ești ca luminița
Ce arde pe comori:
N'o să desgropi nimica
Și 'n noapte o să mori.

Ți-ai risipit prin lume
Averea din iubiri;
Și-ai turburat în mine
Seninul din priviri.

Când gândul tău vorbește,
Eu pașnic te urmez, —
Și-apoi ți-ascult tăcerea,
O, frate siamez!

Credeam că ești puternic,
Dar văd că ești sărac,
Căci împotriva morții
Tu n'ai găsit vreun leac!

*

O, suflete, ești piatra
Ce cu trufie largă,
Porni, în iureș iute,
Spre cer ca să mi-l spargă.

Dar o să ți se surpe,
Trimeasă 'n jos de vânt,
Parabola căderii
Pe pieptu-mi de pământ!

Nu-ți mai lărgi zadarnic
Băerile trufiei,
Ci, firei tale slabe
Mai bun părinte fii-ei!

Ce vârfuri, care ținte
Mai vrei să le ajungi?
Amurgul are umbre
Din ce în ce mai lungi...

Erai stăpân odată,
Eu sluga ta eram;
Iubirile te lasă,
Prieteni nu mai am!

Plutim în voia soartei
Și a lui Dumnezeu,
Și, dacă eu sunt luntrea,
Cârmaciul sunt tot eu!

*

Și totuși, altădată,
Pe când eram copii,
Noi împărțeam frățește
Aceleași bucurii.

In pieptul nostru tânăr,
O inimă bătea;
Același dor de viață,
Zvâcnind, ne podidea.

S'a dus copilăria
Cu zmeele din opt.
Ne-om prăvăli în iarbă
Domol, ca fructul copt.

Azi eu rămân în urmă
Iar tu te pierzi în vis;
Şi ne-am pierdut cărarea
Ce duce 'n paradis.

Dar eşti legat de mine
Ca aria de strună,
Şi din această lume
Porni-vom împreună.

In care colţ de lume
Mai cauţi adăpost?
Noi suntem de pe-acuma
Cu morţii care-au fost!

Când visul tău dispare
Cu lumea lui eternă,
Eu îl privesc pe gânduri,
Ca Platon, din cavernă!

Incetineşte-ţi paşii!
Fă ochii mari! De-acum
Se-apropie hotarul
Despărţitor de drum.

Tu ce-ai clădit în lume
Cu gândul şi cuvântul,
Il va lua uitarea
Odată cu pământul!

Nici o icoană sfântă,
Nici o fiinţă vie
N'or să-ţi ajute trupul
In clipa de-agonie

Tăcuţi, umbriţi de vârstă,
Să ne uităm trecutul,
Căci viaţa e tristeţea,
Şi moartea e 'nceputul!

Că 'n lumea de-altă dată
N'ai fost, — nu-ți pasă ție!
Atunci de ce să dăinui
In lumea ce-o să fie?

De ce să te frământe
Răscoale și suspine
Toți vor muri pe lume
Ca noi. Așa e bine!

*

O, suflete, o frate,
O, visător ecou,
Te duci, și niciodată
N'o să te naști din nou!

Când, într'o zi, un « mâine »
Cu noi, nu va mai fi,
In plânsul altor inimi,
Ne-om destovărăși.

Rămas bun nu ne-om spune,
Ci, fără de cuvânt,
Tu ai să fugi spre ceruri,
Eu voi intra 'n pământ.

Acolo, doar acolo
Urma-voi legea mea!
Să plângă cine poate,
Priceapă cine-o vrea!

HORIA FURTUNĂ

SPIRITUL GERMAN ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

O cercetare clară a influenţii germane asupra literaturii române nu poate oferi decât linii generale, care să netezească drumul unor studii mai vaste, şi este strâns legată de lucrări premergătoare. Astfel de lucrări sunt însă, cu excepţia contribuţiilor care tratează doar momente izolate ale acestei probleme, aproape inexistente, şi întreg materialul este încă în bună parte necercetat. Iar contribuţia germanisticei române a fost până astăzi numai fragmentară, deşi iniţiative izolate pline de silinţă nu pot fi trecute sub tăcere [1]).

Spiritul german şi-a făurit încetul cu încetul un drum către cultura română. Această influenţă nouă nu era însă în opoziţie cu evoluţia românească. Mai degrabă îi apărea ca un model fertil. Desvoltarea culturii române fusese împiedecată multă vreme de împrejurări externe şi abia veacul al XIX-lea aduse poporului dunărean redeşteptat imboldurile necesare unei înfloriri spirituale. De aceea şi efectul influenţei mai vechi slave nu a fost puternic decât în cultul religios şi la câţiva cronicari, iar înrâurirea culturii greco-bizantine trecătoare şi fără importanţă pentru crearea unei culturi româneşti vii.

Abia spiritul francez, care a fertilizat cultura română la începutul veacului al XIX-lea jucă un rol precumpănitor în desvoltarea spirituală a României, dar influenţa acestuia fu zdruncinată curând, în cea de-a doua jumătate a veacului trecut, de

---

[1]) Ion Sân-Giorgiu, *Rumänische Germanistik* (Stimmen aus dem Südosten, Nr. 1—2 Octomvrie 1938).

influența puternică a literaturii și ideilor germane. De atunci există în viața intelectuală românească o alternare, o pendulare între spiritul romanic și german, și se stabilește prin aceasta un echilibru între cele două culturi apusene, echilibru care nu poate fi decât favorabil desvoltării independente a culturii române.

Dacă mergem mai departe în trecut și cercetăm cele mai vechi raporturi ale lumii culturale românești cu spiritul german, găsim în anumite momente ale evoluției poporului românesc contingențe cu lumea germană, contingențe care-și au rădăcinile împlântate adânc în trecutul românismului.

Primul contact între Germani și Români a avut loc încă în epoca stăpânirii Gepizilor în Dacia [1]). Urmele nomenclaturii gepidice în româna veche nu pot fi negate [2]). Dar nu se pot trage din aceasta decât concluzii fără importanță. Aici nu este vorba de un adevărat schimb cultural.

Inainte de veacul al XV-lea nu poate fi vorba de o cultură românească, și o literatură propriu-zisă nu găsim înainte de secolul al XVII-lea. Prima atingere culturală a Românilor cu Germanii, fie și numai în poezia populară și alte produse ale folkloristicei, este înlesnită de Sașii ardeleni, care aduseră în secolul al XII-lea și al XIII-lea, odată cu venirea lor în Ardeal, și valori culturale germane, și anume poezia medievală și unele scene de Crăciun. Românii au împrumutat dela Sași asemenea scene sau piese, ca de pildă « Herodesspiel »-ul (Irozii), care s'a încetățenit în secolul al XVIII-lea în principatele dunărene și a fost reprezentat des și la curtea domnească [3]). In cursul răspândirii lor, aceste jocuri de Crăciun fură cu totul încetățenite și asimilate, așa fel că modelul nu mai poate fi nicăieri recunoscut și doar-doar dovedit pe cale istorico-literară.

După introducerea Reformei la Sași de către Johannes Honterus și sub stăpânirea spirituală a umanismului, Românii din Ardeal iau contact mai strâns cu cultura germană astfel încât prima atingere a Românilor de literatura germană, poate fi atri-

[1]) Dr. Const. C. Diculescu, *Die Gepiden*, I. Bd. Leipzig, 1923, p. 70 și urm. și Gustav Kisch, *Germanische Kontinuität in Siebenbürgen*, Jena, 1937.

[2]) *Ibidem*, p. 175 și urm.

[3]) Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, Bucureşti, 1883, p. 492.

buită mijlocirii Sașilor din Ardeal [1]). Mai mult, Sașii înșiși au fost primii cercetători și creatori de literatură românească, ale cărei motive au fost luate din viața poporului românesc.

Astfel romanul neterminat al lui Iosef Marlin, « Horia », tratează despre faptele unui erou național ardelean, iar epopeea humanistului Schesäus, « Ruina panonica », descrie lupta între domnitorul românesc Alexandru Lăpușneanu și rivalul său Ion Eraclide Despotul [2]). Din veacul al XVI-lea și până târziu în al XIX-lea Sașii au jucat un rol hotărîtor în răspândirea culturii germane. Punctele de contact dintre poezia populară română și cea săsească sunt adesea atât de șterse, încât nici nu se mai poate deosebi la unele legende sau basme, căruia dintre cele două popoare îi revine paternitatea [3]). Sașii încercară de altfel să convertească și pe Români la protestantism, din care motive tipăriră la Sibiu în 1544 primul *Catechism* românesc, a cărui traducere românească i se atribue Sasului Philip Maler. In anul 1559 fu invitat de către Sași diaconul Coresi la Brașov, unde publică *Evanghelia* și *Psaltirea*, tipărindu-le în tipografia lui Honterus. Tot Sașii au copiat și Psaltirea românească din Scheia, lucru ce se poate deduce din unele particularități de limbă. De altfel, influența germană a fost continuă în toate ținuturile săsești din Ardeal, fapt ce se observă mai cu seamă în limba scrisă a acelor Români, care învățaseră în școlile secundare ale Sașilor [4]).

Și influența umanismului, care e introdus tot de Sași, a fost, dacă nu continuă, totuși puternică, dar fără consecințe însemnate. Prezența și activitatea umaniștilor germani în timpul domniei lui Eraclide Despotul (1561—63), precum și încercarea acestui domn de-a funda o Academie, cu ajutorul câtorva profesori luterani, ca Johann Sommer, Kaspar Peucer și Johann

---

[1]) Karl Kurt Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*, Hermannstadt u. München 1935; și K. K. Klein, *Rumänische-Deutsche Literaturbeziehungen*, Heidelberg, 1929.

[2]) *Ibidem*, pp. 61, 74 urm.

[3]) *Ibidem*, p. 43.

[4]) I. Borcea, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen* X. Jahresbericht für rumänische Sprache, Leipzig ; Simeon Mândrescu, *Influența culturii germane asupra noastră*, Iași 1904. Vezi și Hermann Tontsch, Tipografia Honterus, în « Boabe de Grâu », Nr. 4, 1934.

Rhetius, ne oferă cea mai concludentă dovadă despre puterea de penetrabilitate a influenței săsești la Români [1]).

Chiar și primele încercări ale veacului al XVII-lea de-a scrie versuri românești le datorim în parte umaniștilor sași, dela care școlarii români n'au învățat numai tehnica hexametrilor latini, ci și a versului românesc. Astfel, poetul sas Frank von Frankenstein (1642—97) traduce în românește o odă prelucrată după Ovidiu și o poezie de Simon Dach, în timp ce scriitorul român Mihail Halici, care trăise multă vreme la Nürnberg, redă în românește la 1767 o odă ungurească [2]). De aceea nu este o exagerare din partea lui Sextil Pușcariu, când spune că pătrunderea limbii naționale în biserică în locul slavonei bisericești și a limbii grecești, ca și formarea unei limbi literare de către Coresi, se datoresc influenței spirituale a Sașilor ardeleni [3]).

Și când o altă personalitate intelectuală a României de astăzi, filosoful C. Rădulescu-Motru, afirmă că această penetrație a limbii române în slujba religioasă ortodoxă sub influența Lutheranismului ar fi unul dintre cele mai de seamă puncte de contact între cultura română și cea germană, are de sigur toată dreptatea [4]). Nu trebuește uitat cât de mult s'au desvoltat de atunci legăturile de limbă între cele două popoare și ce puternic a influențat germana limba comercială românească, așa fel încât se poate vorbi în această privință de o influență constantă și chiar crescândă.

Dar, înrâurirea culturii germane asupra celei române prin intermediul Sașilor nu se limitează numai la aceasta. Sașii pătrund și în Principate, unde sunt folosiți în cancelariile Domnilor; multora dintre ei le sunt încredințate și misiuni importante, cum a fost cazul savantului sas Christian Flechtenmacher (1785—1843), care a fost chemat în 1813 de frații Lascăr și Grigore Sturdza

[1]) Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române, Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 40 și Alex. Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922.

[2]) Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 107 urm. și K. K. Klein, *op. cit.*, p. 97, cum și Dr. Egon Hayek, *Die Hekatombe Sententiarum Ovidionarum des Valentin Frank von Frankenstein*, Hermannstadt, 1923.

[3]) Sextil Pușcariu, *Deutsche Kultureinflüsse auf das Rumänische Volk*, Jena, extras din «Aus dem Leben und Wirken der Romanen». Rumänische Reihe, edit. de E. Gamillscheg, Caet 1—6, Jena, 1938.

[4]) C. Rădulescu-Motru, *Rumänien und die deutsche Kultur*, Europäische Revue, An. X, Caet 1. 1934.

la Iași, pentru a se ocupa acolo împreună cu Gheorghe Asachi și soția acestuia, cu traducerea de piese de teatru germane și a aduce în capitala Moldovei o trupă germană de actori dela Viena [1]).

Dar prin introducerea de cărți populare și calendare săsești se încuibă influența germană din ce în ce mai mult — dovadă este « Calendarul pentru bețivi » al lui Vasile Aaron, din anul 1815 [2]). Cărțile populare tipărite de Sași și răspândite în Transilvania nu pătrunseseră însă atât de repede și în Principate. Abia la începutul veacului al XIX-lea apărură aici primele traduceri românești ale acestora.

In anul 1836 apare la București în « Gazeta Teatrului » o bună traducere a rapsodiei lirice « Der ewige Jude » a lui Schubart. In 1842 apare la Brașov o traducere în versuri a cărții populare austriace: « Der daumenlange Hansel mit dem ellenlangen Barte » [3]). « Fortunatus » prinde numai în Ardeal, dar cartea populară a lui Till Eulenspiegel intră adânc în literatura populară românească, pătrunzând sub titlul de « Till Buhoglindă » în toate straturile poporului și bucurându-se de multă prețuire. După traducerea în versuri a lui Ion Barac din anul 1840, se simți nevoia unei prelucrări în proză, care a și apărut mai târziu în « Biblioteca pentru Toți », și a cunoscut mai multe ediții [4]). Cât de durabilă a fost influența acestei cărți populare, se poate vedea din adaptarea românească « Năzdrăvăniile lui Păcală », care este socotit ca un Eulenspiegel românesc, după cum « Nasreddin Hogea » reprezintă pe « Eulenspeigel »-ul oriental.

Sașii păstrară rolul lor de mijlocitori ai culturii germane și mai târziu, când influența germană începu să se ivească și pe alte căi la Români; rolul lor pierdu însă treptat din importanță când, odată cu desvoltarea unei literaturi beletristice românești, operele capitale ale literaturii germane fură cercetate direct și când, după convertirea la catolicism, conducătorii și reprezentanții principali ai culturii românești din Transilvania veniră la

[1]) K. K. Klein, *op. cit.*, p. 109 urm.

[2]) Traian Bratu, *Die deutschen Volksbücher bei den Rumänen*, extras din « Vom Leben u. Wirken der Romanen », Jena și Leipzig, 1936.

[3]) *Ibidem*, p. 11.

[4]) *Ibidem*, p. 12.

Viena pentru a-şi desăvârşi studiile [1]). Biserica catolică a fost astfel pentru Ardeal şi pentru Românii care fură primiţi în sânul ei o poartă comodă spre cultura apuseană şi prin aceasta către cea germană.

Inrîurirea Saşilor transilvăneni, cum şi cea a Germanilor austriaci din Bucovina, asupra culturii române, nu a fost lipsită de însemnătatea şi urme ale acestei influenţe se găsesc în special în limba scrisă a ardelenilor, care conţine în sintaxă forme şi expresii germane. Nu este de mirare deci că Maiorescu, în vremea lui, şi Sextil Puşcariu, astăzi, au atras atenţia asupra germanismelor scriitorilor români, lucru pe care l-a relevat în ultima vreme pe bună dreptate şi K. K. Klein [2]). Mai trebuie de asemenei reamintit teatrul săsesc din Sibiiu, care a reprezentat în veacul al XVIII-lea autorii moderni pentru vremea aceea şi a dăruit Românilor prilejul de-a lua contact cu teatrul adevărat [3]). Această colaborare româno-săsească a lăsat firește urme adânci şi în cultura săsească, urme care apar în special în epoca postbelică în operele celor mai buni scriitori saşi, ca Meschendorfer, Heinrich Zillich şi Wittstock, şi care dovedesc alternanţa raporturilor [4]).

Mişcarea latinistă şi naţionalistă, care a fost de-o importanţă capitală pentru cultura românească, a avut de asemeni raporturi strânse cu cultura germană. Aproape toţi factorii culturali românești şi scriitorii Ardealului, dela Gheorghe Lazăr, Şincai, Micu şi Maior, şi până la modernii şi contemporanii Slavici, Coşbuc şi Goga s'au bucurat de influenţa binefăcătoare a spiritului german, cu care veniseră în contact din vremea şcoalei şi de care nu voiseră nici mai târziu să se elibereze.

Unul dintre cei dintâi poeţi ai Ardealului, la care se observă influenţa germană, este Vasile Aaron, care urmează în opera sa biblică « Suferinţele şi moartea Mântuitorului nostru » pas cu

---

[1]) Sextil Puşcariu, *Deutsche Kultureiflüsse auf das Rumänische Volk*, p. 10.

[2]) Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 37.

[3]) Eugen Filtsch, *Geschichte des Theaters in Siebenbürgen* (Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde), Sibiiu 1888, precum Ion Gherghel, *op. cit.*

[4]) K. K. Klein, *op. cit.*, vezi studiul « *Rumänische Beziehungen in der deutschen Literatur Siebenbürgens bis zur Mitte des 19. Jhds.* » şi Ion Sân-Giorgiu, *Literatura Saşilor din Ardeal*, în « Aspectele literare », Sibiiu, 1938.

pas Messiada lui Klopstock [1]). Tot astfel se face iubit prin traducerile sale din Till Eulenspiegel și alte scrieri germane Ion Barac, cunoscut scriitor ardelean, pe care l-am amintit deja. Aproape toți acești scriitori transilvăneni sunt traducători de cărți germane, astfel încât cunoașterea mai apropiată a literaturii germane în cercurile cetitorilor români se datorește lor. Dacă nu am cita decât cele două traduceri în versuri ale lui « Faust » de ardelenii Ion Gorun și Ion U. Soricu, și tot ar fi de ajuns pentru a dovedi afirmarea noastră. Influența germană a rămas puternică în Ardeal până la Unirea cu vechiul Regat, când, prin intermediul Bucureștiului, centrul culturii române și al influenții franceze, au apărut și în Ardeal urme ale acestei influențe. Cu toate acestea ardeleanul Lucian Blaga întruchipează în operele sale poetice și filosofice cel mai nimerit exemplu al unei înrâuriri a spiritului contemporan german.

Cu deosebire interesantă pentru omul de știință este încercarea de-a preciza străduințele pedagogilor ardeleni de-a învăța limba germană. Dela finele veacului al XVIII-lea se înmulțesc gramaticele și dicționarele, care apar la Viena, Cernăuți, Buda-Pesta și Sibiiu. Bine înțeles la început au fost gramatici germano-române pentru studiul limbii române de către germani, sau dicționare germano-ungaro-româno-latine. Așa de pildă este manualul româno-german al lui Ioan Molnar, care a apărut în mai multe ediții atât germane cât și române, și tot așa sunt și lucrările lui Clavin, Anton de Marki, Columb Zaharia și Clemens Andreas. Dicționarul germano-român al lui Clemens Andreas este unul dintre primele pe care le posedăm. Acestuia i-a urmat numai decât dicționarul lui Ioan Molnar [2]). După cum se poate foarte ușor observa, toate aceste manuale de limbă au fost scrise de

---

[1]) Ovid. Densusianu, *Literatura Română modernă*, București, 1920, vol. I, p. 123.

[2]) *Prima* ediție germană Viena 1788; *a doua* ediție în limba română, Sibiiu 1819; *a treia* ediție deasemeni românească, Sibiiu, 1823. Ioan Molnar, *Vocabular nemțesc și românesc*, Sibiiu, 1822. Clavin, *Prospect pentru dicționarul latin-român-german-unguresc*. Budapest, 1806, Anton de Marki, *Extract din Gramatica germano-română*, Cernăuți, 1810. Columb Zaharia, *Gramatica limbii germane*, Buda, 1821. Clemens Andreas, *Kleines Walachisch-Deutsches und Deutsch-Walachisches Wörterbuch*. Buda, 1821, Ed. II-a, 1823.

Germani și Unguri pentru învățătura limbii române și au slujit mai mult Germanilor sau Ungurilor decât Românilor, cu toate că dicționarele aveau un caracter general. Cât de mare era interesul pentru învățarea limbilor străine în statele monarhiei habsburgice, se poate vedea și după lexiconul în patru limbi care a avut mai mulți autori [1]).

Dar și în celelalte provincii a crescut interesul pentru limba germană și pentru cuceririle culturii germane. Boierii din Principate au început să învețe nemțește. Ba chiar și în Bucovina factorul german a început să joace aproximativ același rol ca și în Transilvania. Și aici substratul de cultură românească a stat neîntrerupt sub influența germană. Până în vremurile de astăzi există acolo o puternică influența a culturii și literaturii germane. Nu trebue să uităm primele cărți de școală românești, care nu sunt decât traduceri sau pur și simplu imitații după cele germane. « Manualul germano-valach » (Viena 1788) al lui Ioan Molnar este prima carte de școală care a servit apropierii culturale germano-române. Chiar și un factor cultural ca boierul Constantin Conachi relevă cu o naivă corectitudine importanța limbii germane și înalță un imn poporului german [2]). In Bucovina apare la 1820 prima antologie românească publicată de Theodor Racoce sub numele de « Crestomaticul Românesc », care conținea diferite traduceri din germană [3]).

Cernăuțul a fost din punct de vedere cultural un oraș german, dar și un oraș pentru educarea fiilor de boieri români. Nu numai Bucovinenii au luat aici contact cu cultura germană, ci și Românii din vechiul Regat, mai ales din partea de Nord a Moldovii. Marele poet liric român Mihail Eminescu nu și-a desăvârșit aici numai o parte a studiilor sale gimnaziale, ci a căpătat și o parte din primele sale cunoștințe școlare. Nu este deci un lucru extraordinar că în Bucovina ziarele românești publică traduceri din scriitori germani și că aici, mai mult decât în Ardeal, unde cultura ungară a avut și ea un cuvânt de spus, era în primul plan cultura germană. Am putea urmări influența germană chiar prin mai

[1]) *Lexicon romăno-latino-ungaro-german*, Buda, 1825.

[2]) Ovid Densusianu, *Literatura Română modernă*, Bucureşti, 1920, Vol. II, p. 18 urm.

[3]) Ion Gherghel, *op. cit.*, p. 9 și 10. Vezi și Virgil Tempeanu.

multe generații ale unora din familiile românești care s'au dedicat ridicării culturii românești, cum este cazul familiilor Sbierea și Morariu. Ba chiar efectele culturii germane au pătruns atât de adânc în spiritualitatea românească, încât anumiți poeți români scriau nemțește. Un astfel de scriitor bilingv este Dr. Ionel Calinciuc, care tratează în poezia sa epică «Die Glocken von Boruti» o temă românească [1]). Tot nemțește au scris și poeții români Janko și Theodor Lupu și pe jumătate în limba germană era și ziarul «Bucovina» care a apărut pe la mijlocul veacului al XIX-lea [2]).

Cu totul alta era situația în principatele române. Aici apar mai întâi poeți români originali. In Principate, cu toată dependența politică, se putea activa mai liber în chestiuni de literatură și cultură. Influența germană pătrunse aici prin intermediul limbilor franceză și greacă nouă și este un lucru cunoscut că Goethe a fost la început prezentat publicului nostru prin intermediul scriitorului neo-grec Papadopulos. Acesta tradusese în grecește, ca student la Jena, în anul 1816, «Ifigenia» lui Goethe și dăruise această traducere lui Goethe, cu prilejul unei vizite pe care i-o făcut-se la Weimar [3]). Abia în 1832 apare un fragment din «Hermann și Dorothea» în tălmăcire românească — probabil — a lui Gheorghe Asachi, dar operele lui Goethe nu se încetățenesc decât cu încetul în literatura traducerilor românești [4]). De asemeni nu trebuește nesocotit faptul că la începutul secolului al XIX-lea, când Salomon Gessner își sărbătorea marșul triumfal în tânără literatură românească, traducătorii nu au avut la îndemână întâi textul german, ci o traducere franceză — acesta este cazul răstălmăcirii «Morții lui Abel» de boierul Alecu Beldiman — sau un izvor neogrec [5]).

---

[1]) Victor Morariu, *Un Chamisso al Românîei: Poetul german-român Dr. Ionel Calinciuc*, «Revista Germaniștilor», An. IV, Nr. 2, 1935, p. 18 urm.

[2]) N. Tcaciuc, *Heinrich Heine in der rumänischen Literatur*, Cernăuți, 1926.

[3]) Hugo Landgraf, *Goethe und seine ausländischen Besucher*, în «Freunde Goethes im Ausland», Deutsche Akademie, München, 1932.

[4]) Ion Gherghel, *Bibliografie critică despre Goethe în România*, «Revista Germaniștilor» Români, Anul III, Nr. 2, 3 (1934), An. IV, Nr. 2 (1925) și An. V, Nr. 2 (1936).

[5]) Gh. Bogdan-Duică, *Salomon Gessner în literatura română*, «Convorbiri literare», 1901, pp. 162—173 precum și I. Gherghel, *op. cit.*

Piesa « Indrăgostitul » a fost tradusă de soția unui boier, Ruxanda Samurcaș din grecește [1]). Gessner n'a pătruns atunci în România ca un german, ci ca un poet străin la modă și de abia mai târziu a fost privit ca german.

Mai puternică a fost influența germană în Principate, în clipa în care fiii boierilor au început să studieze în Germania și când trupe de teatru germane au început să dea reprezentații în orașele românești. Când au luat naștere primele scene în Moldova și Muntenia, s'au reprezentat de preferință piese germane. Primele reprezentații au fost date în Moldova în 1812 de trupe germane, după care au urmat reprezentații în limba greacă și franceză [2]). Ioan Văcărescu a tradus « Regulus » a lui H. J. von Collin și « Hermione » de Fr. W. Ziegler [3]). De asemeni a tradus mai mult piese de teatru de August de Kotzebue, care era prețuit atât în Muntenia cât și în Moldova, și câteva scene din partea I din Faust al lui Goethe. Urmele acestei influențe au apărut mai puternic de abia mai târziu în balada sa « Ielele » (Die Erlen). Iancu Văcărescu, care și-a completat studiile în Jena, a vizitat acolo cercurile artistice și a cunoscut personal scriitorii la modă. Așa a cunoscut probabil pe ambii scriitori ai timpului, Heinrich Joseph Collin și Friedrich Wilhelm Ziegler, după cum a putut și popularitatea lui Kotzebue la Viena. Ca tânăr poet român de vază, el a fost, după cum se înțelege, crainicul acestei noi arte germane. De bună seamă Kotzebue a fost și dramaturgul său preferat, pe care l-a introdus în România, nu totdeauna cu mare succes, fiindcă odată Kotzebue a și fost fluerat la București [4]). Cât de prețuit a fost totuși Kotzebue în Muntenia, reiese din faptul că el a fost singurul scriitor german, care a pătruns în antologia poeților clasici a lui Eliade Rădulescu [5]). Tehnica dramatică a lui Kotzebue era socotită ca punctul culminant al producțiilor artistice și exemplul

---

[1]) S. Gessner, *Amorezatul*, tradus din nemțește de Ruxandra Samurcaș, Iași, 1820.

[2]) Mihail N. Belador, *Istoria Teatrului Român* — Craiova, f. a. p. 11.

[3]) Gh. Bogdan-Duică, *Istoria Literaturii Române*, Cluj, 1922, p. 12.

[4]) Gh. Bogdan-Duică, *Traducătorii români ai lui August Kotzebue*, p. 191.

[5]) Gh. Bogdan-Duică, *Istoria Literaturii Române*, Cluj, 1922, p. 109.

său a rămas multă vreme de-o importanță de neîntrecut [1]). De câte ori se întemeia un teatru românesc în Moldova sau Muntenia, Kotzebue devenea imediat stăpânitorul repertoriului. Chiar și teatrul de păpuși, care și-a avut epoca de înflorire câtva timp în Moldova, a fost introdus de Germani — poate de Sașii din Ardeal [2]). In Iași, capitala Moldovei, toată mișcarea literară care era în mâinile lui Gheorghe Asachi, al cărui interes pentru cultura și literatura germană era întărit prin faptul că soția sa era vieneză. Studiase la Viena și deveni la Iași primul profesor de limba germană la noua școală superioară « Academia Mihăileană », la care preda și Poetica cu exemple din literatura germană. Ca pasionat promotor al teatrului nou fundat în Iași, favorizâ în special pe Kotzebue, pe care puse să-l traducă și să-l reprezinte. Ba chiar îndemnă și pe alți literați și pasionați de literatură să-l traducă. Așa traduse el mai multe piese, ca « Lepeirus », « Die schlaue Witwe », « Der verlorene Sohn », reprezentate la 14 Decemvrie 1837 — și stimulă și pe alți traducători, printre care pe un boier Niculae Cuculi, care traduse în românește « Die Tochter Pharaons » și « Die wütende Dame » ale lui Kotzebue [3]). Afară de aceasta, a fost tradus Kotzebue de profesorul de germană Samuel Botezat — el a tradus la 1838 « Die Uniform des Feldmarschalls Wellington » — de Gavril Munteanu, care a tălmăcit în 1836 « Wirrwarr, oder der Mutwillige », și de J. Voinescu II-lea, care a tradus pentru scena dela Iași « Menschenhass und Reue », reprezentată pentru prima oară la București încă în 1837, în traducerea lui Iancu Văcărescu. Tot aici trebuește semnalată și traducerea piesei lui Kotzebue « Die Leibeigene », pe care o realiză Iancu Gane la 1842. Astfel puse stăpânire Kotzebue treptat pe repertoriul teatrului din capitala Moldovei, iar în iarna anilor 1835—38 stăpânea întreaga mișcare teatrală ieșeană. Cu toată această mare popularitate, sau poate tocmai din această cauză, Mihail Kogâlniceanu a luat deodată atitudine împotriva lui Kotzebue, a cărui dominație în teatrul moldovenesc a durat până la 1845.

[1]) Gh. Bogdan-Duică, *Trăducătorii români ai lui August de Kotzbue*, în « Omagiu » lui Titu Maiorescu, București, 1900, pp. 188—204.

[2]) Theodor Burada, *Teatrul în Moldova*, Iași, 1915, p. 92.

[3]) *Ibidem*, p. 187 urm.

Același Asachi prezintă și pe Schiller publicului românesc, după cum mai înainte tradusese pentru teatrul său improvizat pastorala « Mirtil și Chloe » a lui Gessner. Astfel începe Schiller să țină treaz interesul publicului românesc. In anul 1845 se reprezentă la Iași « Die Räuber » ai lui Schiller, sub titlul « Robert, căpetenia hoților » într'o traducere mediocră a lui Alecu Vasiliu [1]).

Chiar și soția de origină germană a lui Asachi, după ce a învățat limba română, s'a ocupat cu tălmăcirea de opere poetice germane în românește. Așa de pildă a tradus idila « Ruth » de Caroline Pichler [2]).

La București apare abia în anul 1817—18 o trupă de teatru germană din Viena, care joacă « Faust » al lui Goethe și « Die Räuber » ai lui Schiller. Când ia ființă Teatrul Național din București, operele lui Kotzebue alcătuise încă o bună parte din repertoriu, alături de Collin, Ziegler și « Ahasverus » al lui Schubart în prelucrarea lui Constantin Filipescu [3]). Teatrul a fost așadar în ambele principate locul de întâlnire al culturilor română și germană. Literatura germană a avut o nouă perioadă de înflorire în domeniul traducerilor românești prin anii 1860—1870, iar Schiller nenumărați traducători. Drumul către operele sale dramatice a fost deschis prin sărbătoririle ocazionate de aniversarea centenarului nașterii sale (1859). Cu această ocazie, s'au reprezentat la Teatrul Național din București actul al doilea din « Wilhelm Tell » și ultimul din « Kabale und Liebe » [4]). Cel care s'a ocupat mai mult de încetățenirea lui Schiller în literatura românească a traducerilor a fost Iacob Negruzzi, care s'a manifestat în deosebi în « Convorbiri Literare » [5]).

Spiritul german găsi însă și alte drumuri care duceau în România, și anume prin nenumărații studenți și diferiții călători ce mergeau

[1]) Theodor Burada, *op. cit.*, p. 282. Aici este vorba probabil de prelucrarea franceză mult jucată la Paris a dramei lui Schiller și nu de însăși drama acestuia.

[2]) Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 198.

[3]) N. Iorga, *Istoria Literaturii Române în veacul al XIX-lea*, București, 1907, Vol. I, p. 147 urm.

[4]) Gh. Bogdan-Duică, *Schiller la Români* în revista « Luceafărul », București, 1905 și Ion Gherghel, *Schiller în Literatura Română*, « Revista Germaniștilor », Anul III, Nr. 3, 1934.

[5]) Ion Gherghel, *Schiller în Literatura Română*, « Revista Germaniștilor », 1935, Anul IV, Caietul I, p. 27 urm.

în Germania [1]). Cei mai mulți dintre factorii culturali conducători ai României și-au făcut studiile în străinătate, la Paris, Berlin, Leipzig, München, etc., astfel încât influențele franceză și germană se iau în curând la întrecere pentru stăpânirea vieții culturale românești. Unii fii de boier scriu și jurnale de călătorie, ca Dinicu Golescu, care a fost primul călător român în Germania ce și-a scris impresiile sale despre această țară și și-a exprimat în ele admirația pentru țară și popor [2]). Studenții dela Paris introduc ideile revoluției franceze și liberalismul, care provocară revoluția dela 1848 și, ca urmare, o bună parte din reformele politice. Pe când foștii studenți din Germania aduc conștiinciozitatea unei culturi temeinice și sistematice și criticismul și idealismul lui Kant și Hegel, care alcătuiesc temelia diferitelor curente literare, ca acela al «Junimii» lui Titu Maiorescu. De asemenea și ideile despre cultură ale lui Herder pătrund tot atunci pentru întâia oară în România.

Ca și în politică s'a manifestat și pe tărâmul culturii o influență alternantă de origină franceză sau germană. Astfel trebue remarcat că în primele decenii ale domniei Regelui Carol I influența germană a înlăturat aproape complet pe cea franceză, întrucât primul rege român nu se putea adapta decât cu greutate romanității poporului său.

In Transilvania, unde relațiile Românilor cu spiritualitatea germană erau strânse, era o regulă generală ca Românii să meargă la Universitatea din Viena, centrul cel mai apropiat de cultură germană. Gheorghe Șincai și Samuel Micu (Viena) scot împreună o gramatică germano-română, în timp ce Petru Maior publică în 1825 un lexicon româno-latino-ungaro-german [3]). Iar Gheorghe Lazăr, care învățase la Viena și fusese subvenționat o vreme de baronul de Bruckenthal, vine din Ardeal în Muntenia, unde introduce metodă și știință germană.

Ceea ce trebuește reliefat în special la Gheorghe Lazăr este însemnătatea sa pentru introducerea filosofiei lui Kant în Ro-

[1]) O schiță a întregii influențe germane în România ne oferă Ion Gherghel în introducerea deja citată a cărții sale: *Goethe în literatura română*, București, 1931.

[2]) Dinicu Golescu, *Călătorii*, Ediție nouă, București, 1911.

[3]) Giorge Pascu, *Istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea*, p. 265.

mânia [1]). Dacă influența ideologiei lui Kant poate fi constatată chiar la un contemporan al său, Budai-Deleanu, unul dintre avant-posturile lui Kant în cultura română este desigur Gheorghe Lazăr, în calitatea de conducător al școalei sale din București. Prelegerile sale asupra lui Kant erau ținute cu totul în spiritul acestuia. Filosoful și profesorul Ioan Petrovici a afirmat că prelegerile lui Lazăr au dat roade și că se poate chiar spune că « tocmai ușoara adiere a filosofiei kantiene a fost primul element al redeșteptării culturale românești » [2]). Gheorghe Lazăr s'a exprimat foarte plastic și îndrăzneț când a afirmat că « filosofia franceză trebue să se descopere înaintea celei germane », lucru ce nu exprima numai credința sa filosofică, dar puterea entuziasmului și admirației sale pentru filosofia germană.

Toți acești transilvăneni au avut legături strânse cu literatura germană, de care s'au lăsat stimulați. Gheorghe Bariț traduce din operele lui Goethe și Schiller, în timp ce Bărnuțiu, care se bucurase de o aleasă educație germană, vine la Iași, unde desfășură o activitate politică, care face dovada unei pregătiri temeinice, pe baza concepției germane despre stat. Ce importanță a avut filosofia lui Kant pentru desvoltarea sa spirituală, vom arăta mai jos [3]).

Această importantă influență germană, ale cărei puncte de plecare au fost Budapesta și Viena și care s'a manifestat în același timp în Ardeal, în Muntenia și Moldova, a atins punctul culminant în anul 1838 [4]). Patru tineri profesori au acționat printr'un schimb spiritual activ, croind drum culturii germane în România. Ei sunt Damaschin Bojâncă, Ioan Trifu (mai târziu el se numi Ion Maiorescu, jucă un rol însemnat în organizarea învățământului românesc și nu trebuește uitat că este tatăl lui Titu Maiorescu),

---

[1]) Gh. Bogdan-Duică, *Kantienii Români* în « Semănătorul », An. III, 1904 și *Gheorghe Lazăr*, București, 1924, precum și I. E. Torouțiu, *Immanuel Kant în filosofia română*, București, 1925.

[2]) Ion Petrovici, *Kant în cugetarea Românească*, în « Din Cronica Filosofiei românești », Bibl. pt. toți, N-rile 1299—1300, p. 6.

[3]) N. Iorga, *Istoria Literaturii Românești*, București, 1934, Vol. I, p. 68. Gh. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simeon Bărnuțiu*, Cluj, 1924, și Petre Pandrea, *Filosofia politico-juridică a lui S. Bărnuțiu*, București 1936.

[4]) Barbu Theodorescu *op. cit.* p. 15 urm.

Ion Carcalechi și Constantin Lecca, care mai târziu fu recunoscut ca unul dintre cei mai de seamă pictori ai generației sale. Acești patru prieteni tipăriră încă din 1825, la Buda, un periodic « Biblioteca românească », care publica și câte o traducere din nemțește. Mai târziu, începând cu anul 1837, fiecare dintre ei a deschis drumul influenței germane în orașul său natal, Bojâncă în calitate de organizator al liceului din Iași, Constantin Lecca și Ion Maiorescu ca profesori la Craiova, iar Carcalechi la București [1]). In anul 1838 Lecca fondă ziarul « Mozaicul », la care a colaborat și Ion Maiorescu. Acest ziar, care s'a impus pe întreg teritoriul românesc, a apărut timp de un an întreg săptămânal și conținea în cea mai mare parte traduceri din limba germană. Aici cetitori românii făcută pentru prima dată cunoștință cu E. T. A. Hoffmann și aici se impuse pentru prima oară spiritul german, ca o reacție contra influenței franceze. Aceeași atitudine germanofilă a avut-o în timpul acela și ziarul « Foaia Literară », care a publicat în numărul dela 11 Februarie 1838 un articol anti-francez al lui Ioan Maiorescu. Acest articol, care era aproape să-l coste pe autor postul său, ataca pe un ton pătimaș și cu mult curaj influența franceză, « gustul pervertit al Galilor », « materialismul francez » și « ușurința » și « superficialitatea » « belletristicei Francezilor ». La Germani reliefa, dimpotrivă, fondul moral al literaturii lor și « înalta valoare a dragostei », adică idealismul clasic, care apărea Românilor ca un lucru exemplar [2]). Și alte periodice, ca « Foaia Duminicii » și « Foaia pentru minte, inimă și literatură », adoptară același punct de vedere și contribuiră prin aceasta să facă din anul 1838 un punct culminant al influenței germane în România.

Dar și alți transilvăneni de mai târziu nu se putură sustrage influenței germane. Așa de pildă Ioan Slavici, care a studiat împreună cu Eminescu la Viena, lasă să se întrevadă din primele sale lucrări urmele lecturilor din presa germană, pe când la București, dimpotrivă, se sili să echilibreze această influență prin sârguincioase lecturi din scriitorii francezi. Gheorghe Coșbuc, un autodidact, nu a fost numai un sârguincios traducător din germană,

[1]) *Ibidem* p. 30 urm.

[2]) Barbu Theodorescu *op. cit.* p. 32 urm.

ocupându-se în special de traducerea operelor Carmen-Sylvei, ci dovedi și prin baladele și idilele sale că învățase mult dela literatura germană și împrumutase numeroase motive dela poeții germani [1]). Nu s'a cercetat până astăzi în deajuns cât de puternică a fost înrâurirea germană la Coșbuc. In orice caz se poate spune că metrica germană a jucat un mare rol în desăvârșirea formei sale poetice. Traducerea sa minunată din opera «Don Carlos» a lui Schiller poate fi socotită ca un model de tălmăcire.

Tot sub covârșitoarea influență germană stau și alți doi scriitori, care au fost prețuiți în special la începutul veacului al XX-lea în literatura română, Ilarie Chendi, ca critic, și neoromanticul St. O. Iosif, ca autor de poezii de-o frumusețe formală desăvârșită. Afară de aceasta St. O. Iosif merită să fie socotit ca unul dintre cei mai buni traducători de literatură germană, dintre toți cei pe care îi posedă România până acum. El este singurul care a izbutit să traducă pe Goethe, Heine, Uhland, Gottfried Keller, Hölderin și Lenau, în așa măsură, încât toate tălmăcirile strânse într'un singur volum pot fi socotite ca o antologie germană în românește [2]). Afară de aceste traduceri din lirica germană, mai posedăm tot de la el și altele, ca «Lohengrin» și «Tannhäuser» de Wagner și «Laune des Verliebten» de Goethe. Prin aceste tălmăciri însă St. O. Iosif și-a format treptat un stil propriu, așa încât operele sale poetice sunt în parte o sinteză a neoromantismului german și al poeziei populare românești. Criticul Ilarie Chendi, căruia îi revine un rol de seamă în evoluția literaturii moderne românești, stăpânea atât de bine limba germană, încât deveni colaboratorul revistei germane «Das literarische Echo». Influența sa asupra literaturii românești a fost un timp atât de covârșitoare, încât lui i se datorește în parte seriozitatea, disciplina și precizia stilistică a poeziei moderne românești.

Dintre scriitorii ardeleni, care au jucat roluri decisive în ridicarea națională a României, trebue să fie relevat în chip deosebit Octavian Goga, pentrucă el nu s'a impus în ultimele două decenii numai ca poet și ziarist, ci și ca om politic, conducător al Ar-

[1]) Lecca Morariu *Fatma lui Coșbuc e și ea numai o traducere*, în «Flacăra», 1922 p. 222 urm. Lecca Morariu, *Originalul poeziei Fatma de Coșbuc*, în «Revista Moldovei», 1922, pp. 17—22.

[2]) St. O. Iosif, *Tălmăciri*, București 1909.

dealului și al României Mari. In operele sale poetice se oglindește nu numai educația sa clasică, ci și conținutul adânc al poeziei populare naționale, care abia dacă a influențat stilul său personal și care amintește în poeziile ultimilor ani perfecțiunea formei celor mai buni lirici germani contemporani.

Intr'o schiță autobiografică Goga însuși a afirmat că s'a bucurat de o educație mai mult germană decât franceză, și că în timpul copilăriei sale a avut necontenit sub ochi baladele lui Uhland. El scrie textual: «Trebuie să recunoasc că am avut de afăcut mai mult cu literatura germană de la Goethe și Schiller până la literatura germană dinainte de război, care se încheie cu Richard Dehmel»[1]). Goga ne dă și explicația de ce a preferit literatura germană. El spune că la aceasta a găsit «mai multă reflecție, înclinare spre filosofie și acea predilecție pentru mister, pe care o posedă mai mult popoarele nordice, decât cele sudice»[2]). Dacă totuși a luat atitudine în timpul războiului mondial contra militarismului german și în piesa sa «Meșterul Manole» împotriva imperialismului german, totuși a alunecat în ultimii ani ai vieții sale în matca național-socialismului german, în calitatea sa de conducător al partidului național-creștin.

O renaștere extraordinară a influenței germane, o trăim în operele filosofice și poetice ale lui Lucian Blaga, care și-a însușit maniera germană în gândire și scris în așa măsură, încât într'adevăr nu se exagerează, dacă e socotit chiar ca un scriitor german de limbă românească. Lucian Blaga începe cu versuri lirice scurte, în genul lui Arno Holz, pentru a deveni în capodoperile sale dramatice «Zalmoxe» și «Meșterul Manole» reprezentantul tipic al expresionismului german, în timp ce în operele sale estetice și filosofice scoate dimpotrivă în relief tot ce există mai paradoxal în filosofia germană actuală, pentru care a trebuit să creeze în limba românească expresii noi și neobișnuite.

Mult mai hotărîtă a fost însă influența germană în Moldova, în anii 1860—1870, când o singură serie de tineri savanți și scriitori, care studiaseră în Germania, mai ales la Berlin, creară o atmosferă favorabilă literaturii germane în cercurile culte. Afară

---

[1]) Octavian Goga, *Fragmente autobiografice*, București, 1934, p. 31.
[2]) *Ibidem*, p. 38.

de aceasta, se stabiliră la Iași în vremea aceasta o mulțime de intelectuali germani, care se romanizară mai târziu, dar care nu putură totuși să șteargă urmele originii și culturii lor și înlesniră influența germană. Printre aceștia trebuește amintită poeta Matilda Kugler-Poni și profesorul Constantin Meissner, care stimulară curentul literar în Moldova și dădură numeroase traduceri din literatura germană. Meissner a jucat în afară de aceasta și în viața politică un rol însemnat, ajungând ministru și președinte al Camerei Deputaților.

Pe drumul netezit de Asachi și de activitatea sa favorabilă influenței germane a mers și Mihail Kogălniceanu, care poate fi socotit ca un reprezentant tipic al spiritului german în România, cu toate că s'a străduit să apropie acest spirit de caracteristicele culturale și sociale ale vieții românești. Toate cuceririle culturale, pe care a avut ocazia să le admire în special în Germania, a căutat să le transplanteze în propria lui țară, cu care ocazie a dat dovadă că nu și-a însușit numai știință, ci că a avut un ochi atent pentru tot ceea ce era în legătură cu organizația din punct de vedere social, spiritual, politic și economic. Desrobirea țăranilor, pe care a realizat-o ca om de stat, a învățat-o în Nordul Germaniei în 1836. La Berlin a fost elevul lui Ranke, Savigny și Gans și ceva mai târziu un intim al lui Alexandru von Humboldt, care l-a stimulat să publice în «Magasin für die Literatur des Auslandes» al lui Lehmann, în anul 1837, un răspuns asupra afirmațiilor filologului Eichhoff, care numise limba română «necultivată»[1]). Dacă alți tineri au venit din Franța și, cuprinși de ideile de libertate ale Revoluției, au creat aici în țară un romantism politic caracteristic, Kogălniceanu le-a opus un romantism cultural sănătos, după modelul german, care nu se asemănă cu celelalte, ci dimpotrivă le elimină[2]). Dela Germani învață el să prețuiască tradiția și trecutul poporului său. Prietenia sa cu romancierul Willibald Alexis îl ajută — după cum mărturisește singur Kogălniceanu — să cunoască «noua operă a Germaniei

[1]) N. Iorga, *Istoria Literaturii Române în veacul al XIX-lea*, București, 1933, Vol. II, p. 27.

[2]) Sextil Pușcariu, *Deutsche Kultureinflüsse auf das Rumänische Volk*, Vezi și D. C. Amzăr, *Kogălniceanu und die deutsche Kultur* în «Geist der Zeit», Aprilie, 1939; Ion Lupaș.

unite » și să înțeleagă mai adânc marile reforme de stat prusiene. Frecventa, ca străin distins, și «salonul domnului von Savigny, unde fu prezentat între alții și lui Alexander von Humboldt», și ajunse să cunoască bine societatea germană. Ca student la Berlin încă, el publică o scriere mică în limba franceză: « Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaches Trans-Danubiens ». Toate periodicele literare editate și conduse de el luptau contra unei imitări servile a izvoarelor străine, și descoperirea evului mediu românesc, precum și interesul crescând pentru orice manifestare culturală curat românească, mai ales pentru poezia populară, își au origina în acel romantism al culturii, pe care îl vom întâlni curând la Mihail Eminescu, și, la începutul veacului al XX-lea, la Nicola Iorga. Nu s'a dovedit încă că Herder a influențat direct pe Kogălniceanu. In orice caz însă ideile lui Herder, mai ales cele din domeniul concepției istorice și al esteticei nu pot fi trecute cu vederea nicăieri acolo unde apar [1]).

De altfel, Kogălniceanu nu s'a sfiit să recunoască în discursul său de recepție la Academia Română (1891) tot ce datora spiritului german. El spunea atunci: « Mulțumită contactului meu cu atâția oameni iluștri ai Germaniei, am avut fericita ocazie și posibilitate, să-mi îmbogățesc spiritul cu ideile reformatoare care îndrumau atunci inteligența Germaniei. Dragostea mea pentru patria românească și spiritul liberal, care m'a entuziasmat în toate acțiunile vieții mele, le datoresc Universității din Berlin, care mi-a devenit un exemplu prin dragostea ei pentru patria germană, un exemplu pe care l-am găsit în toate clasele societății germane, atât la nobili cât și la burghezi [2]).

Kogălniceanu poate fi socotit ca primul și poate unul dintre cei mai de seamă pionieri ai spiritului german în România. Toată activitatea sa de mai târziu, atât pe tărâm spiritual cât și politic, își are rădăcinile adânc înfipte în cultura germană. Dacă puținele sale traduceri din Schiller și Goethe sunt neîndemâna-

---

[1]) Virgil Tempeanu, *Was bedeutet die Volkpoesie J. G. Herders für die Entwicklung meiner Nation.* Articol în « Fesgabe zur Hauptversammlung der Deutschen Akademie München », Breslau, 1936. Este numai o schiță care nu poate fi luată în considerație.

[2]) « Analele Academiei Române », Seria II, Vol. XIII, p. 263. Vezi și Ovid Densusianu, *Literatura Română modernă*, Vol. III, p. 29.

tice și incolore, în scrierile sale istorice și în atitudinea revistelor « Arhiva Românească » și « Dacia Literară » se poate găsi întregul tezaur al ideilor istorico-culturale al noii Germanii dela începutul veacului al XIX-lea. Izvoare germane, ca de pildă pentru lucrarea sa în franțuzește asupra țiganilor, care are la bază gramatica lui Graffunder, sau numai modele îndepărtate, i-au fost de folos în alcătuirea lucrărilor sale. Este de dorit să avem în curând o lucrare temeinică și alcătuită strict filologic asupra legăturilor lui Kogălniceanu cu cultura germană.

Cu toate că nu putem socoti nici « Junimea », societatea literară care a luat naștere la Iași în 1864 din inițiativa câtorva tineri germanofili, drept o asociație în care domnea exclusiv spiritul german, totuși este știut că personalitățile diriguitoare ale acestei mișcări, Petre Carp, Titu Maiorescu și Iacob Negruzzi, fuseseră educate la universități germane, și că nu aduseră cu ei numai metode și idei germane, ci și credința, care nu i-a părăsit niciodată, că filosofia și poezia germană erau cei mai buni stimulenți pentru tânăra cultură românească. Este foarte probabil că, în ședințele « Junimii » fură puse în circulație multe din ideile idealismului realist și ale conservatismului tradițional german.

Fostul prim-ministru Petre Carp, care a rămas până la moarte credincios politicei germane, a fost conducătorul politic al « Junimii » și-și recruta partizanii politici din membri acestui cerc ales, unde domnea critica cea mai severă și o ironie inofensivă. Carp însuși a fost un promotor al literaturii germane în România, cu toate că traducerile sale din scriitori germani nu au rămas decât încercările unui diletant.

« Spiritus rector » al « Junimii » era însă Titu Maiorescu, care preluă conducerea « Convorbirilor Literare » în momentul în care editarea lor fu hotărîtă, și care își afirmă acolo multă vreme punctul său de vedere estetic.

Titu Maiorescu căpătase la « Teresianum » la Viena educația aleasă a unui tânăr nobil sau patrician german și legă acolo prietenii de seamă, printre care aceea cu celebrul istoric literar de mai târziu Wilhelm Scherer [1]). In « Memoriile » sale care au fost

[1]) N. Iorga, *Istoria Literaturii Române Contemporane*, București, 1934, Vol. I, p. 67; I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și Documente*, București, 1931, Vol. I, p. XVI.

scrise în epoca dela Viena, putem urmări pas cu pas contactul lui Maiorescu cu cultura germană, și putem vedea din ele cât de mare era iubirea și admirația sa pentru literatura germană [1]). Nu-i de mirare, așadar, că Maiorescu s'a străduit la vârsta de 17 ani să traducă «Philotas» al lui Lessing — această traducere n'a fost publicată niciodată — și că mai târziu l-au preocupat nu numai autorii clasici germani, ci și poeții moderni. Jurnalul lui Maiorescu ni-l arată până târziu, în epoca de maturitate, ca pe un discipol silitor al Germanilor, pe care îi recomanda ca model tuturor prietenilor săi. Cu toate că specialitatea sa nu era istoria literară, Titu Maiorescu a fost fără îndoială primul român care a studiat aprofundat literatura germană, fără a se mulțumi numai cu cetitul scriitorilor, ci cercetând și istorii literare — de pildă aceea a lui Gervinus — biografiile scriitorilor și studii istorico-literare. El poseda limba germană ca un german și putu deveni prin aceasta lesne colaboratorul revistelor germane. El cunoștea pe dinafară «Faust» al lui Goethe, după cum putea recita pe de rost și numeroase alte poezii germane de Goethe, Heine și Lenau.

Maiorescu a trăit și mai târziu, într'un mediu aproape german. Soția sa era germană, limba ce-o vorbea în casă era germana, iar cei mai buni prieteni ai săi erau germani sau oameni care aveau, ca și el, legături strânse cu cultura germană. Unde trebuește însă căutată importanța lui Maiorescu pentru cultura română? In lunga sa activitate ca profesor de filosofie și critic literar.

Maiorescu a studiat la Berlin filosofia, și-a luat cu succes doctoratul și se adânci în ideologia lui Kant și Hegel, dar își însuși și o bună parte din concepția lui Herbart, după cum se poate vedea din broșura sa tipărită în limba germană, la Berlin (1865) «Einiges Philosophisches in gemeinfasslicher Form». Extrem de cetit și bine inițiat în filosofia germană, Maiorescu a devenit primul răspânditor al gânditorilor germani, în România, întâi la Universitatea din Iași, apoi la cea din București. El completa cultura sa vastă printr'un dar extrem de elegant al vorbirii și prin-

[1]) Titu Maiorescu, *Insemnări zilnice*, publicate de Ion Rădulescu-Pogoneanu, București, 1937.

tr'un talent modest al formei. Dela Maiorescu încep legăturile culturii româneşti cu filosofia germană, şi elevii săi, C. Rădulescu-Motru, Ion Petrovici, Rădulescu-Pogoneanu şi Panait Cerna n'au făcut decât să continue opera maestrului lor.

Incă nu există nici o lucrare ştiinţifică asupra însemnătăţii lui Maiorescu ca mijlocitor al culturii germane în România. Criticele sale literare dovedesc receptivitatea sa spirituală, dar totodată şi capacitatea sa de-a stăpâni materialul străin şi de a-l prelucra personal. Desigur că în expunerile sale estetice se poate da de firul ideilor lui Hegel sau al teoriei estetice a lui Schiller. Astfel de curând un estetician român a stabilit că Maiorescu a împrumutat concepţia frumosului dela Hegel, şi nu dela Kant sau Schopenhauer, pentru care s'a entuziasmat [1]), iar eu am putut să demonstrez cum în privinţa marilor controverse asupra raporturilor între artă şi morală, Maiorescu reprezenta punctul de vedere al lui Schiller, folosindu-se aproape de înseşi argumentele acestuia [2]). Vom mai vorbi în cursul acestui studiu despre rolul lui Maiorescu în încetăţenirea filosofiei germane la Români.

Aici să mai fie doar amintită însemnătatea lui Maiorescu ca critic al noii orientări a scrisului românesc şi al educării gustului literar. Ca un perfect cunoscător al literaturii germane, el a considerat totdeauna pe scriitorii germani drept modele. Ca un adevărat spirt eclectic, el a împrumutat, afară de idealismul estetic german, stimulente şi puncte de sprijin dela alţi esteticieni germani. Ca adept al esteticianului german Fr. Theodor Vischer, el a dăruit criticei române nu numai un anumit idealism realist, care l-a ajutat să aprecieze fiecare operă de artă şi ca expresie şi rezultat al împrejurărilor externe, ci şi o logică strânsă şi simţul ordinei şi al măsurii în compoziţie. In afară de aceasta el s'a străduit, prin ajutorul Carmen-Sylvei şi al poetei Mite Kremnitz şi prin intermediul cunoştinţelor sale din Berlin, să facă cunoscută literatura română în Germania [3]). Maiorescu scria perfect limba germană, şi dacă încercările sale de traduceri din «Faust» de Goethe

[1]) Tudor Vianu, *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu*, în «Arta şi frumosul», Bucureşti, 1931, p. 157 urm.

[2]) Ion Sân-Giorgiu, *Confuzii estetice*, în ziarul «Curentul», din 9 Mai 1937.

[3]) Gh. Bogdan-Duică, *Titu Liviu Maiorescu*, Discurs de intrare la Academia Română, rostit la 25 Maiu 1921, Bucureşti, 1921, p. 10.

au eșuat, nu se poate explica aceasta decât prin aceea că Maiorescu era un cap critic și nicidecum creeator artistic [1]). In cercul « Convorbirilor literare » domnea un interes puternic pentru poezia germană. Unul dintre colaboratorii ei principali, Iacob Negruzzi, căruia soarta nu-i hărăzise un talent original, se mulțumea să activeze ca traducător de literatură germană. Toți poeții cercului erau traducători harnici ai operelor germane. Cel la care se oglindește însă influența germană în chipul cel mai original și într'un mod creator este liricul Mihail Eminescu. Și el a fost educat ca și Maiorescu, în școale germane la Cernăuți, Viena și Berlin, și a pătruns în cele mai de pe urmă adâncuri ale literaturii germane, fiind un cetitor pasionat al filosofilor germani și socotind pe Schopenhauer printre filosofii săi favoriți [2]). Ceea ce trebuește relevat în deosebi la Eminescu este forma sub care și-a însușit ideile și formele germane, fără a-și pierde personalitatea și nici diminua libertatea spirituală.

El poseda limba germană în toate amănuntele ei și dacă în operele sale de începător se pot găsi urmele acestei limbi favorite, mai târziu — desigur că și sub influența lui Herder — a adâncit temeiurile originare ale limbii române de așa manieră, încât i se poate recunoaște meritul de a fi cel dintâi mare creeator de limbă al literaturii române. Așa se poate explica faptul că el nu este un bun traducător, și că sub raportul acesta legăturile sale cu literatura germană au rămas infructuoase. Eminescu a fost numai întâmplător un traducător al literaturii germane. Incercarea sa de-a traduce în românește « Kritik der reinen Vernunft » a lui Kant a rămas numai un fragment neterminat și numai un domeniu izolat al activității sale.

Eminescu a fost o personalitate mult prea originală, pentru a renunța la propriul său « Eu », și pentru a se identifica cu totul ca stil și ca formă unui poet străin. Ceea ce însă trebue relevat în special din istoria evoluției poeziei sale, este neobișnuita posibilitate de asimilare a ideilor străine, a imaginelor și motivelor literare pe care le trata cu temerara libertate a unui talent care

[1]) I. E. Torouțiu, *Studii și Documente*, București, 1932, Vol. II, p. 67.

[2]) Ion Sân-Giorgiu, *Eminescu și spiritul german*, « Revista Fundațiilor Regale », Octomvrie 1934 și Ion Sân-Giorgiu, *Eminescu und der deutsche Geist*, Leipzig, u. Jena, 1936.

nu se lăsa niciodată îngenunchiat. Pentru Eminescu izvoarele germane au fost — și sunt numeroase, chiar dacă n'am aminti decât pe Schiller și Goethe, sau pe poeții postromantici, ca Gotfried Keller, Fr. Rückert, Hermann Lingg și Nicolaus Lenau — numai puncte de plecare, numai posibilități de stimulare, numai pretexte repede depășite de o operă, în ale cărei flăcări se topesc cele mai rare și mai dure metale. Eminescu a ajuns la o minunată sinteză a elementelor imanente ale clasicismului și romantismului german cu ceea ce a găsit mai caracteristic și mai artistic în poezia populară română.

Cultura germană își putea găsi însă drumul său în România și în alte împrejurări. Dinastia germană, pe care o chemaseră Românii în 1866, a exercitat o influență specială asupra orientării tinerei culturi românești. Cu atât mai mult a contribuit activitatea literară a reginei și poetei Carmen Sylva pentru încetățenirea spiritului german în România. In sufletul său romantic ea adusese în România amintirea vechilor povești renane și uitatelor castele germane. Carmen Sylva a învățat însă repede să prețuiască sălbatecele și fermecătoarele frumuseți ale noii sale patrii, pe care le-a cântat în povestiri romantice și în delicate cântece [1]).

Carmen Sylva nu posedă astăzi un loc de cinste în istoria literaturii germane. In România însă se bucură de un prestigiu cu totul deosebit. Aceasta se explică prin aceea că nu a cuprins în operele sale numai peisaje românești, obiceiuri populare și povești, ci a fost și prima mijlocitoare între poezia germană și cea românească. Dragostea ei pentru țăranii români nu era un simplu capriciu literar, ci și o recunoaștere sinceră a posibilităților lor extraordinare. De abia poeziile ei făcură România cunoscută în Germania și străduințelor sale se datorește faptul că poporul românesc fu înfățișat Germanilor în adevărata lui realitate.

Dar, prin poezia Carmen-Sylvei, căpătă și literatura germană o reprezentantă în România. Căci, dacă poeți români ca Gh. Coșbuc, St. O. Iosif și alții, au tradus balade, cântece și poezii ale reginei lor, ei luară totodată prin mijlocirea ei contact cu spiritul german și-și găsiră astfel drumul spre o cultură bogată și mereu creatoare.

---

[1]) Lucreția Carandino-Platamona, *Carmen-Sylva*, București, 1936.
Vezi și I. E. Torouțiu, *Carmen-Sylva în literatura română*, Cernăuți, 1924.

In cercul ei artistic, regina creă o atmosferă foarte propice pentru literatura și arta germană și influența acestui cerc asupra lumii culturale române nu a fost lipsită de importanță.

Dar nu numai acesta este meritul Carmen-Sylvei. Ea a publicat împreună cu poeta germană Mite Kremnitz o antologie a liricei românești în limba germană și așa a făcut cunoscută în cercuri mai largi ale publicului german poezia românească [1]). Culegerea începe cu o dedicație a Carmen-Sylvei către patria sa, în care poeta spune că vechia sa patrie este legată de cea nouă prin basm, printr'un basm însă care acum « are părul negru, poartă un costum oriental și are ochiul căprui limpede ». Aceste povești și aceste cântece le închină ea vechei și neuitatei ei patrii:

Die Wunderblumen, die est beut,
Musst ich Dir eilend pflücken:
Dir, Heimat, hab'ich sie gestreut —
Könnt ich ans Herz dich drücken.

In această culegere găsim și un mare număr de poezii de-ale lui Alecsandri, printre ele și celebra baladă poporană « Miorița » care este oferită aici pentru întâia oară publicității europene. Marele liric Mihail Eminescu este reprezentat cu poezii caracteristice, de asemenea și alți scriitori mai puțin importanți, și alte câteva cântece populare românești pline de originalitate. Aceasta a fost prima selecție din poeți români cu care publicul german a luat contact. Cât de puternic a fost efectul, îl dovedește faptul că antologia a cunoscut mai multe ediții.

Nu mai puțin importantă a fost contribuția poetei Mite Kremnitz, colaboratoarea și cea mai intimă prietenă a reginei-poete. Ea n'a făcut numai o bună parte din traducerile antologiei, ci a tălmăcit în limba germană și alți pe scriitori, ca N. Gane și Ion Slavici. Afară de aceasta a mai scris și romane și nuvele în limba germană, în care se oglindește viața românească și în care sunt descrise tipuri românești. In sfârșit a mai scris și articole germane despre poezia românească, ca de pildă asupra lui Eminescu, « Ein rumänischer Lenau », care a apărut în « Preussische Jahrbücher ».

ION SÂN-GIORGIU

[1]) *Rumänische Dichtungen*, deutsch von Carmen-Sylva mit Beiträgen von Mite Kremnitz, 3. Aufl., Bonn 1889.

UN PSALM

Mă uit la flori, mă uit la stele:
Ești chinul dulce al tristeții mele.
Mă uit în mine, ca într'o chilie,
Mă uit în ceruri, în Impărăție,
Mă uit în gol, mă uit în vizuini.
Te caut printre spinii din grădini.
Dau buruienile de-o parte, de otravă,
Și pipăi locul urmei tale cu zăbavă.
Străbat călare șesul, cucuruzul:
Te caut cu vederea, cu auzul.
Mă plec la trandafiri și le miros
Bobocii din tulpinile de jos.

Fuseși în toate și te-ai dat în lături.
Incerc sulfina: tu trecuși alături.
Intreb plăpândele verbine:
Ele răspund că știe patlagina mai bine.
Zisei șopârlei: «A trecut pe-aici?»:
Ea m'a trimis la șerpi și licurici.
Și neprimind răspuns nici dela stupi,
Mă iau după vulturi și lupi.

Am colindat moșia 'n lung și lat
Și-am scoborît din leat în leat
Și, ostenit în râvnă și puteri,
N'am dat de tine nicăieri.
Oriunde 'ncep a cerceta
Trecuse albă, chiar atuncea umbra ta.

Tăria-i de beteală și salbă lângă salbă.
Mi s'a părut odată că ai fi fost o nalbă.

Dar auzind o șoaptă, m'am întors:
Vorbise vântul într'un lan de orz.
« Omul cu șoimul caută mereu
« Răspântia lui Dumnezeu.
« Noi o vedem în câmp și în livede.
« El singur are ochi și nu o vede.

Cu jurământul morții, cel fără iertăciune,
Toate îl știu pe Domnul: niciuna nu îl spune.

ALT PSALM

Făr' a te şti decât din presimţire,
Din mărturii şi nemărturisire,
M'am pomenit gândindu-mă la tine
Şi m'am simţit cu sufletul mai bine.
Poverile-mi părură mai uşoare,
Ca după binecuvântare,
Şi 'nsetoşat de tine şi flămând,
M'am ridicat în groapa mea cântând.

Cine eşti tu, acel de care gândul
Se-apropie necunoscându-l?
Cui cere milă, sprijin şi putere
Neştiutor nici cum, nici cui le cere?
De-ajuns a fost ca, nezărit,
Să te gândesc şi-am tresărit.

Tu nici nu 'ntrebi ce voi şi mi-l şi dai,
Ce mi-a lipsit întotdeauna ai,
Şi-ai şi uitat
De câte ori şi ce şi cât mi-ai dat.
Hambarul ţi-este plin împărăteşte.
Pe cât îl scazi mai mult se împlineşte,
Şi dela sine sacul ce se scoate
Se însuteşte, cu bucate.
Dai voie bună, voia bună creşte
Dai dragoste şi dragostea sporeşte.
Izvor îmbelşugat a toate,
Tu nu dai niciun bun pe jumătate

Sau nu-l dai nicidecum
Aceluia ce toarce și împânzește fum.
Când l-am pierdut n'apuc să ți-l arăt
Că mi l-ai pus adaos îndărăt.

Stau ca 'ntre sălcii, noaptea, călătorul
Și nu știu cine-i binefăcătorul.

T. ARGHEZI

CARMEN SYLVA

LA SINAIA

In toamna anului 1898, fiind la Sinaia, am avut onoarea de a fi invitat de M. S. Regina Elisabeta, la un dejun în Castelul Peleș.

Era o zi de început de Septemvrie, din acelea care, mai ales la munte, au un farmec deosebit, o zi de cristal.

Cutreerând poalele muntelui Furnica, am trecut Peleșul, am ridicat coasta dela cazarma gărzii de onoare și am ajuns la poarta Castelului Peleș, în fața căruia, la privirea măreției aceleia Auguste, m'a cuprins un sentiment de respect și de venerație.

Introdus în salonul învecinat cu camera de biliard, trecând din întâmplare pe acolo secretarul Reginei, Dall'Orso, l-am rugat să-mi arate camerele de recepție ale Castelului, ce se puteau vedea atunci fără greutăți. Amabil ca totdeauna, el s'a oferit cu plăcere, conducându-mă prin încăperi.

— « Castelul, știți — îmi spuse secretarul — este opera cunoscuților profesori Wied, Iuliu Sürs și pictorul Barth. Și luându-mă de mână am intrat în apartamentul Regelui, care are perspectivă spre văile munților și de unde se vede grădina superbă, cu o fântână în stilul Renașterii. Am trecut apoi în sala maurescă și în altele.

— « Ceea ce e aici ca artă deosebită, adăogă dânsul, sunt vitraliile. Ele au fost lucrate timp de trei ani, de 40 arhitecți renumiți, înfățișând diferite simboluri, cavaleri, castelane, ale vieții feudale. In biblioteca Reginei subiectele sunt românești, luate din poezia lui Alecsandri ».

— « Prin colorile lor, bine studiate — am observat eu — vitraliile Castelului au o viață misterioasă, care te farmecă cu luminile lor neînchipuite ca într'o adevărată locuință de zână ».

Pe la ora unu, revenind în salonul de biliard — pe ușa din coridor, unde se vedea pe peretele din fund un frumos Rembrandt, se arătă Regina cu eternu-I zâmbet și cu mâinile întinse, de astădată îmbrăcată într'un costum național, care o prindea așa de bine. Podoabele costumului toarse în fir de aur și de mătase, cu fluturi și altițe, năframa lungă de borangic fin, atârnând pe spate, broderiile atât de alese de pe umeri, de pe piept și de pe mânecile largi, reînviau în ființa Reginei imaginea luminoasă a Domnițelor de altădată.

Cum stăteam amândoi în apropierea unei ferestre, o rază de soare veni și jucă peste chipul Majestății Sale, parcă sărutându-L, dându-I aparența unei fărpturi luminoase. Ea îmi mărturisi mulțumirea ce avea de a putea lucra acolo în zorii zilei, « când soarele singur stăpânește tăcerea majestoasă a lumii, ceasuri atât de frumoase, că te miri cum se îndură să mai treacă timpul care nu Mi-a ajuns niciodată ».

Apoi mi-a vorbit de frumusețile Bucegilor.

— « Aceste fermecătoare piscuri Mi-au dat vise de aur... vise înaripate. Mi se pare că munții au mai multă poezie, această floare a lucrurilor, decât chiar marea cu tot infinitul ei. Omul, Caraimanul, Vârful cu Dor, Furnica, Piatra Arsă, Imi apar ca niște păstori uriași, profilându-se pe albastrul cerului și privind liniștiți deasupra turmelor lor de coline.

« Câte nopți splendide, adăogă Ea, nopți cu luna plină, ridicându-se încet deasupra munților, pe ceruri de safir, într'o liniște adâncă, aproape imaterială! Și câte zile pline de voluptate sufletească nu Mi-a dat frumusețea măreață a munților Sinaei, mai ales în cei dintâi ani! ».

« Munții noștri, pe lângă frumusețea naturală, au și ceva ce e numai al lor: trecutul istoric; ei au fost, cum știți și d-voastră atât de bine, ocrotitorii Românilor în decursul veacurilor, față de încălcările neîntrerupte ale năvălitorilor de tot felul. Cine știe dacă unii din acei brazi seculari ce-i îmbracă nu-și amintesc, ca martori oculari, de vremurile acelea! ».

« De câte ori, ascultând murmurul Peleșului, închipuirea nu Mi s'a pierdut în minunile legendelor românești! »

« Erau apoi zile în care, cum priveam verdele tare al văii și al codrului ei catifelat de pe coastă, gândul Imi aluneca în anii

copilăriei Mele, revăzând pădurea în poalele căreia am crescut și vecinătățile vestite de acolo... Rinul, Pădurea neagră... ».

« Alte dăți, continuă Ea, privind din grădină Castelul, răsărit ca un basm în poalele muntelui, cu arhitectura lui medievală, cu turnurile și balcoanele lui discrete, Mă deșteptam în timpurile cavalerești, cu faptele lor atât de frumoase, cu cultul lor pentru femee ! »...

Regina se opri un moment, ca și cum aducerile aminte luau forme vii și colorate în gândul Ei, apoi întorcându-și capul spre pavilionul dela dreapta Castelului, adăogă cu o notă melancolică în glas: — « Acum începe a intra în istorie și Castelul nostru... In pavilionul de colo, și Mi-l arătă cu mâna Ei frumoasă, luam ceaiul cu Alecsandri, adeseori pe la cinci ceasuri, ascultându-l, încântată, cum Imi povestea în chip plăcut amintirile lui ».

După o tăcere de câteva momente și ca să-I fac o mică plăcere, am comunicat Reginei că adusesem la îndeplinire, în vara aceea, ideea Sa de a lega relații cu revistele literare din străinătate.

Satisfăcută, Majestatea Sa mi-a vorbit cu admirație de statornicia acelor reviste, care sunt ca niște instituții, zicea ea.

La ora unu și jumătate am fost invitați să trecem în sufrageria intimă a Castelului, unde au luat loc Regele Carol, Regina, micul prinț de coroană Carol și două doamne de onoare.

Dejunul, simplu, a ținut o oră. Regele vorbea mai puțin, Regina mai mult. Ea tăia bucatele Prințului de alături, care n'avea atunci decât patru-cinci ani.

După dejun, am trecut în camera de biliard, unde Regele a binevoit să mă întrebe lucruri privitoare la mișcarea noastră literară și artistică. Mi-a vorbit cu mulțumire vădită de activitatea arhitectului francez, Leconte de Nouy, dela Curtea de Argeș, dela Sf. Neculai din Craiova, dela Trei Erarhi din Iași și cum erudiția și gustul lui rafinat au știut să restaureze lucrările noastre de arhitectură veche românească, dându-le o strălucire nouă.

— « E pasionat de arta sa — spuse Regele — un artist care nu cruță dese călătorii la Constantinopol și în alte părți, pentru a se informa în privința unor elemente ale stilului, despre care nu se credea destul de lămurit. Știți, adăogă Regele, că el este cel mai distins elev al lui Violet le Duc, marele bizantinist ».

Pe la orele 4 trecute, bucuros că văzusem pe Majestățile Lor, am pornit pe o cărare, care ducea spre muntele Furnica, gândindu-mă la soarta acestor doi oameni, care au adus atâta bine țării noastre.

Nu trecură însă mai mult de douăzeci de minute și am avut o surpriză dintre cele mai plăcute: pe o cărare lăturalnică venea dinspre Castelul Peleș Regele Carol, cu un baston în mână și ținând cu mâna stângă pe Principele Carol.

Văzându-mă, Regele spuse Alteții Sale Principelui numele meu, adăogând cuvintele « scriitor român ».

Copilul Tronului își întoarse atunci asupra mea doi ochi mari plini de lumină, care m'au impresionat, încât am subliniat Regelui strălucirea lor particulară, adăogând cuvintele: « Prevestesc o pătrundere adâncă ochii aceștia cu soare în ei ».

Majestatea Sa Regele, cu acea scânteere din pupilă, obișnuită la el în momentele de satisfacție, mi-a spus zâmbind cu bunătate: « Doresc să fiți un bun profet », și dându-mi mâna o luă mai departe la deal cu Principele alături.

Când am ajuns la vila familiei Cremer, pe care voiam s'o vizitez, lucrătorii care văpseau balconul mi-au spus că trecând Regele pe acolo, întrebase a cui e vila aceea, iar ei răspunzând « a d-lui Cremer », Regele observă: « Cremer, nume nemțesc, face casă în stil românesc »...

La Castelul Peleș am avut prilejul de a fi putut cunoaște o nouă comoară a sufletului M. S. Reginei.

Am văzut atunci cât de puternică era dragostea Ei de natură, simțită în atâtea nuanțe, și am văzut încă, ceea ce presupuneam, că timpul nu-I ajunsese niciodată. In adevăr, când îmbrățișai cu mintea enorma Ei activitate din toate domeniile, în care se multiplica de dimineață și până în miez de noapte, te mirai cum putea răspunde la atâtea preocupări.

Ca Regină, îndatoririle Ei îi absorbeau o foarte mare parte din timp. Ceremonialurile dese, la care era nevoită să ia parte, audiențele acordate la toate persoanele ce I le solicitau, în afară de cele oficiale și diplomatice, ca și ale străinilor ce veneau în Țară și care I se impuneau, aprobarea măsurilor ce se luau și a dărilor de seamă ce trebuia să asculte dela societățile de binefacere și de încurajare, a căror prezidentă de onoare era aproape

la toate, participarea cu prezența Ei la spectacole și în deosebi la concerte însemnate, la care era rugată cu insistență de a nu lipsi, cetirea plângerilor în scris ce I se făceau de persoane, care își arătau păsurile și răspunsurile ce trebuiau date, în deosebi cererile de ajutoare materiale, pentru care apelau persoane scăpătate din marea societate sau familii împovărate și trimiterea acestor ajutoare de fiecare zi pe la solicitatori, împărțind întreaga Ei listă civilă și mai îndatorându-Se încă pentru viitor, fără a le putea satisface niciodată pe toate, și felul cum Se achita fie la ceremonialuri, fie de îndatoririle de regină, era nu numai cu o conștiințiozitate desăvârșită, dar cu un respect de forme ce lua caracterul unui sacerdoțiu.

Ca poetă, ca scriitoare, inima Ei frământa atâtea doruri și mintea ei atâtea gânduri, care cereau, vorba poetului, « intrarea în lume », cereau vestmintele vorbirii, că Ea era nevoită să scrie adeseori nopțile.

Lista operelor Ei e foarte mare și unele din ele, prin întinderea și ținuta lor, sunt lucrări de primul plan. Noi nu ne putem însă nici atinge de valoarea lor literară, într'un articol sumar, ca cel de față. Pentru aceasta ar trebui un studiu serios și amănunțit.

Talentul Său literar, alcătuit dintr'un amestec particular de ideal și real, de emoție și reflecție, de fantezie și observație, dând lucrărilor Sale o originalitate personală, adeseori cu o înfățișare dramatică, care unită cu felul subiectelor Sale, luate nu numai din mediul Ei de regină, ci din întreaga scară socială, unele chiar cosmopolite, ridică aceste lucrări la un interes literar universal.

Nu odată am întâlnit străini, mai ales Americani, care deși nu știau ce înseamnă cuvântul România, vorbeau ca de un nume familiar lor de Carmen Sylva.

Ea nu Și-a uitat nici ca scriitoare țara, traducând legende și poezii populare românești, și făcându-le cunoscute lumii întregi.

Printre lucrările sale, în proză, de o însemnătate deosebită, nu pot trece cu vederea « Cugetările unei Regine », opera unei gânditoare adevărate, amintind, după părerea multora, pe un Marc Aureliu, sau pe un Larochefoucauld.

Citâm numai, ca exemple, două sau trei din ele, pentru a se vedea forma scurtă de aforisme și adâncimea lor de gândire.

« Femeia dându-se, crede a da o lume, bărbatul crede a fi primit o jucărie. Femeia crede a da o eternitate, bărbatul crede a fi primit plăcerea unui moment ». Sau: « Sentimentul maternității e un instinct, dar un instinct cu suflu divin ». In sfârșit a treia, care e oglinda ei însăși: « Nu-i decât o fericire: datoria. Nu-i decât o consolare: munca. Nu-i decât o bucurie: frumosul ».

O altă pasiune a Ei era, cum se știe, muzica, căreia Ii da o mare parte din timp.

Fostă elevă a Clarei Schumann, sora marelui simfonist și a lui Rubinstein, Regina cânta la orgă, la piano și la clavecin cu o virtuozitate ce mira pe mulți, între care pianistul Paderewscky, care spunea: « nu e nici o femeie în Europa care să simtă muzica ca dânsa ».

Ea își formase o orchestră, în care prima vioară era Enescu, pe care l-a descoperit și încurajat la studii, iar violoncelul D. Dinicu, interpretând aproape zilnic toată muzica de cameră a marilor compozitori, în deosebi Beethoven și Schumann. Această orchestră a cântat în urmă la Ateneu, condusă de D. Dinicu, făcând cunoscute pentru întâia oară publicului românesc multe din compozițiile clasice.

In sfârșit cealaltă îndeletnicire a reginei era dragostea Sa de a desena și, în special, de a lucra miniaturi.

Ilustrarea evangheliei dela Curtea de Argeș e o operă nemuritoare, unde sunt înfățișate toate faptele vieții lui Iisus cu o rară ingeniozitate de fantezie și pentru care Ea a pus ani întregi de muncă.

Sub aceste înfățișări ale personalității Reginei se ascundea, când o cunoșteai mai de aproape, un fond aproape dureros, pe care mulți îl credeau al unei mari neconsolate, dar care era al unei surori a omenirii întregi: o îndoială, dacă nu chiar o convingere de tristețea soartei omului pe pământ.

In adevăr, nu numai cele mai multe din operele sale literare sunt triste, dar chiar muzica Ei nu era numai o senzație artistică de înaltă valoare, ci mai curând o punte ideală ce O trecea în lumea gândurilor Ei de suferință și nostalgie.

Tot așa și ilustrarea vieții lui Iisus, simbolul divin al jertfei pentru omenire. Cu alte cuvinte toate preocupările Ei nu erau decât niște afluenți care se revărsau în marele mister al sufletului îndurerat.

Lacrimile, credea dânsa, sunt esența firii omenești.

« De câte ori, îmi spuse Ea într'o zi, nu Mi-am acoperit lacrimile cu un surâs! Iar altă dată: « Un prelat distins Mă mângâia la moartea copilei Mele, zicându-mi că creștinii nu plâng, fiindcă au speranță, ca și cum speranța ar putea opri lacrimile ».

Providențialul Ei destin de Regină, însă, îi impunea datoria de a semăna flori deasupra vieții omenești, și Ea a făcut-o cu amândouă mâinile.

Așa fiind, dacă virtuțile regale consistă într'o demnitate simplă, într'o viață de moralitate înaltă, într'o mărinimie fără de margini, care plutea pretutindeni, ca un văl aruncat peste tot ce o înconjura, într'o dorință de a fi cea dintâi în manifestările vieții, atunci desigur că Regina Elisabeta a României a fost o regină desăvârșită.

Mai mult decât atât chiar, și o spun fără teama unei exagerații, Regina Elisabeta — dela a cărei moarte s'au împlinit douăzeci și cinci de ani, anul acesta — a fost o ființă cerească prin sfințenia îndeplinirii datoriilor ca și prin bunătatea inimii Ei.

Da, Carmen Sylva, minte de lumină și inimă de mizericordie! așa te-am văzut în anii tinereții mele, când am putut privi în sufletul Tău minunat, în care raze de lumină cerească brăzdau întunerecul și suferințele soartei omenești.

Fii dar slăvită și binecuvântată acolo, în lumea misterelor unde ai trecut, fiindcă ai cunoscut lupta măreață dintre cer și pământ, ca una ce ai iubit deopotrivă și cerul și pământul.

N. PETRAȘCU

IN GROAPA LEILOR...

lui DAN

Treacă paharul acesta,
potirul amurgului plin de otrave!
Şi Titania cu faţa de ambră
şi voi îngeri, fulgerări şi voroave!

Dumnezeire şi Noapte! Un înger îşi trece
aurorele-daruri de pe un umăr pe altul.
Se preoţeşte verdele codru
şi prin frunzime se arată Inaltul.

Veniţi adieri negrăit de blânde,
în ale visărilor crenge şi lunce!
Vino monarhule Timp cu nobilii tăi,
Azi şi Ieri, Acum şi Atunce!

Tu suflare a îngerilor, confundă
a lunii lumină fragă-zăpadă!
Oh, iată-i, îngerii! Se lasă pe fluviu
în barca de cedru, armadă.

Saltă şi cântă, inimă nebună!
Că mâine, cam pe la chindii,
când tremură pleoapele cerului,
mâine, poate, n'ai să mai fii.

*

Pe reci întinsori se mișcau
ale stelelor ordii cumplite...
Și în fruntea lor cine-mi sta,
căpetenia oștilor cine-mi era?
Luna și fețele aurite.

Ah, mă orbești cu torța ta
Lună, Fortună! Tu călătoare
pe troianele căi, prin povești,
pe bătutele de stele drumuri crăești,
peste mări în declin, murmurătoare.

Și voi, împărăteselor, stele de ger,
zeități argintii ale firii,
magice trupe, fiți îndeajuns
de îndurate pentru cel ajuns
la țărmuri, în pragul muririi.

O tristă virtute, un crin erai,
o înfiorare,
în brumata mantă de Brumar,
un crepuscul ce-mi cade pe frunte ca un stol funerar,
de ape o sunare.

*

Ăst cerb din vremea lui Gelu
rămurosul cap îl întinde,
uriețescul cap luceferii prinde
și umedul bot însetat de isvoară.

Visare nebună a câte oară
îmi trimiți în somn,
ăst cerb din vremea lui Gelu
ăst domn?

Dincolo de morți, departe de vii,
prin câte veacuri, hai?,
arătare noptoasă, ruptă din rai,
ai trecut pân' să vii?

Știi tu cerb sau nu știi?
Departe-i, departe-i, hăt,
și nu se mai uită 'ndărăt,
ăst cerb din vremea lui Gelu.

*

De-aș fi Noapte! In mare să bat
cu a lunei de morți purtătoare săgeată,
de sulița stelei brațul să reazim,
să încing, domnește, a zeilor spată!

Neomenoaso vii tot mai rar
și treci tot mai rar peste nopțile mele, pe frunte...
Pulberea, ea, doar a rămas
din gloria dusei, detronatei nunte!

Nu-i toamna, nu-i iarna, vă spun,
ci un anotimp vai, mult mai sălbatec,
o fiară cu dinții mai răi
decât Cerber, aromind singuratec.

Nu-i vânt aparența ce trece
în larguri și păru-ți resfiră;
iubito, iubito nu e nici moartea,
nici smaraldica mare prin stânci când deliră.

De-aș fi Noapte! Candoare ce sunt!
Visule, spune-mi că trezia e vană,
că cenușiul mă ia, că sunt copia umbrei
și toarnă-mi, Insângerato, vinul uitării în cană.

*

Te întrec în agerime Demon, te întrec.
Lenețele cugete când au adormit,
în ceruri arhipline de îngeri
încep goana.
Și Alteța Noapte, Luna Suverana,
la mine cată. Și stele o mie,
la mine cată

răsfoindu-mă ca pe o cărțulie.
Alei, ce vis avui!
Mi se părea că sunt cel copac
de îngeri sălbateci locuit, o movilă, un grui,
o jucărie în mâna Domnului.
O groapă a leilor eram,
arhiplină de fiare și pathos,
de martiri cântând fără frică.
Alei, stăm ce stăm
în ucigașul vis, în groapa leilor,
arhiplină de plebe și cântece
ca cerurile arhipline de îngeri,
Alei, stăm ce stăm
în groapa leilor.

*

Mă privea, mă înghețа
ochiul de aur, basilicul nopții.
Pace vouă, ceruri! Salut, logodnică noapte!
Veghiind în ale îngerilor dumbrave,
stelelor mele paznice, ave!

Spune-mi Învățătorule, spune-mi,
s'a dus unde sufletul duioaselor, al chiparoaselor,
s'a dus unde sufletul naturii, al pădurii de aramă?
Oh, nimănui nu am de dat samă,
nimănui.

Alba mea, luno, pe lac
de ce tremuri?
Săraca de mine sărac,
nu mai am farină 'n sac.

Taică, taică, moș Silvane,
de ce gemi?
Oh, doru-mi-e de plaiuri transilvane,
de muntoase cărări, de noiane,
doru-mi-e.

*

Lumina lunii
pâlpâe 'n cer.
Te îmbraci în tenebre,
Suflete, Ler!
Noi suntem, noi,
gândirea stelelor
și stelele sunt imboldul și cauza noastră;
poate că unor îndelunge meditații ale astrelor,
noi suntem consecința, floarea lumească și fructul.
Intre ursite, dreptăți și zodii,
în cer, în regatul motivelor,
Doamne ca un ciclop stai,
ca un magistru sau patriarh stai.
Aud Verbul,
cârja o văd între Lyra și Scorpion,
păstorind boereasca turmă.
Și lâna de aur a oilor tale,
iat-o! Se arată în cer!
Văd caerul și fusul de aur,
dar unde-mi ești Țesătoareo,
unde-mi ești Moarte?
In locașul eternilor,
printre vecii,
de ce nu, Moarte, de ce nu vii?
Ah, eu știu
că vastitatea și liniștea
vor culmina în tine,
că tu ești Suma.

*

Impodobită de crinul veneratei morți,
Lună cu iubirea-mi apusă te asameni.
Mână 'n mână pe măguri singuratece,
suntem noi, trecători pe măguri singuratece.

Jupân vultan din cer cum ne vede
cu aripi de mesagiu al nopților imperiu despică.
Gândul mă ia și mă poartă la îngeri;
oh, robit mi-e gândul de falnicii îngeri.

Spânzurători ! Desarmonii ! Proiectări ale minții !
Profilul vostru ca un crin mă îmbie !
Vor îngerii să mă vadă pierind în regrete,
cu fruntea damnată, pierind în regrete.

Sunt o pohtă, un iobag cu nedreptatea pe umeri !
Să adorm, să visez, o apă tulburată de lună,
ca doar atuncea Domnul să-și plimbe
înstelatele degete, în mine să-și plimbe.

*

Atâtea vise fruntea-mi încing,
potop de vise pieptul mi-l farmă...
Inserările sună, stelele ning,
auzul mi-e stins de o stranie larmă.
Aproape-s de voi, sunt aproape,
diamante ceresc, aer plin de vaiuri,
senin serafic prin care trece
pas lin de înger;
de voi sunt aproape ciurde stelare, buchete, cascade, alaiuri !
Părinte al nopții, minunat Pretutindeni,
desfrunzirea pădurii ascult-o,
argintina pădurilor rugă ascult-o !
Și apei ce-și sună în toate serile
veneticii, prințișorii, averile,
suspinoasei, drăgostoasei ape,
auzi-i, auzi-i căderile !
Ah, șoimane, rusalii, unde, codri mari,
arbori de somn, ghinărari
și plecată iarbă, a vântului slugă,
veghiați, veghiați, Visul Sfânt să nu fugă.

*

O spulberare, un clocot sus,
prin ascunsele 'n cer văgăune.
O stea logostea lucea depărtat;
e Temuta, steaua care ne răpune.

La pieptul tău luna rea spânzura,
bătrânele-i vrăji vroind să ne lege.
Feri-ne, înger stimat,
că de noi pravul s'alege.

Drept e oare să pierim
ca de vânt încântate grădine?
Oameni doar suntem, inime de piatră...
Oh, nici îngeri strălucinzi, nici invoalte verbine.

Dar Temuta dacă vrea şi vrea
să ne soarbă, să ne darme, să ne sece,
amar nouă. Dacă asta vrea,
ne-om îmbrăca în lumina ei rece.

*

Dulciule, ascunsule 'n tăcere,
pământe, pământe vere,
fă-te cristalin; şi morţii tăi
vedea-i-aş ca florile 'n văi.

Moarte, singuro, tăcuto, verişoară,
vino moarte fuga. Intr'o seară
ca o sclipitoare, ca o stea,
mă acopere luminăţia ta.

Ah, se scutur tineri anii mei,
în băltoaca lunei, palidei.
Mistue-mă cu sărut sălciu
altissimă lună! Fă să nu mai fiu!

Sfâşiaţi-mă odată dulci vedenii;
iată corbii, furii mei, muntenii!
Gânditoare-i moartea. La o parte
stă în gânduri: să mă piardă, să mă iarte!

Ah, mi s'a urît în astă lume,
de ea fug ca de răsuflul negrei ciume.
Sfâșiere, fierea dă-mi s'o beau,
noaptea până 'n fundul fundului s'o beau.

*

Ce foc te arde pământ?
Ce dor te roade pământ?
Acum când sfârșitul începe,
spune-mi, o, spune-mi un cuvânt.

Nimic, mai nimic,
decât zădărnicia ta, cruce de voinic;
atâta doar, mai nimic.

Și vouă stelelor ce să vă dau?
Și ție mândre, cerule, Sire,
ce vrei să-ți dau?

O, decât umbra
știi ceva mai de preț?
Dăruește-ne umbra.

EMIL BOTTA

TURTURICĂ GEORGESCU

Colegul meu dela Zăcăminte, Turturică Georgescu, este, cum ar veni, un fel de strănepot al vestitului Popa Nae, dela biserica Sfântul Elefterie, dac'oți fi auzit. Dela el a moștenit, cu siguranță, și firea lui duioasă și caritabilă. De statură mai mult mărunțică, costeliv, cu o mustăcioară modestă, purtând veșnic aceeași pălărioară rotundă, ca un tort, și cu un bastonaș de vișin în mână, el poate fi văzut dese ori pe la colțuri de stradă, cu portofelul deschis în mână, dând de pomană bieților cerșetori. Când nu poate ajuta în alt fel, dă, cel puțin, o scrisoare de recomandație către o autoritate oarecare, fie un dispensar, fie o primărie, fie o circumscripție, pe unde știe el pe câte cineva. Alte ori dă și câte o cărticică de rugăciuni sau îndemnuri bune, cărți ieftine, pe înțelesul mulțimii, dar pline de învățături nobile și folositoare.

Intr'o dimineață, mergeam amândoi spre birou, când, nu știu ce-mi veni, din senin, și îl făcui muierce. E o poreclă pe care, în gândul meu i-o dădusem de multă vreme, iar acum mă luase gura pe dinainte. Atât i-a trebuit! Nea Pitpalache, cum l-au poreclit haimanalele de pe la Elefterie, a sărit în sus, arțăgos, ca o cață.

— Te credeam mai deștept, dar văd că ești un prost ca toți proștii. Crezi că dacă sunt bărbat, bărbatul nu trebue să aibă și el un-un-un suflet de om, o-o-o simțire, vreau să zic, în sufletul lui? La urma urmei, je m'en fiche de părerile voastre, pe care nu le-aud prima dată. Eu ăsta sunt! Eu nu pot, vorba ăluia, să văd suferința și să stau țeapăn în fața ei. Pot să fac ceva? Fac. Nu pot? Măcar o vorbă bună, o consolare, o-o-o recomandație oarecare tot găsesc pentru un om care suferă, nenorocitul. N'oi face nici eu cine știe ce pricopseală, dar, măcar atâta cât pot, nu

mă dau la o parte. Vezi unii, milionari, care trec pe lângă câte un cerșetor și nu ți-or scoate o centimă, să-i pici cu ceară. M'am uitat într'o zi înadins să văd câți oameni or să ajute pe un biet orb care sta dârdâind în fața bisericii Schitu-Măgureanu. Mă, să nu crezi că i-a dat unu' ceva. Au trecut o grămadă de inși, liniștiți, s'au uitat la el... aș! ți-ai găsit! Nici eu nu zic să dai cine știe ce, că n'o să-l îmbogățești pe ăla cu banii tăi. Dar, scoate și tu, colo, un-un-un leu, doi, chiar mai puțin, cât ai; să văd, mă, că te mișcă. Nu să treci ca un nesimțitor! Uite, ieri, când mă 'ntorceam acasă, văd o biată femeie — muncitoare, ce-o fi fost pe vremea ei, nu știu, și curățică, se vedea că nu era cerșetoare de meserie — că întinde mâna! eram tocmai pe pod. Iți spui drept că parcă îmi era rușine mie de rușinea ei. Am tras-o mai la o parte, am scos portofelul, ca să vadă femeia că n'o țiu de pomană, și am început s'o descos. Intâi, se cam codea să-mi spună ce e cu ea, pe urmă, după ce s'a uitat lung în ochii mei — că au și ele flerul lor, ce crezi! — și-a deschis, săraca de ea, sufletul și mi-a istorisit tot: o viață întreagă de mizerie! Am stat de vorbă peste zece minute; încă, m'au văzut și colegii. Poate că ți-au și spus. N'aveam cine știe ce, că nu luasem leafa, dar două de câte un leu tot am găsit. Doi de ici, doi de colo, își face femeia treburile, vorba aia. Duminică de dimineață am trecut pe la Pâinea Zilnică, tocmai când mâncau vre-o cincisprezece nenorociți. Infulecau, mă, săracii, parcă nu mai văzuseră ciorbă în viața lor. Mă-ă-ă uitam la ei... Zic: Doamne, cum or fi având unii atâtea parale și atâta bogăție de nu mai știu ce să facă cu ea, și ăștia, săracii, n'au o bucățică de pâine și poate nici un pat pe care să-și odihnească oasele rebegite? !. Barim, unul din ei, un biet moșneag cu mâna bandajată, nici nu putea să mănânce. Și se uita la ceilalți. Am lăsat orice rușine la o parte, am intrat în curte, m'am așezat lângă el, mi-am pus pălăria pe servietă, și i-am dat eu în gură, lingură după lingură, până s'a isprăvit. După ce a mâncat, să-l fi văzut săracu', se uita la mine ca la un mântuitor. Nu-ți mai spun de ceilalți... Când i-am văzut așa, le-am aruncat pe masa lor mizeră zece lei, să-i împartă ei cum or crede. Pe urmă, m'am sculat, am ocolit masa și am dat mâna cu fiecare. Mă, Rădulescule, nu mint dacă-ți spun că, cu dumicatul în gură, s'au ridicat toți, unii în cârji, alții ca vai de ei, și au strigat: Sărut mâna boerule! Mie mi-a făcut rău...

Pe urmă, să știi că astăzi rareori mai ai afface cu cerșetori propriu zis. Vezi câte un biet om, îmbrăcat curățel, câte o biată bătrânică, că se-e-e uită la tine. Parcă ți-e și rușine să-i dai. De multe ori, încă, stau pe lângă ei, mă răsucesc, mă învârtesc, mă fac că mă șterg la nas, doar or întinde mâna... Intr'o seară văzui pe una, o biată nevoiașă de vre-o șaizeci de ani, cum ți-am spus: curățică, cu o pelerină pe spate, stând sgribulită lângă o droguerie. Zic: ia să 'ncerc eu o stratagemă. Mă duc la ea, serios: Măicuță, nu ți-au căzut cumva dumitale ăștia doi lei? I-am găsit pe trotuar, chiar aici, lângă dumneata. Știi cum i-a luat, mă? Știi cum i-a înhățat? Și... o vorbă n'a scos! Văd câte un nenorocit, pe stradă, câte un biet om prăpădit, o epavă a societății, câte o biată bătrână sau chiar și tânără, care cerșește... sau chiar de nu cerșește... eu tot mă opresc, o întreb, o cercetez. Dacă pot să-i fac ceva, îi fac. Odată, unu' m'a văzut citind o gazetă. Se uita fix la mine, dar n'avea aerul să cerșească. Am stat puțin pe loc, să vedem: mă înșel? Când m'a văzut el așa, cu uitătura mea blândă — că, vorba aia, nu vreau să sperii pe nimeni — s'a apropiat. Și, ce crezi că mi-a cerut, mă băiete? Gazetă. Ii trebuia omului o gazetă, să-și cate o ocupație la anunțuri. Cu toate că nu citisem nici jumătate din întâmplările din Capitală, am păturit-o frumos și i-am dat-o. Dacă de două zeci de ori nu mi-a zis bogdaprosti, nu mi-a zis niciodată. Până am trecut de pod, a ridicat capul de pe gazetă, să-mi mulțumească. Incă, dela poartă, tot m'am mai uitat odată îndărăt, ca să văd: ce mai face?...

Chiar peste drum de noi șade o biată spălătoreasă, singură și bătrână. Nu mi-a cerut niciodată nimic... Unguroaică, ce-o fi, nu știu... Dar a simțit ea ceva la mine... că, de câte ori trec spre birou, îmi iese totdeauna înainte cu o cană cu apă... știi, ca să-mi meargă bine. Mai acum câtva timp am surprins-o azvârlind un chioștec de țigară, și am profitat de ocazie: Mătușică, îmi pare că ești fumătoare; și i-am dat o țigară, că o aveam făcută. De atunci mă așteaptă absolut zilnic. Când am făcută, îi dau făcută; când nu, îi pui, la repezeală, tutun pe foiță și i-o dau să și-o facă. Trebue să știi, mă, că atâta a atins-o pe ea, în simplitatea ei că, ce e, în definitiv, mai mult decât o biată bătrână nenorocită, că a umplut mahalaua. Acum mă salută câțiva, fără să mă cunoască. Pentru tine, la urma urmei, o țigară nu e un lucru mare, dar pentru ea,

nenorocita, o biată spălătoreasă bătrână... Să mă vezi cum trec prin mijlocul străzii, cu mâinile în buzunare, ca să nu mi le mai sărute... Două servitoare dela numărul paisprezece se uită tot mereu după mine. Ce-or fi zicând în creerul lor simplu, nu știu. Când mă mutasem la Puțul lui Crăciun, tot așa, începuse mahalaua să mă cunoască. Nu e mai bine așa? Nu e mai bine să vezi, vorba aia, că n'are nimeni nici o pică pe tine și că se uită la tine ca la un Dumnezeu? Eu de ce îți spun! Și, să nu crezi că te costă cine știe ce. Doi, trei lei, hai, să zicem chiar cinci, toată afacerea. Zici că i-ai pierdut, că i-ai aruncat.

Numai înadins am să trec odată cu tine pe Popa-Petre. Mergem așa încet, ca la 'ntâmplare... Ne facem că umblăm după case... ceva... Te uiți încolo...

LINDBERGH

In lupta crâncenă pentru regenerarea rasei, s'a ajuns în ultima vreme la două formule ce par a fi statornicit definitiv soluțiile cele mai nimerite. Anume:

1. Sub unghiul fiziologic se prescrie ficatul, ca aliment, și mămăliguța aplicată alternativ pe tălpile picioarelor, când pacientul se odihnește.

2. Sub raportul intelectual, cu derivația lui moral-socială, d-nii pedagogi s'au oprit la *vocație*.

Până va trece, poate, și această ultimă exibiție a oamenilor de știință, care, din vreme în vreme, scot capetele pleșuve, nasurile ciupite și ochelarii albaștri, dintre flacoane, opuri și borcănașe, zâmbind șiret, cu feciorească cochetărie.

Eu, în materie de ficat nu mă bag; dar în ceea ce privește vocația, sunt absolut de acord: ea există! E un imperativ al naturii noastre. Eu, de exemplu, chiar înainte să fi citit noile pledoarii pentru ea, simțeam în sufletul meu o sgândărire, un neastâmpăr, o înclinare cumplită să mă fac sburător.

Incă n'am făcut pilotajul, dar cred că n'am să mai rezist multă vreme. Simt că mă consum și slăbesc.

Asta cred că este vocația.

Și, dacă până în prezent nu m'am devotat sborului, a fost din cauze în afară de voința mea.

Curajul propriu zis, care este elementul de bază al aviației, nu mi-a lipsit niciodată.

Sunt ani de zile de când urmăresc toate revistele aeronautice, știu toate întâmplările pe de rost, adun fotografiile tuturor așilor. Cu piloții noștri, barim, sunt ca și frate. De câte ori nu m'au invitat la un sbor de 'ncercare! Dar n'am vrut să mă apuc până n'oi putea să încep sistematic.

Deocamdată, mă duc zilnic la aerodrom — după ce-mi iau cognacul la «Aripa României» — și trec direct pe câmp, absolut fără nici o frică. Asist la toate sborurile, din imediată apropiere. Mai 'nainte mă țineam la douăzeci, treizeci de pași, dar, cu timpul, m'am tot apropiat, și astăzi sunt singurul privitor care stau chiar alături de planuri, și habar n'am! Odată am pus mâna pe un ampenaj și n'am retras-o până n'a răbufnit aparatul.

Cu învoirea mecanicilor, m'am fotografiat lângă o sumedenie de avioane de luptă și chiar de bombardament. Odată m'am și urcat într'unul, echipat complet ca aviator. Când m'am așezat în carlingă și am apucat manșa, m'au trecut zeci de mii de fiori. Atunci să fi dat cineva drumul la motor, și să fi sburat, să fi sburat, până dincolo de pământ!

Ofițerii s'au învățat atât de mult cu mine, încât nici nu mă mai sgornesc de pe câmp. Când se dă drumul elicelor, nu mă mai pot stăpâni și, până să decoleze, fluier și bat din picioare tot timpul, ca un turbat, bravând moartea care pândește nesățioasă.

Tot văzându-mă printre aeroplane, și mirosind, pe semne, patima mea de sbor, colonelul Irodiade, comandantul școalei, m'a poreclit Lindbergh.

Eu mă fac că nu știu că de mine e vorba, pentrucă nu-mi place când mă flatează cineva.

M'am interesat la câțiva ceaprazari cam cât mi-ar lua pe un echipament complet, compus din combinezon, scurtă de piele roșie îmblănită, ochelari și cache-nez de lână, cu stema țării și inițialele mele în mătase sau fir. Cred că cu vre-o zece mii de lei le fac. Bine 'nțeles că nu le-aș lua la purtare până în ziua sborului, dar prin casă tot le-aș îmbrăca uneori, să simt mirosul lor special, de cauciuc și de piele.

Se poartă niște baionete mici, ascuțite, ca niște pumnale. Poți să-ți închipui, într'o luptă aeriană corp la corp, ce minuni se pot face cu ele!

Dumnezeule, nu mi-ar trebui decât câteva lupte cumplite, și ar fi de ajuns pentru o viață de om.

Eu n'aș sbura pentru bani, nici pentru glorie, ci numai ca să apăr pământul strămoșesc. Să văd aripile vrășmașe pulbere, la picioarele mele! Să cobor din carlingă plin încă de zâmbetul de dispreț adresat morții, și să nu mă uit nici la dreapta nici la stânga, la cei ce-ar năvăli să mă felicite.

Dacă mi s'ar da vre-o decorație, aș pune-o imediat pe steagul escadrilei, după ce, mai întâi, l-aș săruta; iar buchetele de flori primite dela doamnele din înalta societate le-aș duce direct la groapa eroului necunoscut.

Când mă gândesc la toate astea, îmi crește inima și, fără să vreau, izbucnesc în cântece patriotice.

Inainte de a face primul sbor, aș scrie un testament, prin care aș lăsa cu limbă de moarte să fiu înmormântat pe aerodrom, între hangare. Să nu mi se facă înmormântare națională, ci cât se poate de simplă, fără celebrele discursuri de ocazie, ci numai cu lacrimile sincere ale camarazilor și, poate, ale vre-unei copile din popor, necunoscută, care s'ar exalta de bravura mea.

Ca monument funerar n'aș vrea să am decât un simplu vultur, sau chiar un șoim, indiferent din ce material, orice cheltuială și pompă absurdă fiind complet opuse spiritului de jertfă și stoicismului meu.

Nu mai pot să urmez, că simt să mă trec lacrimile...

E formidabil!...

«TRIBUNA DREPTĂȚII NAȚIONALE»

Ioan I. Pandelescu-Fierbinți conduce «Tribuna Dreptății Naționale».

Nu e o afacere strălucită, dar merge și e ceva serios.

Până să bage capitalul lui de optsprezece miișoare și să se hotărască să muncească și cu creerul pentru ea, a încercat și a făcut multe: a fost, pe rând, mijlocitor agricol, plasator de servitori, supraveghetor la un depozit de cherestea, și în cele din

urmă a intrat în ziaristică, în calitate de încasator de anunțuri la Dacia Felix.

Aici a făcut cunoștință cu meseria lui actuală.

Deși « personal administrativ », Pandelescu era folositor oarecum și în redacție, pentrucă de multe ori compunea, cu cerneală, la masa lui din sălița ziarului, anunțuri dibace, pentru oameni mai simpli.

Om de nădejde și de prindere repede, încet, încet s'a dedat și cu publicistica. Dacă i se aducea, de pildă, un anunț care suna așa: Domn serios, avere, poziție socială, dorește căsătorie domnișoară sau văduvă, etc.... Pandelescu punea mâna pe condeiul plin până sus de cerneală, și, după un moment de gândire, îndrepta: Domn tânăr, fizic plăcut la vedere, fără nici un vițiu, maniere nobile și alese, dorește făptură nobilă pentru căsătorie. Fizic și dotă corespunzătoare.

Pandelescu, însă, nu-și da aere de redactor.

De fiecare anunț primea și el câte un gologan, doi. Și-i plăcea să și strângă.

Așa că, într'un an și ceva de publicistică, se trezi cu o sumă frumușică la pungă.

Prin cunoștințele lui, printre gazetari și negustori, i-a fost ușor să ajungă coasociat la firma « Tribuna Dreptății Naționale » unde, la început, apăru numai în marginea de jos a ultimei pagini, în calitate de girant-responsabil.

Dar, când directorul acelei firme, Em. D. Maramureș, fu depus la răcoare pentru delicte politice, cum se spune în materie de presă, Pandelescu, de drept, îi luă locul.

Antetul ziarului suna precum urmează:

« TRIBUNA DREPTĂȚII NAȚIONALE »
Organ Independent, Politic, Literar, Social
Director: I. I. Pandelescu-Fierbinți

Primele zile a fost mai greu cu conducerea, până să dibuiască pe unde erau ascunse teancurile de articole tăiate de prin gazete vechi, cărora Maramureș le schimbase titlurile, ca să le tipărească în Tribuna. Dar, asta s'a dovedit că nu era mare lucru; noul director chibzui serios și, în scurt timp, ajunse să compună și

el titluri, poate și mai frumoase. Așa, de exemplu, dacă în Dacia Felix de acum câțiva ani, găsea un articol intitulat: Moravuri bucureștene, el lua frumos tocul, ștergea literele de tipar și scria gros, mai la vale: Prostituția ne omoară! Dacă da peste unul cu titlul: Potlogăriile Junimiștilor, el schimba: Mârșeviile cioclilor dela putere. Dacă găsea un articol: Scumpetea pâinii, îl trimetea la tipar cu titlul: Crăpăm de foame! Chestie de impresie.

Apoi, retipărea, după numere vechi, toate înjurăturile la adresa primarului, a prefectului, a fiecărui ministru în parte sau a tuturor adunați în consiliu, a episcopilor și a celor doi mitropoliți în viață.

După tipărirea lor, cu gazeta în mână, se prezenta *în persoană*, cum îi plăcea să spună, la domiciliul împricinaților și rare ori se 'ntorcea la redacție cu mâna goală.

Mai bun organizator decât fostul director, care tipărea lucrurile de-a-valma, din capul locului Fierbinți introdusese următoarea schimbare: prima și a doua pagină rămaseră numai pentru articolul de fond și reclame, iar celelalte două fură rezervate exclusiv executărilor. Acestea din urmă erau presărate și cu fotografiile indivizilor, sub care apărea, după împrejurări: Gloria Capitalei! Eroul Națiunii! Peștele Moscovit! ori Hidra brătienistă, takistă sau marghilomanistă.

Nu rare ori se întâmpla, însă, ca un portret care stătuse cu fală o săptămână întreagă pe pagina întâia, purtând titlul Salvatorul comerțului românesc, sau Primarul mântuirii, să treacă, la un moment dat, pe contrapagină, înfierat: Pacostea negoțului românesc! sau Vipera comunală!

După împrejurări, aceleași portrete defilau, în scurt timp, pe toate paginele gazetei.

Se întâmpla uneori, foarte rar, ce e drept, ca în colecție să nu se găsească materialul potrivit pentru nevoile zilei. Atunci era puțintel de furcă. Dar Fierbinți nu se lăsa bătut și, în cele din urmă, tot o scotea la capăt.

Din practica lui de gazetar, care, numai din cauza desgustului lui pentru politica românească nu i-a dăruit un scaun de deputat, voi lua la 'ntâmplare o singură pagină grăitoare.

Iată unul și același erou, văzut în două ipostase, prin prisma vigilentă a lui I. Pandelescu-Fierbinți.

In prima săptămână, pe pagina întâia:

FULGERUL NAȚIUNII

Cine nu cunoaște pe Colonelul Săpunaru Angelo!

Născut în anul 1883, ca fiu al acestui pământ românesc, rămas orfan de tată și de mamă, pe drumuri, a învățat la școală și, datorită propriilor sale merite, a ajuns în curând Sublocotenent în arma Administrației.

In anul 1857 i s'a încredințat conducerea manutanței din Pielești, unde a desfășurat o energică activitate economică, culturală și socială, hrănind o populație rurală și desnădăjduită.

In primăvara anului 1860 fu mutat prin avansare, la Depozitul de furaj al Brigăzii a doua de Cavalerie din Tecuci, unde în curând toți caii fură puși pe picioare, în uimirea Garnizoanei electrizate.

In 1870 fu trimis în rechiziție de vite cornute în Basarabia, de unde se întoarse încununat cu lauri!

In anul 1875 fu avansat Căpitan și vărsat la Cercul de Recrutare Putna, unde puse o ordine exemplară în haosul registrelor-matricole și al foilor calificative.

In 1898 fu avansat Maior de Intendență și însărcinat cu administrarea Depozitului de Ichipament Tulcea, unde i-a fost dat să îmbrace cinci reghimente, de sus și până jos, pentru care a fost decorat cu Coroana, în gradul de Cavaler!

La 1914 primi gradul de Locotenent-Colonel!

Imbolnăvindu-se de plămâni și neputând lua parte activă la războiul pentru Intregirea Neamului, colonelul Săpunaru rămase în Capitală, cu inima sdrobită, unde își puse toată priceperea și puterea de muncă în comerțul cu lemne de foc și de construcție, pentru populația înfometată, și scrise și cunoscuta sa poezie « La asalt »! pentru îmbărbătarea fraților de pe front; poezie pe care o reproducem în numărul de față al Tribunei.

Patria recunoscătoare adresează, prin glasul nostru Colonelului Săpunaru, acest Fulger al Națiunii, omagiile ei, urându-i să trăiască mulți ani, pentru propășirea noastră industrială și patriotică. Ura!.

« Tribuna Dreptății Naționale »

Iar peste o săptămână, pe pagina a treia, sub același portret:

MARELE CROCODIL!

Cine n'a auzit de faimosul colonel Târțiță Săpunaru, zis Cotineață, zis Barabulea, zis Crăcănel!

Rămas de copil fără sprijinul părintesc, era fatal să deprindă cele mai rele apucături din mediul de derbedei în care i-a fost scris să se bălăcească.

Fiind lipsit de educația morală și socială, se poate înțelege ce procopseală a putut să-i dea cartea! Și măcar școala de ofițeri!

Fiindu-i încredințată conducerea manutanței din Pielești, a lăsat o întreagă populație în ghiarele desnădejdii, furând cantități imense de ceriale din depozitul respectiv.

In anul... fiind mutat la Depozitul de furaj al Brigăzii a doua de Cavalerie din Tecuci, a adus caii într'o asemenea stare de slăbiciune încât se prăbușeau cu călărești cu tot pe câmpul de exerciții; pentru care a fost crunt admonestat prin Ordin de Comandament!

In anul... fu trimis în rechiziție de vite cornute în Basarabia, de unde se întoarse rentier, cu patruzeci de boi la bancă!

In primăvara anului... a fost vărsat, ca incapabil, la Cercul de Recrutare Putna, unde falsifică semnăturile superiorilor, dădu concedii nelegale, contra luare de mită, și încurcă toate condicile de Personal!!!

In anul... fu trecut la gloabă, cică în intendență, și repartizat la Depozitul de Ichipament dela Tulcea, în care calitate îmbrăcă pe toți lipovenii militărește și transformă toate păturile cazone în pelerine de damă!

Când ceasul Desrobirii noastre a sunat; când inima noastră palpita dincoace și dincolo de Carpați; când poate că fiecare din noi ne-am vărsat sângele pentru Idialul Național, Crăcănel Săpunaru făcu pe mortu' în tramvai, ca să-l scoată la pensie, și se apucă de negoțul mârșav de combustibil, răpind populației îngrozite a Capitalei lemnul dela gura văduvei și a copilului de erou!!!

«Tribuna Dreptății Naționale» se simte datoare să strivească sub copitele ei această scorpie capitalistă: o rușine a Scumpei noastre Oștiri, a Comerțului și Industriei Naționale.

Am zis!!! T. D. N.

. . . . . .

Dar mi se pare că a doua zi l-am văzut iarăși pus pe pagina întâia.

FRESCO

Cu Victor Pițurescu sunt prieten din copilărie. Ne-am făcut toate studiile la școala primară Caimata, și, de atunci, ne 'ntâlnim la întâmplare, dar destul de des, ca să nu ne uităm.

Eu am ajuns împiegat clasa întâi la Sectorul de Verde, și cu voia lui Dumnezeu, mâine-poimâine ies și la pensie; el, însă, mai isteț, și, vorba ăluia, și cu mai mult noroc, a reușit să-și facă o situație foarte bună. Am aflat la timp când s'a însurat, când și-a cumpărat căsuța din Apolodor, când și-a luat Chevrolet-ul, când a deschis biroul de copiat din Clitemnestra.

Insă adevărata lui ocupație rămâne gazetăria: cred că și astăzi e tot subinspector general regional al achizițiilor la «Libertatea Luminii». Taie și spânzură.

După cât am înțeles, specialitatea lui îl ține mai mult prin provincie; aleargă cu mașina prin capitalele de județe și comunele mai răsărite, cu scopul de a strânge legăturile cu frații noștri readunați la matcă.

E prieten bun cu toate notabilitățile Transilvaniei. Insă nu se fălește. Cel puțin pentru mine el a rămas același Victorică, același Pițurică, cum îi ziceam în primare.

De câte ori intrăm undeva, fie la Mircea, fie la Jubileu, mă lasă să trec eu înainte; apoi, parcă-l aud:

— Comandă tu, mă frate Petrică; ia ce vrei, mă Petrică; n'avea grijă. Și, citind lista:

— Uite, saramură de biban... Nu iei o saramură, Petrică?

In timp ce eu mănânc saramura, aranjată frumușel cu ardei, el nu consumă nimic. Trage din buzunarele pardesiului blocuri mototolite de carnete politice, le înșiră pe marmoră și începe să adune, să scadă și să înmulțească.

După ce am isprăvit primul fel, tocmai la pont își ridică ochii și, murmurându-și mereu calculele, zice:

— Ai mâncat, mă Petrică? Mai ia ceva, mă frate Petrică. Cere un debrețin sau o orientală. Ia ce vrei... Paisprezece, patru sute optzeci, cinci sute șaptezeci și patru... Ai comandat, Petrică? Așa, frate Petrică. Ai cerut și un șpriț? Bravo, Petrică!

Mănâncă, mă frate Petrică. Două mii șapte sute, trei mii opt sute șaisprezece.

Eu mănânc delicat debreținul, sorb șprițul binișor, cum știu eu; după care rămâi nemișcat, ca un copil timid, uitându-mă, discret bine 'nțeles, pe la mese. Pițurescu, însă, nu scapă momentul și strigă:

— Băiete, două cafele, da' să fie mai faine! Beau și eu una, Petre.

— Bea, Pițurică...

— O țigare nu iei, mă, frate Petre?

— Mersi, nu fumez.

— Șapte ori nouă șaizeci și trei; trei ori nouă douăzeci și șapte; patru ori patru șaisprezece...

Primele socoteli s'au încheiat. Victorică îndeasă chitanțele, doldora, în pardesiu. Dar nu s'a isprăvit: el trage servieta de sub șezut, o ridică până în dreptul inimii și o trântește pe masă. Alte blocuri se rostogolesc și o nouă socoteală începe.

După asta, încălzit peste măsură, Victor își dă jos pardesiul, fularul, și vine rândul carnetelor din buzunarele hainei, apoi din pantaloni. Cafeaua i se răcește pe masă, chelnerul începe să ne dea târcoale, făcând în jurul nostru zeci de giumbușlucuri cu șervețelul; dar totul e în zadar. Târziu de tot, când bodega începe să se golească, Victor se scoală, tot gânditor, murmurând încontinuu, dă drumul carnetelor în buzunare, își svârlă în aer picioarele, să și le desmorțească, rotește o privire prin localul pustiu, apoi o pornim binișor.

La ieșire, nu-l las până nu trece el înainte.

Merge obosit, cu capul aplecat, și simt că n'ar strica din partea mea o mică compătimire admirativă, dacă se poate spune.

— Bună o fi și ziaristica, dar te cam și distruge. Eu știu că n'aș putea...

— Bună o fi, mă Petre, dar e și amărâtă, îmi răspunde el, cu modestie și simplitate. Lucrezi până te-apucă alte alea... Nu mai spun de răspundere: ba să n'ataci pe ăla; ba să-l ataci pe ăsta... Ți-a plăcut saramura?

— Pă cinste!

— Bravo, frate Petrică! Da' debreținu'?

— Turbare!

— Eu n'am putut să mănânc, că sunt invitat la șeful guvernului. Dacă mâine mai reușesc să provoc un consiliu de miniștri, să știi, frate Petre, că te și pricopsesc; ne pricopsim amândoi!

— Lasă, mă Victorică... Să dea Dumnezeu.. vorba aia...

Și ne despărțim afectuos, în fața lui Mircea sau a Jubileului, pentru un timp oarecare.

El aleargă după treburile lui gazetărești și politice; eu rămân la slujba mea la sector, dar totdeauna cu sufletul plin de o speranță întinerită. Când mă întorc acasă, dintr'o singură privire Melania a ghicit toată chestia:

— Te-ai întâlnit cu Victor, spune ea, cu un aer de mulțumire.

Eu, care am un cult pentru Pițurescu, se vede că i-am strecurat și ei o părticică.

— Acum ne-am despărțit, îi răspund, aferat. Se ducea la șeful guvernului. Cred că o să facă el ceva și pentru noi.

Cu ocazia bugetului, ca totdeauna, era cât pe aci să mă dea afară, zice că din lipsă de studii... Am alergat la Victorică, să se pună în mișcare, dar nimeni nu știa în ce punct al țării se găsea, să-i pot scrie. El nu stă niciodată mai mult de o zi, două într'un oraș: de abia are timp să 'ntindă două degete prefectului și unu primarului, și sboară.

Intr'o seară, l-am zărit în trăsură, pe Calea Victoriei. Imi făcea niște semne ciudate, întors de-a-'ndăratele; parcă îmi arăta niște țifre. Am fugit după el, dar mi-a căzut pălăria și a trebuit să renunț.

Mai alaltăeri nevasta mă luă, cu un zâmbet șiret:

— Ia ghici: Cine ți-a scris?

— Hai, dă-mi-o frate, nu mă mai necăji! Cine? Victor!

— Ai ghicit, hoțule! făcu ea, radioasă.

Era o vedere admirabilă dela Miercurea. Pe dos: Te pupilică, Victorică. Mai am patru ilustrate dela el; pe cuvânt de onoare! Una dela Beiuș, una chiar dela Borsec, una dela Mangalia și una splendidă, dela Lacul-Sărat. Ba nu, stai, că uitasem tocmai cartea de vizită. Ia-auzi:

Victor C. Pițurescu
Subinspector general regional al achizițiilor
la
« Lumina Dreptății »
Directorul institutului dactilo-academic « Viteza »
Membru în A. G. R. și M. O. P.
Proprietar
Str. Clitemnestra, 21 București

Le păstrez pe toate în cutia pirogravată de pe birou. Din când în când le mai scot și le mai recitesc. Apoi le bag la loc, după data primirii.

De, cine știe... Vorba aia!

MIHAIL CELARIANU

JEAN RACINE

MITRIDATE

ACTUL III

SCENA I

MILTRIDATE, FARNAS, XIFARES

MITRIDATE

Copii, veniţi aproape. E ora de povaţă
In care a mea taină vă stă întreagă 'n faţă.
La planurile mele pe toate de le-adun
Nimic nu-mi mai rămâne decât să vi le spun.
Eu fug, fiindc'aşa scrie Norocul meu în stele.
Dar voi cunoaşteţi bine povestea vieţii mele
Şi ştiţi că multă vreme eu nu voi fi venit
Să stau aici, deoparte, s'aştept să fiu găsit.
Războiul are haruri ca şi nefericiri.
De multe ori adus-am truditele oştiri
Şi 'n timp ce inamicul, de fuga mea 'nşelat,
Ţinea în sărbătoare poporul îngâmfat,
Gravând în scumpe bronzuri puţinele-i victorii,
Cu lauri şi cu scene de searbede istorii,
Bosforul a văzut cum, cu chip că mă supui,
Din nou am pornit spaima din smârcurile lui,
Gonind pe toţi Romanii din Asia mirată,
Sfărmând dintr'o suflare trufaşa lor armată.

Erau şi alte vremuri! Acum întreg Orientul
Şi nu poate să ţină în faţa lor. Prezentul,
Mai mult ca altădată, ne-arată câmpul plin
De oşti ce din a noastră restriştе se susţin.
De mult răpesc din gloria atâtor naţiuni.
La noi i-a adus vâlva comorilor minuni.
Ca frunza alergară; geloşi unul de altul,
Lăsară a lor ţară, spre noi să-şi facă saltul.
Eu singur le ţin calea. Netrebnici sau mişei,
Alianţa mea i-apasă pe toţi aliaţii mei
Şi toţi, ca de-o povară ar vrea să se ferească,
Pompei cu a lui faimă pe toţi să-i cucerească.
E spaima 'ntregii Asii! Dar vreau să îl găsesc
La Roma 'ntr'a lui ţară; şi plec să-l întâlnesc!
Acest gând vă uimeşte şi cred că vi se pare
Că-l face oarecine cuprins de desperare.
Dar eu vă iert greşala căci nu pot fi slăvite
Asemenea mari visuri, când nu sunt împlinite.
Să nu aveţi în minte că ţara prigonită,
Cu piedici nesfârşite de Roma-i despărţită.
Eu ştiu chiar şi poteca pe unde pot să trec
Şi, numai dacă moartea curând nu vrea să plec
Pe altă lume, dus în tăcutul ei linţoliu,
Veţi fi 'n trei luni cu mine în jos de Capitoliu.
Nu ştiţi că 'n două zile Euxinul mă va duce
Aproape de Danubiul ce'n el unda îşi duce
Şi-alianţa mea cu Sciţii, de-atâta timp jurată,
Nu ştiţi că îmi dă calea Europei de îndată?
In marile lor porturi vom fi bine-apăraţi,
Iar rândurile noastre vor creşte în soldaţi.
Toţi Dacii, Panonienii, ba chiar mândra Germanie,
Aşteaptă trişti un rege să-i scape de pierzanie.
Voi n'aţi văzut Spaniolii, pe Gali nu i-aţi văzut,
Luptând la zidul Romei, pe care l-au bătut?
Şi 'n Grecia măreaţă, să-mi iste răzbunarea,
Trimişii lor de frunte-mi pârâră resemnarea!
Ei ştiu că înspre Roma uşor s'ar revărsa
Puhoiul ce mă poartă şi tot ar înneca;

Și spun că vor cu toții să vadă pustiirea;
Ar merge și 'n Italia să-mi apere oștirea.
Acolo doar vezi bine, aproape de dușman,
Oroarea, grozăvia, cuprinsului roman.
Italia întreagă e tristă și cetatea
Se mistue în focul ce arde libertatea.
Nu, Prinților, nu numai la noi, la cap de lume,
In lanțuri strânge Roma pe toți, cu al ei nume;
Acolo ea insuflă mânie și la morți;
Ai tăi cei mai mari dușmani îți stau, Roma, la porți.
Și n'au ales ei singuri drept cap liberator,
Pe-un sclav numit Spartacus, un prost gladiator?
Când ei urmează 'n lupte bandiții să-i răzbune,
Cu câtă înfocare n'ar vrea să se adune
Sub flamurile mele ce încă n'am apus
Și am strămoși departe, spre Cirus și mai sus?
Dar ce spun eu? Cum credeți că noi o vom surprinde,
Lipsită de armata ce 'ncoace se întinde?
Când sunt aici cu toții, veniți să ne-asuprească,
Femeile, copiii, și ei să ne oprească?
Să mergem și la Roma să facem drum furtunii
Pe care ea o 'mparte la capetele lumii!
Să-i batem chiar în ziduri; și nu le-o fi ușor,
La rându-le, să lupte și ei în țara lor.
Și Anibal a spus-o: acum și peste ani
Vom bate doar la Roma pe crâncenii Romani.
In propriul ei sânge să piară, cum e drept.
Să ardem Capitoliul, cu oastea să dăm piept,
Mărirea-i să se sfarme, ducând în vânt cu ea,
Rușinea a o sută de regi și poate-a mea.
Cu torțele în mână să ștergem orice nume
Ce Roma își clădește spre bunul ei renume.
Vedeți dar năzuința de care sunt cuprins.
Dar n'aș voi să credeți că fiindcă m'am desprins
De Asia, las Romanii aici stăpânitori.
Eu știu unde să-i aflu și ei apărători.
De tot împresurată de dușmani de temei,
In van va cere Roma vre-un sprijin lui Pompei.

Căci Partul, ce ca mine dușmanul Romei este,
Primește să-mi ajute și-acum trimite veste
Că ura, dar și neamul ar vrea să ne unim;
Un fiu cu a lui fiică să-l și căsătorim.
Deci, Farnas, pentru tine e 'ntreaga fericire
Și cinstea. Fii îndată de mult doritul mire.
Vreau fără vre-o zăbavă, aurora, în plin zor
Să-mi vadă mâine vasele, departe de Bosfor.
Nimic nu te oprește, deci pleacă de acum
Și merită cinstirea, prin graba ta la drum.
Fă 'ntâi căsătoria, apoi cu mâini armate
Fă Asia să vadă pe noul Mitridate.
Tiranii noștri mândri să-și ia ce se cuvine
Și zgomotul la Roma s'ajungă, pân' la mine.

FARNAS

Nu-ți pot Stăpâne-ascunde că sunt plin de mirare.
Aceste planuri vaste le-ascult cu 'nflăcărare,
Le-admir, căci niciodată o ură mai păgână
N'a fost, să ție 'nvinșii cu armele în mână.
Admir deci mult la tine puterea încercată
Ce pare și mai tare când e împovărată.
Dar nu vreau să-ți țin calea cu prefăcătorie
Și-ți spun: mai ai nevoie de-această vitejie?
De ce încerci departe ciocniri fără folos,
Când tot îți mai rămâne trecutul tău glorios?
Să vrei să 'nfrunți într'una primejdii fără număr,
E demn mai mult de oameni ce stau umăr la umăr
Decât de-un rege care, cu mândră 'nfățișare,
Da lumei altădată o probă de sfidare,
Ținea treizeci de State cu brațul său cel tare,
Pe care îi rămâne și-acum o țară mare.
De sigur tu poți, singur, și-acuma după ani,
Să lupți iar împotriva acelorași dușmani.
Ești însuți dușman Romei și dornic de război,
Dar crezi că și soldații sunt toți numai eroi?
Crezi tu c'ale lor inimi, slăbite de lungi plângeri,
Intoarse-abia din luptă, din groaznice înfrângeri,

Mai vor să întâlnească, ba chiar sub cer străin
Și moartea, și netihna, mai grea ca orice chin?
Invinși fiind într'una, aici în văzul țării,
Putea-vor să mai rabde victoria depărtării?
Și fi-va 'nvingătorul mai lesne să-l supui
In chiar cetatea mândră, păzit de zeii lui?
Vrea Partul să te-ajute și-un ginere îți cere...
Și totuși el, Stăpâne, ce-a vrut să ai putere
Pe când mereu Norocul părea că te ajută,
Mai poate să mă ceară, când oastea ți-e bătută?
Eu singur să mă 'ncumet, o pleavă a Norocului,
Să 'nlătur necredința atât de dragă locului?
Și poate fi-va fructul iubirii îndrăznețe,
S'ajungă a ta faimă de râs la bătrânețe!
Dar dacă totuși trebui în contra tuturor
Tradițiilor să capăt un chip milogitor,
Decât să plec la alții așa umil cum zici,
Decât tu Mitridate să rogi alți regi mai mici,
Mai bine-ar fi îmi pare să luăm o altă cale,
Primind brațe deschise ce-așteaptă amicale.
Chiar Roma pentru tine ar vrea să domolească...

XIFARES

Cum, Roma, spui? O, Ceruri! ar vrea să-l umilească
Pe rege! să se plece! ai vrea să-l vezi cum neagă
Deodată, într'o clipă, viața lui întreagă?
In Roma să se 'ncreadă, să rabde-ale ei legi,
De care apărat-a mulți ani pe-atâți alți regi?
Să nu primești, Stăpâne! Așa învins cum ești,
Războiul și primejdia, pe ele le iubești.
Iar Roma vede 'n tine dușmanul ei fatal,
Pornit de mult în contra-i, temut ca Anibal.
Chiar plin de-ai fi de sânge, cu Roma cea făloasă
Tu caută într'una doar pacea sângeroasă.
Și totuși, să-ți cruți capul ce nouă ne e sfânt.
Tu însuți să nu umbli pe tot acest pământ,
Un jalnic Mitridate să vadă 'ntreaga lume,
Să spulbere mărirea gloriosului său nume.

Ţi-e dreaptă răzbunarea, e drept să îi faci drum.
Deci arde Capitoliul, prefă Roma în scrum!
Dar ţie îţi ajunge să spui dreapta ta vrere!
Aruncă apoi focul cu mâini mai în putere.
In timp ce Asia toată, el, Farnas, o va lua
Cu Roma lasă-mi mie să 'ncerc a mă lupta.
Dă ordin să ne ducem pe-aceste două căi,
Să vadă lumea 'ntreagă că suntem fiii tăi.
Aprinde deodată la fel Zori şi Apus
Şi, nelăsând Bosforul, fă tocmai cum ai spus.
Romanilor ecoul din trei părţi le-ar răspunde.
N'ar şti unde te afli, găsindu-te oriunde.
De-aici totul te leagă, pe mine mă desparte;
Aş vrea de-acum încolo să fiu cât mai departe.
Şi visul dacă totuşi întrece truda mea,
Chiar marea-mi desnădejde nimic mai mult nu vrea!
Mi-ar place să m'apropii de moarte în munci grele;
Lupta-voi şi voi şterge şi crima mamei mele.
Mă vezi roşind acuma în faţa frunţii tale,
Fiindcă mi-e ruşine să-ţi ies aşa în cale.
Vrea sângele să spele o pată 'ntunecată
Şi caut moartea demnă de gloria ta tată.
Iar Roma-i potrivită cu 'n astfel de avânt
Şi chiar lui Mitridate i-ar fi un demn mormânt.

MITRIDATE (ridicându-se)

De ce-mi vorbeşti, Xifares, de-a mamei josnicie?
A şi uitat-o tatăl şi râvna ta o ştie,
Dar nu vrea să te vadă luptând cu-aşa durere.
Iubirea lui de tată să nu te lase-i cere;
Urmează-mă, nu-i bine nimic să ne separe.
Şi tu, cum ţi-am spus Farnas, stai gata de plecare.
Corăbiile te-aşteaptă. Chiar eu ţi-am rânduit
Suita şi alaiul, precum s'a cuvenit.
Ţi-am dat şi pe Arbate supus să te 'nsoţească,
Dar şi de ascultare apoi să-mi povestească.
Te du şi ia aminte la faima cea străbună;
Cu-această 'mbrăţişare îţi zic şi cale bună.

FARNAS

Stăpâne...

MITRIDATE

E voința mea, Prințe, să-ți ajungă.
Iți cer s'asculți. Ia seama, gândirea ți-e prea lungă.

FARNAS

Stăpâne, dacă trebui să pier ca să îți plac,
Cu nici un gând mai bine nu pot să mă împac.
In fața ta mă lasă să lupt până ce mor.

MITRIDATE

Porunca mea e numai să pleci în mare zor
Și 'n urmă... Prințe, calea aș vrea să mi-o ferești:
Știi bine, te voi pierde de nu vrei să primești.

FARNAS

O mie de morți dacă mi-ai da și înc'o sută
Și n'aș pleca să-mi caut soție neștiută.
Mi-e viața 'n a ta mână.

MITRIDATE

Aici voiam s'ajung.
Ah, Farnas, până aflu ce cugeți drumu-i lung.
Vai, știu de ce fugi nunta la care te trimet.
Ți-e teamă să-ți lași prada, cunosc tristul secret.
Monima te oprește. Iubirea-ți fără minte
Nu pregetă s'o smulgă nici chiar unui părinte.
Nici dragostea cu care setos am căutat-o,
Coroana ce pe frunte de mult i-am așezat-o
Și nici acest refugiu ce-am vrut s'o ocrotească,
Nici dreapta mea mânie, nu pot să te oprească?
De parcă pentru Roma a ta bunăvoință
In ochii mei nu este destulă umilință.
Doar ele-ți mai lipsiră: aceste gânduri rele,
Să fii acum și scârba și chinul vieții mele.

Şi n'ai nici o căinţă; căci văd pe-al tău obraz
Că toată buimăceala îţi vine din necaz.
Aştepţi numai să-mi luneci mai repede din mâini,
Să pleci să mă vinzi Romei, lăsându-mă la câini.
Dar, până la plecare, îmi fac tot eu dreptate.
Ţi-am spus-o.

SCENA II-A

MITRIDATE, FARNAS, XIFARES, Străji

MITRIDATE

Hei, străji, iute duceţi-l din cetate!
Da, chiar pe el, pe Farnas. Veniţi, ce aşteptaţi?
In turn să îl închideţi, din ochi să nu-l lăsaţi.

FARNAS

Cu vană curăţie de ce să mă 'npăun?
E dreaptă a ta ură, o ştiu şi mă supun.
Iubesc. Şi mă frământă o dragoste adâncă.
Xifares însă, Doamne, de ce nu ţi-a spus încă
O taină şi mai mare ce totul încununa:
Iubitul, credinciosul tău fiu, putea să-ţi spună,
Că el, de-aceleaşi flăcări, de mult e nimicit,
Iubeşte pe Regină, ba chiar e şi iubit.

SCENA III-a

MITRIDATE, XIFARES

XIFARES

Stăpâne, mă poţi crede atât de vinovat?

MITRIDATE

Nu, fiul meu, de ciudă ţi-e fratele purtat.
Vai, Cerul să mă cruţe să aflu vre-odată
Că fiul meu Xifares mi-ar da aşa răsplată;
Un fiu ce-a fost lumina, speranţa, viaţa mea,
In piept să mă străpungă cu-o faptă-atât de rea?
Aceasta n'o pot crede. Te du şi să uităm.
Răbdare însă; cinstea curând ne-o răzbunăm.

SCENA IV-a

MITRIDATE

MITRIDATE

Dar cum să nu pot crede? Nădejdi înfrigurate!
O crezi încă prea bine, o crezi, biet Mitridate!
Xifares mi-e protivnic? Și-alăturea de el
Să vrea acum Regina să-și caute alt țel?
Și cum? în orice parte, învins, întorc privirea,
Imi pier mereu din față credința, fericirea?
Cum, toți să mă trădeze? Cum, nu mi se păru?
Copii, prieteni, iubită? Tu fiul meu, și tu?
Și tu, a cărui grije sta tot la datorie?
Dar parcă n'aș cunoaște pe Farnas la mânie!
Ce mare slăbiciune să cred într'un furios,
Pornit să mi-l defaime cu ură, invidios
Și-a cărui desnădejde încearcă prin scorneli,
Să-l scape, dându-mi mie funeste îndoieli!
Să nu-l cred dintr'odată. Să nu mă grăbesc mult,
Să stau întâi să cuget. Pe cine să ascult
Și cum să-mi lumineze? Ce martori? Și ce semne?
Un gând trimis din Ceruri aș vrea să mă îndemne.
Să chem chiar pe Regină! Cu-această viclenie,
Chiar ea-mi va spune: fi-va o bună mărturie,
Căci dragostea cu sete cerșește-o măgulire
Și ea dacă iubește-mi va spune-a ei iubire.
Pe cine-o să pârască amorul ei, o zei?
De nu-i cursa de mine, e bună pentru ei.
Pe cine ne trădează, trădându-l noi mai tare
Aflăm tot adevărul... Dar iată că apare
Să-i dau nădejdi și àpoi, din biata-i rătăcire,
Să aflu adevărul cu-o vană amăgire.

SCENA V-a

MITRIDATE, MONIMA

MITRIDATE

In fine deschid ochii și sunt mai luminat.
Dau chipului tău fraged un veșted dar, uscat,

Când vin să arăt, Doamnă, privirilor senine
Și vârsta și restriștea ce duc acum cu mine.
Aceste plete albe au stat ascunse-o vreme
Sub gloria mare-a celor treizeci de diademe.
Dar nu mai sunt acele vechi vremi. Domneam, azi fug
Și fala mea azi arde pe-al vârstei mele rug.
Mi-e fruntea jefuită de semnul suveran
Și-acum se vede toată ocara unui an.
Dar altfel, mii de planuri din mintea-mi se înfruptă.
Ascultă svonul celor ce pleacă iar în luptă.
Abia îmi lăsai flota și trebui să urc iară,
Nu-i timp acum de nuntă, e clipa prea avară.
Invinsul, cu ce suflet spre dânsul să te poarte,
Când caută și astăzi doar luptă și doar moarte?
Și totuși, încetează la Farnas să gândești.
Când eu nu-s demn de tine, pe el să îl dorești?
Nemernicul acela, rușinea, piaza rea,
Pe care într'o clipă l-am șters din fața mea,
Să aibă el iubirea ce mie mi-a fost luată?
Să facă și din tine a Romei aliată?
Ți-am spus că-ți voi da tronul și nu îmi pare rău.
Ți-l dau chiar dinainte, de-acuma. E al tău.
Dar numai dacă 'ngădui ca mâna prea curată
A fiului ce crede sărmanului său tată,
Ca mâna lui Xifares, ce fi-va soțul tău,
Pe toți să ne răzbune, păzindu-ne de rău.

MONIMA

Xifares! El, Stăpâne?

MITRIDATE

Da Doamnă, hotărît.
De ce numele-acesta te turbură atât?
O altă fericire, mai mare, îți dorești?
Cum, tocmai pe Xifares cel bun să nu-l voiești?
Ți-o spun încă odată: el este un alt eu,
Mi-e scump și mă iubește, viteaz e ca un zeu;

Urăște pe aceiași dușmani, îi las un nume,
O țară și pe toate va ști să le îndrume.
La cealaltă iubire oricât ai fi visat,
Doar dându-ți pe Xifares mă simt eu împăcat.

MONIMA

Stăpâne, aud bine?... poți da a ta iertare?...
De ce 'n această clipă mă pui la încercare?
De ce să nu ai milă de-o biată 'ndurerată?
M'ai luat doar pentru tine și ție ți-am fost dată...
Și știu că totu-i gata să-mi dai regescul har,
Chiar jertfa ne așteaptă, Stăpâne, la altar.
Hai, vino.

MITRIDATE

Orice-aș face, tu tot nu mă urmezi,
Și vrei cu hotărîre pe Farnas să-l păstrezi.
Mi-arăți încă odată disprețul tău nedrept,
Ce-arunci și lui Xifares, viteazul înțelept.

MONIMA

Disprețul meu!

MITRIDATE

Să nu mai vorbim atunci de-acestea!
Rămâi cu a ta vrere și deapănă-ți povestea,
Iar eu iau pe Xifares în zarea depărtată,
Acolo să ne afle o moarte fără pată.
Aici tu rămâi sclavă ca și fratele său,
Să vindeți țara noastră Romanilor; spre rău
Să mergeți. Acum iată, nevrând să te opresc,
Spre mâna lui de slugă eu însumi te pornesc
Și nu mai port de grije să-ți meriți nemurirea.
Să fugă dela tine și cinstea și-amintirea!
Să mergem, Doamnă. Insuși monarhul vă unește.

MONIMA

Mai bine cu o mie de morți mă pedepsește!

MITRIDATE

Zadarnic îți e teamă, zadarnic vrei să fugi.

MONIMA

La ce sfârșit, Stăpâne, ajung bietele-mi rugi!
Și totuși te voi crede. De ce să mă gândesc
Că ești atât în stare s'ascunzi? E-așa, iubesc.
Și zeii îmi sunt martori: nevrând decât să-ți plac
Uitam de al meu suflet, cu soarta să mă 'mpac.
Dar dacă slăbiciunea atât m'ar fi 'ncercat,
Ca inima 'mpotrivă-i să nu-mi fi înarmat,
Să nu crezi, vreau, Stăpâne, că și de-mi dădeai spaime,
Cu Farnas vre-o iubire putea să te defaime.
Acel viteaz fiu însă, pe care îl stimezi,
Acel chip viu în care îți place să te vezi,
Acel dușman al Romei, acel trimis ceresc,
Xifares, cel pe care voiai să îl iubesc...

MITRIDATE

Pe el îl vrei, nu?

MONIMA

Soarta, de nu m'ar fi dat ție,
Intreaga-mi fericire era să-i fiu soție:
Când nu-mi dăduseși stema, să-mi fie o povață,
Ne și iubeam... Stăpâne, de ce te schimbi la față?

MITRIDATE

Nu Doamnă. Știu acuma. Și vreau să ți-l trimet.
Dar du-te. E scump timpul. Să n'ai nici un regret.
Să faci cum îți spusesem ești iară ispitită;
Eu văd... și-adânc mă bucur...

MONIMA (plecând)

Am fost doar amăgită?

SCENA VI-a

MITRIDATE

MITRIDATE

Sunt ei nesocotiții. Ușor uitau de mine.
Ah! fiu ingrat! Trei crime stârpi-voi... doar prin tine.
Să mori. Deși știu bine c'o faimă peste fire
Și falsa ta virtute, fac vâlvă în oștire,
Mișelule, vreau totuși să fiți bine loviți.
Intâi, pentru-a te pierde, să iau pe răsvrătiți
Și 'n ochii mei să plece, din ei cei mai rebeli.
Rămână lângă mine doar cei ce-mi sunt fideli
Dar, fără să îmi vadă un chip prea abătut,
Să 'ncerc a mă ascunde, precum am început.

(va urma)

EMIL GULIAN

PRIVIRE FUGARĂ ASUPRA OPEREI CARMEN SYLVEI

Nu împlinise încă bine cincisprezece ani, când a început să-și aștearnă pe hârtie emoțiile provocate de frumusețea pitorească a pajiștelor din jurul castelului părintesc; iar când a părăsit Neuwiedul și malurile Rinului pentru a se statornici în noua sa patrie de pe țărmurile Dâmboviței, Elisabeta de Wied aducea cu sine, pe lângă nostalgia locurilor unde-și petrecuse copilăria și prima tinerețe, sute de pagini cu versuri, nuvele și încercări dramatice, de a căror existență știau prea puțini și care urmau să rămână necunoscute, până când Vasile Alecsandri, descoperind talentul poetic al Reginei, o va hotărî să le încredințeze luminii tiparului.

Fie neîncrederea în valoarea literară a operei sale, fie dorința ca această operă să fie judecată independent de înalta poziție socială a autoarei, a determinat-O pe Regina Elisabeta să-și prezinte primele volume la adăopstul unui pseudonim.

Alegerea *numelui literar* s'a făcut în timpul unei convorbiri cu medicul palatului, generalul Theodori, fapt despre care Regina dă următoarele amănunte:

« Am pornit în căutarea unui nume care să nu dea de bănuit cine sunt.

« Intr'o dimineață, i-am spus doctorului:

— « Aș vrea un nume frumos de poet, dar pentrucă sunt în România, deci în mijlocul unui popor latin din care fac parte, îmi trebue un nume latinesc. Numele să amintească însă locul de unde mă trag. Cum se spune pădure, pe latinește? ».

— « Pădure, se spune sylva ! ».

— « Ce frumos! și cum se spune pasăre? ».

— « Avis! ».

— « Asta nu-mi place, nu sună frumos. Cum se spune cântec, pe latinește? ».

— « Cântecul se chiamă, carmen! ».

« Bătui din palme: mi-am găsit numele. Pe nemțește mă chiamă cântecul pădurii și pe latinește Carmen Sylvae, dar Sylvae nu sună ca un nume adevărat, o să mă servesc de o mică greșală și vreau să mă numesc *Carmen Sylva* ».

Cu gândul la locurile părăsite și cu sufletul alături de poporul a cărui suverană era, Carmen Sylva îmbină adesea, în opera sa, meleagurile natale cu personaje din patria-i adoptivă, ori strămută tipuri cu pronunțat caracter germanic în mediul românesc.

Anul 1880 consemnă debutul literar al Reginei, căci atunci au apărut la Leipzig, cele două volume de poeme: « *Sappho* » și « *Hammerstein* », care însă n'au cunoscut decât o restrânsă răspândire, în România. In anul următor însă, editorul Emil Strauss din Bonn, tipărește volumul « *Stürme* », ale cărui prime 132 pagini cuprind poemele mai sus amintite.

In același an, Carmen Sylva, da la iveală « *Rumänische Dichtung* » — o antologie a poeziei românești — în care figurează: Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Iacob Negruzzi, D. Bolintineanu, Theodor Șerbănescu și R. Torceanu.

Dela această dată, în opera reginei-poete încep să se împletească, tot mai des, subiecte izvorîte din cele două medii dragi ei, cel românesc și cel german, îmbinându-le în măestrite versuri.

Artistă în înalta accepțiune a cuvântului, sensibilă la tot ceea ce este frumos, iubind cu pasiune natura, Carmen Sylva a fost curând captivată de basmele și legendele poporului nostru, în care a găsit un nesecat izvor de inspirație.

Din această comoară a geniului poetic românesc a cules și a prelucrat poeta suverană legendele: « *Mama lui Ștefan cel Mare* », « *In Vrancea* », « *Constantin Brâncoveanu* », « *Bucur* », « *Iancu Jianu* », « *Meșterul Manole* », « *Movila lui Burcel* », « *Mihu Copilul* », « *Râul Doamnei* », « *Puiu* », « *Robia Peleșului* », întreg volumul de nuvele « *Handzeichnungen* », etc.

« *Robia Peleșului* » poate fi socotită opera în ale cărei pagini autoarea a picurat gânduri din gândurile ei și crâmpee din pro-

pria-i viață, învăluindu-le în haina alegoriei. Nu știi ce să admiri mai mult în această scriere: aleasa sensibilitate ce se desprinde din fiecare pagină sau bogata imaginație ce te poartă printr'o lume de basm feeric, ori minunatele descrieri ale sălbăticiei poetice a Carpaților.

Iată, de pildă, un scurt fragment în care este înfățișat năvalnicul pârâu Peleș.

« Din Bucegiul, care, vechi de bătrân ce este, a văzut atât de multe, încât nu-i mai vine să se mire de nimic, se avântă clocotind un pârâu de munte, atât de sălbatec și de năvalnic, încât parcă, în trufia lui, ar vroi să cutreere lumea toată. E un voinic minunat Peleș, cu părul creț, cu adânci ochi albaștri, și e atâta de voios și de puternic, fiindcă s'a născut în adâncimile unui munte uriaș. Se zice că vine dintr'un lac năpraznic ascuns în fundul pământului, în care locuesc zânele apelor. Și dacă stai mult lângă Peleș, așa de mult cât să uiți lumea, auzi cu totul deslușit cântările zânelor. Chiar se ivește, din când în când, câte o zână, care plutind pe o frunză mare și lată, de-a-lungul Peleșului la vale, alunecă din treaptă în treaptă, peste cascadele apei și privește cu ochi voioși la lume ».

Imaginea micuței principese Marioara, smulsă din brațele duioase ale mamei, de ceata îngerească, a sdruncinat adânc sufletul reginei și a urmărit-o întreaga viață, pe poetă.

Această năpraznică durere a cântat-o Carmen Sylva în fermecătoare pagini antologice și în versuri pline de duioșie.

Iat-o pe regina căreia « nu-i pasă de viață nimic, pentrucă nu mai are nici un dor », ajunsă în « casele întunecoase ale Peleșului », unde « zâna dorinței » care vrea « s'o învețe să dorească iarăși » o îmbie:

— « Privește încotro mă uit eu și ai să vezi frumusețea, mărirea și strălucirea vieții ».

« Zicând vorbele acestea se uită lung spre un loc al stâncii. Și stânca se despică în două lăsând să se vadă o boltă aurită, acoperită cu un diamant, sub care erau îngrămădite comorile pământului.

— « Lumină »! strigă zâna Dorului cu o voce care cutremură toată peștera.

«Deodată bolta se aprinse într'o lumină așa de orbitoare, că trebui să închid ochii și apoi să-i deschid încet-încet, ca să-i învăț cu lumina.

— «Nu-mi trebuesc avuții», zisei nepăsătoare.

— «Știu», răspunse zâna.

— «Atunci uită-te colo!» — strigă vocea înspăimântătoare. «Uită-te acolo, dacă îndrăznești și atunci o să vezi ce-ai fi dorit»!

— «Te rog nu te uita, nu te uita», întrerupse deodată Peleșul. «Nu te uita pentrucă mama e rea».

«Cu toate acestea îmi silii ochii și privii o nouă vedenie.

«Era chiar regele și cu mine, și aproape de noi o fată frumoasă, Maria, copilul nostru, așa cum era să fie azi — vai! strălucitoare de grație și de noblețe. Mai erau împrejur o mulțime de copii drăgălași, toți copiii noștri, dintre care pe cel din urmă îl ținea în brațe. Drăguțul! Avea buclele blonde și privirea dulce, parcă era un înger de Rafael. Dar la vedenia aceasta căzui fără suflare.

«Când îmi venii în fire, Peleșul îmi mângâia tâmplele cu undele lui reci și binefăcătoare».

Din nenumăratele poezii al căror subiect îl alcătuește cântarea mult iubitei copile, amintim acest fragment de înfrățire a dorului pierdut cu pământul țării românești:

Prea scump ți-a fost pământul țării tale
Și el gelos la sânu-i te ascunse
Ca alte țări să nu i te răpească,
Coroana altei țări să nu sfărâme
A părului tău pulbere de aur...
Și-acest pământ mi te-a furat copilă,
Pe tine, bulgăraș de soare...
. . . . . .

N'a fost ursită coroana altei țări s'apese
A părului tău pulbere de aur,
N'a fost ursit în altă țară
Să zaci în părăsire...
Prea scump ți-a fost aici pământul
Și te-a ascuns gelos la sânu-i
Tu, bulgărașul meu din soare!...

Şi aceste versuri închinate Dâmboviţei, care:

Dulce e şi fermecată,
Dâmboviţă, apa ta,
Cel ce te-a băut odată
Veşnic tot la tine-ar sta.

Am băut din tine, poate
Prea cu mare drag şi eu,
Că 'ngropai în tine toate,
Viaţa şi norocul meu.

M'ai legat tu, dulce nume,
De-al tău mal tu m'ai legat,
De când doarme-aci 'ngropat
Ce-am avut mai drag pe lume.

Carmen Sylva a iubit şi a cântat cu multă înţelegere frumuseţile sălbatice ale munţilor noştri, ce adesea i-au desfătat privirile-i de artistă înnăscută, şi pe care le-a imortalizat deopotrivă de măreţ prin mijlocirea penelului, şi mai ales prin splendidele împerecheri ale slovelor.

Nu putem trece mai departe, fără a aminti acel expresiv tablou poetic ce-l face Carpaţilor, în poezia « Spre culmi »:

Lăsând Sinaia, plaiul suitor răzbate
Spre stânci rostogolite într'al Peleşului vad;
Peste puhoaie, ferigi, buturugi, zăgazuri răsturnate,
Acolo izbucnesc Carpaţii o cetate, din oştiri de brad.

Bucegii-ameninţă ca iazme 'n urmă, dedesubt,
Pe când urcuşul, drum spre cer desface;
La văgăuna unde stau înfipţi molifţi cu vârful rupt,
Cuvântul sufletului, cântec se preface.

Torentul prăbuşit, în fund de văi vueşte;
Când din hăţiş, spre pragul crestelor călcând,
In legănat, cu nepăsare ursul hoinăreşte,
Iar vulturul pe slăvi roteşte priveghind.

Din nori giulgiu negru sdrențuind,
Urieșii mână turma de balauri și jivine,
Furtuna dudue 'n cazanele de smoală clocotind,
Amnarul fulgerelor bate, scăpărând lumini.

Trăznite trunchiuri spre adânc de hăuri năruesc
Spărgând răsunet, prin singurătăți de veșnicie.
Impărăția pietrei și întreg îndemnul Firei stăruesc:
« Inalță-te în tine, spre Tărie ».

Iar trudnica muncă a țăranului român, care prin arșița dogoritoare a soarelui împinge din greu, dar voios, la coarnele plugului, ne este redată în aceste sugestive versuri:

Ogorul românesc vrea brazda grea, adâncă,
Opt boi căznind, smucesc, în opintirea jugului,
Din zorii reci și până în dogoarea amurgită, încă,
Duși de țărani 'n straie albe și de muierea lui.

Prin glie ea mânând, el împingând la coarne,
Trudesc din poalele pământului să zămislească rodul.
Și când noptat, puzderii nestemate 'ncep pe cer să se răstoarne
Se 'ntorc sleiți, desculți, purtând în brațe plodul.

O măestrită împletire a nostalgiei după meleagurile copilăriei — atât de des evocate de Carmen Sylva — cu cântarea celeia ce i-a dat-o noua sa patrie, găsim în « *Prietenii mei* »:

Ședeam câte-și trei la verdele Rhin,
Pădurea, și eu, și viersu-mi senin,
Tovarăși mereu împreună,
Și tot ce cântam, visam și gândeam,
Noi undelor limpezi le-o șopteam,
In taină, — sub farmec de lună.

Dar vremuri veni, — căci soarta-așa vrea, —
Să-mi fac rost și casă pe seama mea,
Departe, — spre « Soare răsare »,
Scumpi prieteni, vă las, adio pe veci!
Cât sufăr! Ah! greu e, greu e să pleci!
De ce nu veniți și voi?

« Pădurea și Rhinul oftează amândoi:
Prea lung e drumul și prea bătrâni noi!
Rămânem, cu dorul de tine ».
Dar, când în noua mea țară sosii,
Cânturi voioase 'mprejur auzii.
Ah! Viersul venise cu mine.

Inzestrată cu un adânc spirit de observație și înțelegere a naturii, stăpânind o aleasă cultură filosofică și literară, Carmen Sylva a mânuit versul cu o înnăscută ușurință.

Dacă ar fi să încercăm o caracterizare lapidară a operei sale poetice, credem că cea mai apropiată de fondul versurilor sale ar fi dominarea sobrietății, a melancoliei și pesimismului.

Chiar atunci când în juru-i răsună trilurile de privighetori, sufletul poetei este cuprins de un regret, cum este de pildă în poezia: « *In grădina publică* », din care spicuim:

O, glas din cer, privighetoare,
O, de-aș putea ca tine spune
In viers de vrajă 'nnălțătoare
Iubitele povești străbune.

Inclinația spre meditare, îmbinată cu talentu-i descriptiv și spiritul de analiză psihologică, au fost însușirile care i-au prilejuit Carmen Sylvei să abordeze romanul și să realizeze și în acest domeniu opere remarcabile.

In colaborare cu Mitte Kremnitz a scris trei romane de conflict sufletesc: « *Din două lumi* », « *Astra* », și « *Poșta Militară* », în toate slujindu-se de stilul epistolar.

Singură, a realizat romanul « *Dificit* », în care părăsește stilul epistolar. Despre această operă, profesorul N. Iorga scrie undeva: « une oeuvre littéraire très intéressante, le meilleur roman de la reine... Il y a dans le fouilles de ce récit très étendu une étonnante vision, qui parait tout à fait authenthique, de la vie dans le pays de Galles et non seulement dans le milieu des gens riches, propriétaire de mines ».

Din adâncirea în meditații filosofice a rezultat mănunchiul de « *Cugetări ale unei regine* » pline de un puternic realism, redat într'o cristalină formă poetică.

E greu să faci o alegere între aceste minunate perle ale gândirii, căci fiecare cuprinde un înțelept adevăr și e o bijuterie literară; de aceea citãm la întâmplare, câteva exemple:

« Omul este o vioară. Numai când i se rupe cea din urmă coardă devine o bucată de lemn ».

« Dragostea e ca veverița: îndrăzneață și sfioasă în același timp ».

« Neghiobia se așează în primul rând, pentru a fi văzută; înțelepciunea se așează în ultimul, pentru a vedea ».

« Nu poți fi obosit niciodată de viață; nu ești obosit decât de tine însuți ».

« Nu există decât o fericire: Indeplinirea datoriei!

Nu există decât o mângâere: Munca fără preget!

Nu există decât o bucurie: Prețuirea frumosului! ».

Carmen Sylva n'a rămas străină nici de genul dramatic, căruia i-a dăruit balada dramatizată « *Vârful cu dor* », dramele « *Amurgul* », « *Mărioara* », « *Meșterul Manole* », « *Ullranda* », etc. și comedia « *Văduvele Domnului Daniel* ».

In acest domeniu însă, realizările sunt de un nivel literar mai scăzut decât restul operei sale.

Când pseudonimul Carmen Sylva fusese identificat cu augusta persoană a suveranei, Regina Elisabeta recurge la noi nume literare, pentru a cunoaște astfel părerea criticei — neinfluențată de persoana autoarei — asupra valorii literare a scrierilor sale.

Astfel, a semnat ea o parte din opere cu pseudonimele: Dito, E. de Wied și F. de Laroc.

Cum cea mai mare parte a producțiunilor sale literare au apărut întâia oară în limba germană, era și natural ca cea mai bogată și competentă critică să se manifeste în țara Rinului. De aceea socotim că nu este lipsit de interes să reamintim, cu acest prilej, câteva « verdicte » date de unii istorici literari germani.

I. E. Torouțiu care s'a ocupat în mod deosebit de atitudinea criticei germane față de opera Carmen Sylvei, citează următoarea părere a lui Eduard Engel: « numai emoțiile trăite de ea însăși, cum e bunăoară pierderea unicului ei copil, numai adevăratele sguduiri sufletești o fac să-și poată smulge din inimă duioase

și mișcătoare accente poetice, care la rândul lor sunt în stare să impresioneze pe cetitori».

Beyer-Boppart, în a sa istorie a literaturii germane, face următoarea caracterizare a scrierilor poetei regine: «Cu un simț femenin delicat și fin, poeta regală izbutește să scrie în așa chip, încât să sune în toate formele poetice strunele sentimentelor unui romantic cerc de idei. Ea este o artistă în poeziile ocazionale».

Incheem aceste spicuiri critice, cu opinia învățatului autor al «*Istoriei universale a literaturii*», Gustav Karpeles, care afirmă că din opera Carmen Sylvei «se desprinde un înalt spirit și vorbește un adevărat sentiment poetic și că regina-poetă a fost cea dintâi care prin măestrele sale *traduceri* a deschis literaturii românești porțile literaturii universale».

Această ultimă afirmație a învățatului german socotim că necesită o întregire: Carmen Sylva nu numai că a deschis literaturii românești porțile literaturii universale, dar ea a fost cel mai desăvârșit sol al românismului peste hotare, într'o vreme când despre țara noastră se știau prea puține lucruri, iar numărul celor ce nu auziseră încă de existența unui popor latin la gurile Dunării, era destul de mare.

Prin larga răspândire pe care a avut-o opera sa poetică, răspândire cum nici un alt scriitor n'a cunoscut până la ea, scrierile sale fiind editate în limbile: germană, franceză, engleză, armeană, americană, daneză, spaniolă, franceză, ungară, italiană, neerlandeză, română, rusă, sârbă și suedeză, Carmen Sylva a făcut să se vorbească tot mai mult despre poporul al cărei suverană era și să câștige pentru cauza noastră, numeroase și prețioase prietenii, în cercurile intelectuale.

AL. IORDAN

MARIA

Dansai pe când erai copilă —
Parcă-ţi văd rochia sburând.
(Ai să revii cândva Maria?)
De eşti bunică îi fi dansând?

Figurile sunt fără grai
Şi muzica e aşa departe,
De pare că răsună 'n rai.
Să te iubesc puţin mi-e vrerea
Şi-o fericire mi-e durerea.

Mieii sburdă prin zăpadă:
Smocuri de lână şi smocuri de soare —
Soldaţi trec şi de ce n'am odată
O inimă a mea, neschimbătoare,
Schimbătoare mereu; şi mai ştiu eu...

Şi mai ştiu eu un' s'o duce părul tău
Increţit cum e marea în volute...
Mai ştiu eu unde s'or duce 'n neştire
Şi mâinile tale, frunze căzute,
Să se aştearnă peste iubire?

Pe malul Senei trec agale,
Purtând sub braţ o veche carte —
Fluviul seamănă cu tristeţea mea,
Se scurge mereu şi să secе nu vrea.
Când s'o sfârşi săptămâna încalte?

O, TINEREȚA MEA PĂRĂSITĂ...

O, tinerețea mea părăsită
Ca o ghirlandă vestejită
Iată, se apropie ușor
Timpul disprețului și-al bănuelilor.

Cerul e un cort de circ
Străbătut de un fluviu incolor
Și sub pomul înflorit de stele
Un clovn e singurul trecător.

Raze reci fulgură și joacă
Peste decorul așa închipuit,
Impușcătura revolverului e un țipăt,
In umbră un portret a zâmbit.

Geamul ferestrei e spart,
Un aer de nelămuire
Ezită între intenție și gând,
Intre viitor și amintire...

O, tinerețea mea părăsită
Ca o ghirlandă vestejită
Iată, se apropie ușor
Timpul cumințeniei și al regretelor.

CORNURI DE VÂNĂTOARE

Povestea noastră e nobilă și tragică
Asemeni măștii unui despot,
Nici o dramă întâmplătoare sau magică,
Nici un amănunt de prisos
Să-i înalțe tristețea nu pot.

Și Tomas de Quincey degusta
Dulcele, castul opiu otrăvitor,
La sărmana sa Ana visând.
Să trecem, să trecem, totu-i trecător
Și ne-om înapoia curând...

Amintirile sunt cornuri de vânătoare
Ale căror ecouri se sting în vânt.

Traduceri de G. DEMETRU PAN

ÎMBRĂȚIȘAREA MORTULUI

II

Era un om nu prea înalt, slab și subțire, cu brațe lungi, cu mâini nepotrivit de mari și de vânjoase pentru statura lui. Costache le observă când noul venit își scoase pălăria și o aruncă pe divan. După mâini, ceea ce lovea atenția erau ochii, extraordinar de lucioși și de mari, de un negru de funingine, sclipind sub fruntea agresivă ca un pumn. Părul negru începuse să încărunțească pe la tâmple și să se rărească spre creștet. O mustață bine împlinită, în care mijeau primele fire albe, acoperea buza de sus. Fața lui, cu nasul subțire și fin, cu umerii obrajilor ieșiți, era ciolănoasă și uscată, având ciudate nuanțe de mătasă veche. Purta un costum cenușiu, neajustat bine pe trup, un costum probabil cumpărat gata. Vestonul închis până la gât, ca o tunică, îi dădea o înfățișare impersonală, rece și corectă, desmințită însă mereu de mișcările lui și de expresia feței.

Făcu un pas spre Brumă și spuse, împungând cu fruntea, ceea ce era la el, probabil, un tic:

— Am intrat poate cam prea repede, dar nu face nimic. De altfel, după cum vezi, cunosc locurile. Ai să mă scuzi atunci când am să explic în câteva vorbe cine sunt și... încă alte câteva chestiuni interesante, adăogi el după o clipă, cu un fel de surâs care voia să fie glumeț, dar care nu reuși de loc și se sfârși într'o strâmbătură.

Ileana ieșise. Maria Bancea sta încă în mijlocul odăiei, lângă birou, uitându-se speriată când la Brumă când la necunoscut. Acesta o fulgeră o clipă pe sub sprâncene, apoi privind drept în ochi pe Brumă, îi spuse:

— Aș vrea să vorbim numai noi amândoi. Sunt lucruri care nu mai interesează pe altcineva. Cel puțin deocamdată, urmă el, uitându-se urât, cu coada ochiului, la bătrână.

Costache, care până acum privise numai cu curiozitate pe străin, fără să scoată o vorbă, se întoarse către Maria Bancea, dar aceasta, fără să mai aștepte să-i spuie, pornise deja spre ușă, furișându-se afară.

Străinul se apropie de Brumă și rosti repede:

— Baba asta trebue arestată. Dacă nu pui dumneata s'o aresteze, pun eu. Cred că aș avea dreptul. Dar n'am poftă să complic lucrurile. Nu prea sunt obișnuit să cer protecția legilor. Dar asta-i altă poveste.

Dela primele vorbe ale necunoscutului, Brumă se dăduse instinctiv înapoi, cu o mișcare de apărare. Inalt și sdravăn ca și tatăl lui, îl domina fizicește pe străin. Când acesta intrase și-l privise, Costache avusese fulgerător impresia că a mai *simțit* undeva această privire: cunoștea privirea, deși nu cunoștea pe cel care-l privea; sensația de neliniște din cimitir și din apropierea scolopendrei veninoase se repetase. Dar totul nu ținuse decât o clipă. Vorbele străinului îi captaseră imediat toată atenția. Acum, violența acestor vorbe, ciudățenia lor, tonul lor agresiv, la care se alătura lucirea febrilă a ochilor, toate acestea îl făcură să creadă că are de-aface cu un nebun.

Necunoscutul se opri brusc când văzu mișcarea lui Brumă. Acesta întrebă, după ce privi încă odată carta de vizită pe care o păstrase în mână:

— Dar cine ești dumneata și ce vrei?

Celălalt urmă:

— Cine sunt... da, ai să afli îndată tot. Dar deocamdată, să stăm jos, uite, dumneata ici pe fotoliu și eu colea pe divan. De ieri, trăiesc într'o fierbere continuă... Imi dau seamă că n'ai de unde să știi cine sunt, cu toate că bestia bătrână ți-ar fi putut spune. Dar nu ți-a spus, fiindcă nu te iubea de loc nici pe dumneata... adică pe dumneata în special nu te iubea de loc, deși poate n'ai simțit asta niciodată, pentrucă era disimulat și știa să ascundă, mai cu seamă că față de dumneata avea de îndeplinit o obligație... materială, bine înțeles, că de altfel de obligații nu-i păsa, și obligația față de dumneata a executat-o cu sfin-

ţenie... Da, da, onorabilul dumitale tată era foarte corect, nimic de spus... In sfârșit, povestea e lungă, dar titlul e scurt. Vrei să știi cine sunt, natural. Ești gata să mă socoți nebun și te gândești cum să faci să scapi mai repede de mine.

Vorbea febril, repede, dar opintit, cu glas puțin răgușit și împungea mereu cu capul.

— N'ai nici o grijă, continuă el, mai domol și se așează pe divan. Nu sunt scăpat dela balamuc. Am mai fost pe aici de câteva ori, de multe ori, pe vremea când trăia tatăl dumitale...

Se opri, privindu-l parcă întrebător pe Brumă, care dădu din cap:

— Da, știu...

— Mă gândeam eu că baba ți-a spus. Ţi-a spus desigur că am fost și ieri...

— Da. E adevărat și asta. Vizita dumitale de ieri a fost chiar destul de... ciudată, după cât am aflat.

— Ciudată? Poate. In orice caz, dacă am venit, am făcut asta pentrucă aveam *motive serioase*...

Și se opri iarăși, privindu-l cercetător pe Brumă. Urmă:

— Am venit pentrucă l-am cunoscut bine, *foarte bine*, pe bătrân. Cred că, în multe privințe, l-am cunoscut mai bine chiar decât dumneata — care de altminteri l-ai cunoscut destul de puțin. Nu-i nevoie să protestezi, eu știu multe lucruri despre dumneata și le știu chiar dela tatăl dumitale. Și de altfel, singur ești silit, în fundul sufletului, să-mi dai dreptate. Intre mine și tatăl dumitale existau legături *foarte strânse*, deși nu ne-am întâlnit decât târziu.

Brumă îl privea din ce în ce mai mirat. Indepărtase bănuiala nebuniei, dar încă nu putuse s'o înlocuiască cu vre-o altă presupunere. Nu putea să ghicească nimic din frazele enigmatice și din sublinierile verbale ale străinului. Acesta continuă:

— Ai dreptul să fii surprins. Am spus că povestea e lungă. De aceea e bine s'o iau dela început. Iată deocamdată o fotografie pe care poate că o cunoști sau, dacă cumva n'o cunoști încă, reprezintă în orice caz pe cineva cunoscut...

Spunând acestea, scoase din buzunarul dela piept un portofel mare, iar din portofel luă un plic pe care îl întinse lui Brumă. Acesta deschise plicul și găsi o fotografie îngălbenită, înfățișând

bustul unui om de vre-o treizeci de ani, cu păr bogat și mustață voinică, cu ochi ageri și veseli. Se vedea că în momentul fotografierii, se gândea la ceva plăcut: o amintire caldă îi lumina fața. Purta îmbrăcămintea după moda de prin 1890, surtuc cu guler de mătasă lucioasă, vestă cu reveruri, guler tare, răsfrânt, de sub aripile căruia răsărea discret un mic fiong negru, lăsând descoperit plastronul alb al cămășii cu butoni de sidef. Costache desluși în fața aceasta tânără și luminoasă trăsăturile tinerești ale tatălui lui; își aducea aminte că de mult, cu mulți ani în urmă, când era copil, o fotografie asemănătoare, mărită, atârna într'un cadru în casa lor din oraș. De-atunci încoace, Manole Brumă, în înverșunarea lui împotriva oricărei amintiri, o distrusese desigur, cum distrusese și alte fotografii, căci într'o vacanță, venind acasă, copilul n'o mai găsise. Cu timpul, amintirea ei se șterse. Și acum deodată, imaginea tinerească a tatălui lui îi apărea, adusă de un necunoscut. O clipă, Brumă compară acest chip tânăr și surâzător cu chipul tatălui lui așa cum devenise mai târziu. Niciodată nu-l cunoscuse pe tată-său așa. Pentru el, Manole Brumă fusese mereu omul acela cu păr alb, mustață albă și sprâncene stufoase ce-i umbreau ochii mari, de un albastru întunecat, aproape negru, sub fruntea foarte largă, omul acela care nu râdea niciodată, mizantrop și taciturn și care nu se însufleța decât când descria nunta scorpionilor ori dragostea de mamă la painjeni. Un val de dragoste iluminase cândva, dar nu multă vreme, sufletul acesta ursuz, un val, un zâmbet; dar zâmbetul nu se mai întorsese, de-atunci, niciodată. Costache Brumă întoarse, distrat, fotografia. Pe dosul ei, se deslușeau, aproape șterse, câteva vorbe scrise: Dragii mele Zoe. Manole. 12 Mai 1894. Era scrisul bătrânului, același scris subțire și fin, dar mai ferm și mai mărunt. Brumă nu înțelegea nimic. Cum ajunsese această fotografie în mâinile străinului din fața lui? O dăduse bătrânul? Dar de ce? Și cine era femeia al cărei nume era scris pe dos? Intrebă:

— De unde ai dumneata fotografia asta?

— Dela mama.

Brumă îl privi, uimit. Celălalt se grăbi să continue:

— Ea o avea dela tatăl dumitale. Și iată acum încă ceva care te va lămuri puțin... dar asta nu e tot, cum am mai spus...

Din același portofel, scoase o hârtie și o dădu lui Brumă, care o citi. Era un extract din actul de naștere al copilului Niculae Păun, născut în 1894; acest Niculae Păun era copil natural, deoarece, în act, nu era scris numele tatălui, ci numai acela al mamei, Zoe Păun, cu locuința în Iași, strada Muzelor. Numele de Zoe opri atenția lui Brumă; Zoe era și numele de pe dosul fotografiei.

— Te întrebi de sigur, spuse străinul, ce legătură este între actul meu de naștere, fotografia asta și numele scris pe dosul ei. Zoe Păun e mama mea, și ei i-a dedicat tatăl dumitale fotografia. Dar bine înțeles, toate acestea n'ar însemna nimic dacă n'ar mai fi și altceva... Dar să nu ne grăbim. Toate lucrurile la vremea lor. Deocamdată, îți răspund la ce m'ai întrebat când am intrat. Mă chiamă, după cum vezi, Niculae Păun și sunt fiul profesorului Manole Brumă, *primul* fiu, pentrucă sunt născut înaintea dumitale. Sunt prin urmare fratele dumitale după tată. Natural, mă poți întreba cum poate fi Niculae Păun fiul lui Manole Brumă. E într'adevăr foarte ciudat, dar așa este. Ți-am spus doar că nu e tot și că mai este încă ceva și o întreagă poveste, o poveste adevărată și nu tocmai veselă. Și pentrucă e vorba de o poveste lungă, n'ar strica, acum când am descoperit — adică dumneata ești pe cale de-a descoperi — că suntem rude și încă foarte apropiate, n'ar strica dacă ai suna să vie baba ca să-i spui să ne aducă ceva de mâncat și de băut. N'am avut nici timp, nici chef să dejunez astăzi, ai să vezi îndată de ce... Sau, dacă vrei, uite, sun eu, că sunt mai aproape...

Brumă trăia de câteva minute într'o stare de uluire. Se simțea intrat în anormal, într'o perioadă nesigură a vieții lui. Deprins să considere viitorul cu liniște și prevedere, ca un bun administrator al existenții ce-i fusese hărăzită, el se găsea acum deodată în fața unui torent de întâmplări și de fapte noi care împiedecau mersul firesc al vieții, ca un fluviu pe care îl întâlnești în drum, peste care nu zărești vre-un pod și despre care harta amănunțită și de încredere ce ți-a servit până acum *nu spune nimic*. Când celălalt îl poftise să șeadă, ca și cum el ar fi fost gazda, Brumă se așezase în fotoliu, mașinal. Acum, vorbele aceluia care pretindea că e fratele lui îl amuțeau, răpindu-i putința de-a replica. Totuși, o veche nevoie de precizare, pe care

i-o dăduse obișnuința de-a mânui cifre și de-a căuta soluții exacte, îl îndemna să se îndoiască încă, înainte de-a avea o dovadă hotărîtoare. Ceea ce aflase până acum nu era destul. In același timp însă, privirile lui comparau, aproape involuntar, trăsăturile feții străinului cu acelea ale chipului din fotografie. Nici ochii, nici părul, nici coloarea feții nu se asemănau. In familia lor, toți erau castanii, cu ochi căprii sau albaștri; necunoscutul era foarte brun. Totuși, în proeminența frunții, în linia nasului, în forma bărbiei, în forma ochilor, în stilul general al figurii, nu era greu de găsit asemănări.

Maria Bancea intră. Brumă îi spuse, distrat, să aducă ceva de mâncare și o sticlă de vin.

— Mâncarea-i gata, dar vin n'avem. Doar să trimit s'aducă de undeva. Conu Manole n'avea obiceiul şi știam că nici mata nu vrei vin la masă.

— Aha! Ramura sobră a familiei, s'amestecă în vorbă Păun. Adă niște vin de unde știi, sau, mai bine, o sticlă de drojdie, că trebue să se găsească pe aici pe undeva, pe la vre-o vie!

Bătrâna nu-i luă în seamă vorbele, nici nu se uită la el și-și îndreptă privirile întrebătoare către Costache, care îi spuse:

— Trimete repede pe Toader alături, la via lui Pavalache, și ia tot ce trebue, vin, drojdie. Și spune Ilenei să puie masa aici.

— Și s'aducă și niște țigări de pe undeva, adăogi Păun.

Apoi, după ce bătrâna ieși:

— Nu mă poate suferi baborniţa, dar n'are nici o importanță.

Se așeză pe divan, scoase dintr'un fund de pachet o ultimă țigară, o aprinse, se întinse, sprijinindu-se într'un cot și continuă:

— Data de 1894, de pe dosul fotografiei, e anul când m'am născut. Desigur că la nașterea mea, în Decemvrie, mama era singură, pentrucă altfel, în actul meu de naștere ar mai fi încă un nume... sau, mai bine zis, ar fi alt nume și m'aș numi și eu altfel... N'ai nici o grijă, n'am de gând să fac aici portretul femeii părăsite și să pledez cauza copilului natural, deși în cazul de față femeia părăsită a fost mama și copilul natural sunt eu... Dar cum am spus, trebue să iau povestea dela început... Mama a fost o femeie simplă, abia știa să scrie și să citească, dar avea, după cât îmi dau seama, o deșteptăciune firească și multă tărie de caracter. Era o fire independentă și mândră. Părinții ei mu-

riseră demult, așa că rămăsese orfană de mică copilă. A crescut-o un frate al ei mai mare. A plecat de tânără de acasă. A fost la început croitoreasă cu ziua. N'am aflat niciodată cum a cunoscut-o onorabilul dumitale tată, care pe-atunci, după cum se vede din fotografie, nu semăna cu omul sever și crunt de mai târziu. Eu nu mi-aduc aminte de el, ceea ce e foarte firesc, deoarece, cum am mai spus, e foarte probabil că a părăsit-o pe mama chiar înainte de-a mă fi născut eu. Mi-aduc însă bine aminte de mama, slăbuță, subțirică, palidă, cu păr negru, ochi negri și foarte frumoasă. A murit de piept când aveam eu vre-o zece ani, prin 1905... Pe mama niciodată n'am auzit-o vorbind de tata. După moartea ei, m'a luat să mă ție un frate de-al ei mai mare, acela care o crescuse și pe mama și care avea un atelier de fierărie în București. Moartea mamei a fost pentru mine un mare nenoroc. Dacă trăia, desigur că și viața mea s'ar fi desfășurat altfel. Deschisese un atelier de croitorie și treburile îi mergeau bine, dacă judec după belșugul care era la noi în casă. Bănuesc că tatăl dumitale... și al meu, adaogă Păun după o ezitare și parcă în silă, îi dăduse la început bani mamei ca să-și instaleze atelierul și cred că și după ce se despărțise de ea, el continuase să-i trimită parale pentru întreținerea mea... Dar n'am să întârzii prea mult cu aceste detalii care în fond nu te interesează... N'ai nevoie să dai din cap politicos. Nu-mi trebue politeță. Eu am venit aici cu un scop precis. Totuși, trebue să vorbesc, să explic anumite lucruri, ca să înțelegi pe altele și să înțelegi mai ales...

Aici Păun se opri. Se uită la Brumă, cercetător, ca și cum ar fi vrut să-i citească în suflet.

— Și tot ce s'a mai întâmplat după aceea, urmă el, cu un gest care însemna o reticență.

Voise de sigur să spuie mai mult, dar se răsgândise. Costache avea impresia că Păun se silește tot timpul să povestească cu șir, metodic, și că tot ce spusese până acum nu fusese decât pregătirea pentru alte revelații. Ce anume? Nu-și putea da seama. Ileana intră, făcu loc pe birou, așternu fața de masă, ieși, se întoarse iar, așeză tacâmurile. Păun tăcu, făcând semn că va începe iarăși să vorbească atunci când vor fi din nou singuri, se ridică de pe divan și, sprijinindu-se de marginea ferestrei, privi afară. Brumă rămase pe gânduri în fotoliu. Tăcerea lor se prelungi și

după ce ieși femeia. Trecură astfel câteva minute. Apoi ușa se deschise și Maria Bancea intră, urmată de Ileana. Aduceau pe o tavă un pui fript, ouă răscoapte, brânză, pâine și două sticle. La vederea acestora din urmă, Păun nu-și ascunse mulțumirea (de când venise, acesta era primul lui gest de simpatie), destupă sticlele, le mirosi, alese pe cea cu rachiu și își turnă un păhărel, pe care îl dădu repede pe gât.

Brumă spuse Mariei:

— Nu mai am nevoie de nimic astăseară, mamă bătrână. Du-te și dumneata și te culcă mai devreme, că ești ostenită. Fă-mi patul în odaia de culcare. Lampa o aprind eu mai târziu.

— Bine, spuse bătrâna. Mă duc să fac patul chiar de pe acum.

Și ieși, după ce aruncă o privire de dispreț lui Păun.

Acesta se așezase pe fotoliul din fața lui Brumă și luase cu asalt mâncarea, înfulecând zdravăn și umplându-și mereu paharul. Cu un gest, invită pe Brumă să facă la fel.

Amurgul de toamnă năpădise odaia, îngroșând umbra prin unghere. Brumă se așeză și începu să mănânce fără poftă. Bău o jumătate de pahar de vin.

— Nu prea mănânci cu convingere, spuse Păun. Așa e. Emoțiile taie pofta de mâncare. Nici eu, de ieri, n'am mai putut înghiți nimic. E drept că la mine au fost altfel de emoții. Dar m'am gândit că e prost lucru să nu mănânci din pricina emoțiilor, oricare ar fi ele. Și mai ales băutura merge grozav. Vinul ți-l las dumitale. Eu mă mulțumesc cu drojdia, care e strașnică.

Vorbea cu un ton pe jumătate serios, pe jumătate glumeț, care enerva ca scârțâitul unui cuțit pe sticlă. Aplecându-se peste birou, îl țintì cu ochii lui lucioși pe Brumă. Privirile lui aveau în ele parcă o bănuială, o întrebare, un gând la pândă.

Brumă se ridică, stingherit, și aprinse lampa de pe birou. Aerul rece al nopții de toamnă îl făcu să se infioare. Se duse și închise ferestrele.

Păun, după ce sfârși de mâncat, aprinse o țigară și reluă vorba:

— Să nu crezi cumva că am de gând să-mi fac biografia. Dar mi-ai cerut să-mi arăt identitatea și pe urmă trebue să știi sigur cine sunt, înainte de-a ști ce vreau... Cum spuneam, trecerea mea în casa unchiului meu a fost dureroasă. Mă simțeam cum-

plit de singur și de străin printre oameni, pe care deși rude, îi cunoșteam foarte puțin. Unchiul meu era om cu stare. Pe lângă atelierul de fierărie din Dealul Spirei, avea și o prăvălie pe Bărăției. Venirea mea în casa lui nu era deloc o povară. Avea un singur copil, o fată, mai mare cu vre-o zece ani decât mine și care se măritase cu puțin timp înainte să viu eu. Mătușă-mea, ocupată toată vremea cu prăvălia, nu se îngrijea prea mult de casă. Le eram amândurora indiferent. Executau față de mine o obligație morală care nu-i apăsa de loc, de aceea mă lăsau în pace, să cresc singur și străin lângă ei. Din vânzarea lucrurilor noastre dela Iași și din lichidarea atelierului, ieșiseră ceva parale pe care unchiul Ștefan, negustor cinstit și cu rost, le pusese de o parte pentru mine. Nu mai păstrase decât o cutie în care erau câteva bijuterii și fotografia asta. Tocmai isprăvisem școala primară. Unchiu-meu m'a dat la școala de meserii. Imi plăcea să lucrez migălos și cu precizie. Am început să învăț ceasornicăria. Am deprins temeinic meșteșugul. Dar se vede că moștenisem dela tată-meu și alte înclinații. Toți banii pe care îi câștigam ca ucenic îi dam pe cărți și mai culegeam cărți și de prin biblioteci de împrumut. Citeam de-a-valma tot ce apucam, fără nici o ordine și fără nici o regulă, privit cu îngăduință dar și cu mirare de unchiu-meu care avea un sfânt dispreț pentru cărți. Din toate aceste lecturi, culegeam tot felul de idei care îmi aprindeau mintea și care, mai pe urmă, aveau să mă facă nenorocit pe toată viața, pentrucă niciodată dorințele mele n'aveau să se mai potrivească curealit atea. Era pe-atunci la noi un curent de idei umanitare din care mă hrăneam și eu ca atâția alți oameni ai generației mele, din clasa de mijloc.

Cu cele câteva mii de lei pe care le moștenisem dela mama, m'am dus să stau câtva timp la Geneva, să mă perfecționez. Am stat acolo vre-o doi ani, până în primăvara lui 1915. Pe vremea aceea, în Elveția, se refugiaseră o mulțime de răzvrătiți din toate țările Europei, toți cei cari erau împotriva războiului și a ordinei de lucruri care, după părerea lor, provocase războiul. M'am amestecat și eu în cercurile lor. Am cunoscut atunci, la Zürich și la Geneva, pe mulți din oamenii care, peste câțiva ani, aveau să transforme bună parte din Europa. M'am întors în țară ca să-mi fac serviciul militar. In război, am făcut parte din cele dintâi

trupe care au intrat în Ardeal. Când ne-am retras, am fost rănit în luptele dela Neajlov și luat prizonier. După vindecarea rănii, care nu era grea, am stat o bucată de vreme în lagăr la Stralsund și am avut după aceea norocul să fiu trimes la munca câmpului, la o moșie din Pomerania, unde mi-am refăcut sănătatea. La întoarcerea mea în București, am găsit pe unchiu-meu rămas singur. Mătușă-mea murise în timpul ocupației. Am deschis o ceasornicărie pe Smârdan, în asociație cu un prieten. Venisem din război cu sufletul îmbătrânit și mintea răzvrătită. Păstrasem însă nădejdea într'o schimbare în bine a lumii, după cei patru ani de nebunie colectivă. Am avut timp mai târziu să văd că era o nădejde absurdă. In orice caz, atunci, credeam încă, cu naivitate, că lucrurile au să se schimbe. Aveam prieteni în cercurile care luptau pentru o transformare. Am început să iau parte la întruniri, la manifestații. Poliția mă observase, mă luase la ochi și mă socotea desigur primejdios, cu toate că eu eram în realitate un moderat și, afară de asta, nici n'aveam vre-un rol în organizația mișcării. Rezultatul a fost că printre cei arestați după atentatul dela Senat, am fost și eu. M'am ales cu doi ani de Doftana, deși n'aveam nici o vină alta decât că nu fusesem destul de prudent...

Păun își turnă un pahar de drojdie, îl dădu pe gât și continuă:

— Când am ieșit din închisoare, unchiu-meu mi-a spus că nu vrea să mă mai vadă. In temniță dorința mea naivă de mai bine se prefăcuse într'o ură împotriva societății... Cine spune că închisoarea servește la corectarea moravurilor, spune o prostie. Cel închis nu se corectează niciodată. Mai ales cel închis din cauze politice. Inchisoarea este o școală a urii. Ea n'are efect decât când e pe viață, adică atunci când smulge definitiv pe condamnat din societate. Condamnatul politic iese din închisoare mai înverșunat decât era când a intrat. In desorganizarea societății, închisoarea are un rol enorm... In orice caz, eu n'am de ce să mă plâng, închisoarea a trezit capacitatea mea de ură, care la mine era desigur o înclinare firească, mai ales cu o asemenea ascendență ca veneratul nostru părinte...

Și Păun dădu drumul unui hohot scârțâit, care voia de sigur să însemne un râs. Apoi urmă:

— Inchisoarea mi-a desorganizat complet viața. In lipsa mea, asociatul meu fusese atât de nepriceput și condusese treburile atât de prost încât, la eliberarea mea, a trebuit să vând repede tot ca să achit datoriile pe care le făcuse. Rămăsesem, după ieșirea din închisoare, cu un reumatism și cu o slăbiciune nervoasă. Sufeream, ca și acum de altfel, de insomnii și de nevralgii cumplite. Situația mea se făcea tot mai rea. Abia mai aveam bani pentru câteva săptămâni, deși redusesem hrana la minimum. Am încercat să găsesc de lucru în meseria mea, în care eram foarte priceput, dar faptul că fusesem condamnat politic îmi închidea multe uși. Și afară de asta, n'aveam nici bani cu care să plătesc garanția care mi s'ar fi cerut în cazul când aș fi fost angajat undeva. Tocmai mă gândeam să încerc din nou să-l înduplec pe unchiu-meu când, într'o zi, mă pomenesc cu o scrisoare dela un avocat care îmi spunea să trec pe la el că are să-mi facă o comunicare importantă. Credeam că e ceva poate tot în legătură cu activitatea mea politică, ceea ce nu mi-ar fi plăcut de loc. Căpătasem din procesul meu convingerea că legile nu sunt totdeauna aceleași pentru toți și că justiția e ceva foarte relativ. Aveam față de legi și față de aplicarea lor dispreț și teamă totodată, ceea ce se acorda foarte bine cu ura mea generală împotriva societății. Totuși, m'am dus. Avocatul mi-a spus că o persoană, care dorește să rămâie necunoscută, care se interesează de soarta mea și știe că o duc greu, vrea să mă ajute. Deocamdată, îmi dă cincizeci de mii de lei cu care să pot începe să lucrez. Am întrebat pe avocat dacă nu poate să-mi dee vre-o indicație despre cel care vrea să mă ajute. El mi-a răspuns: — «Nu numai că nu sunt autorizat să-ți comunic ceva în privința asta, dar chiar trebue să-ți fac cunoscut că orice încercare din partea dumitale de-a afla ceva atrage suprimarea definitivă a oricărui ajutor viitor. Aceasta este o condiție absolută». Atunci am scos fotografia asta și i-am arătat-o, privindu-l în același timp cu atenție și întrebându-l: — « Nu-i aceasta persoana care se interesează de mine? ». Mă gândeam că, deși trecuseră treizeci de ani, o asemănare tot trebuia să mai fie între ea și modelul ei așa cum arăta acum. Avocatul a luat fotografia, s'a uitat la ea fără să clipească, apoi mi-a dat-o înapoi, dând din umeri: — « Nu cunosc. Dar încă odată îți spun, e cu totul zadarnic să încerci să afli ceva. Nu uita că de dis-

creția dumitale depinde tot ». Ce era să spun ? Am luat banii și am plecat. Deși n'aveam nici cea mai mică dovadă, eram sigur că binefăcătorul meu necunoscut și cu bărbatul din fotografie sunt aceeași persoană. Era, fără nici o îndoială, tatăl meu. De câte ori nu mă gândisem la acest om care, din pricina împrejurărilor nefirești, îmi era atât de aproape și atât de străin în același timp ! Imaginea lui din fotografia veche o purtasem cu mine în străinătate, în război, în captivitate, în închisoare, alături de alta, tot atât de veche, a mamei. Simțeam față de el un sentiment ciudat, amestec de dragoste și ură. Și mai simțeam că, cu cât trecea vremea, cu atât ura se făcea tot mai mare, în dauna dragostei, care, de altfel, nu fusese niciodată prea mare față de el. Il uram nu pentrucă nu-și îndeplinise obligațiile lui de tată (morala mea libertară nu admitea asemenea fleacuri), ci pentrucă, cu o inconștiență de animal stupid, îmi dăduse o viață pe care nu i-o cerusem. Și poate, adăogi Păun mai încet, încă o cauză a disprețului meu față de el era faptul că se purtase mișelește cu mama... Oricum însă, deocamdată, trebuia să convin că ajutorul lui venea la vreme. Datorită lui, am putut să-mi reconstruesc viața. Am început din nou să lucrez...

Păun făcu o pauză și își turnă un pahar de rachiu. Ochii îi luceau tot mai tare și priveau tot mai fix. Continuă apoi, cu glas răgușit:

— E ușor de spus: a reconstrui viața. E o expresie comodă, întrebuințată prin cărți, dar care nu spune nimic. In realitate, viața nu se reconstruește niciodată la fel cu ceea ce a fost. Totdeauna iese altceva. Așa și cu mine. Firul vieții mele se rupsese de câteva ori, odată la moartea mamei, altădată în război, a treia oară în închisoare. O blestemată pornire spre meditație mă făcea și mai nenorocit, fiindcă îmi înfățișa mereu condiții de existență deasupra stării mele reale, condiții de existență la care mi se părea că am și eu dreptul. Asta mă îndemna să cuget cu scârbă și revoltă la alcătuirea actuală a societății. Această nepotrivire între situația mea adevărată și dorințele mele, împreună cu nevralgiile cumplite, rămășițe din anii războiului, agravate de anii de temniță, m'au făcut să caut în alcool un calmant, de altfel fals, îmi dau seama, pentrucă, dacă îmi potolea durerea fizică, mi-o sporea pe cea morală. In lunile de după ieșirea din închi-

soare, dusesem, din cauza mijloacelor mele de trai foarte limitate, o viață de pustnic. Citisem însă toată vremea enorm. Împrumutam cărți dela un vechi tovarăș mai bătrân decât mine, un om ciudat care trăia într'un subsol, în două odăițe pline cu cărți de sus până jos, în care abia dacă mai era loc pentru un pat de campanie, o masă și un scaun. Prietenul acesta al meu își petrecea viața citind și scriind. Compunea broșuri de popularizare despre tot felul de cunoștințe. El a fost singurul om care a stat de vorbă prietenește cu mine în zilele mele de nenorocire și care cu sfaturile lui m'a făcut să rezist desnădejdii... Dar văd că am început iar să vorbesc de lucruri care nu mă privesc decât pe mine... N'am de gând, cum am mai spus, să-mi fac descrierea completă a vieții și să dau la iveală amintiri duioase...

Sorbi din pahar și urmă:

— Lucrul nu mai mergea ca înainte. Am schimbat câțiva patroni, până să găsesc un loc în care să fiu mulțumit. Gândul că un om — care nu putea fi decât tata — se îngrijește de mine, îmi urmărește viața și poate mă compătimește, mă turbura. Dar de ce nu voia să fie cunoscut? I-am scris o scrisoare exaltată și într'adins duioasă, pe care am dat-o avocatului. El a luat-o, fără să-mi făgăduiască nimic. Am primit o sumă de bani, dar nici un răspuns. Atunci am scris o scrisoare plină de amărăciune și de revoltă. Același rezultat. Numai din când în când, la câteva luni odată, un bilet dela avocat mă anunța că am ceva de încasat. Veneam, luam banii, semnam o chitanță și plecam, ca dela o casierie publică. Cu tot ajutorul pe care îl primeam din când în când, la intervale rari, treburile mele mergeau prost din nou. Voisem să deschid iarăși ceva pe contul meu, nu izbutisem și eram acum de câtăva vreme fără lucru, când într'o zi, acum vre-o cinci ani, primesc din nou un bilet dela avocat. Mă așteptam să încasez niște parale ca de obicei, ceea ce m'ar fi bucurat, dar m'ar fi și înfuriat, ca totdeauna, fiindcă aceste daruri mă umileau cumplit, nu știu de ce, poate pentrucă bănuiam că acel care le făcea voia să mascheze cu ipocrizie o obligație veche sub aparența asta de pomană și de binefacere anonimă. De data aceasta, avocatul nu mi-a mai dat plicul și chitanța, ci mi-a spus:

— «Persoana care trimetea banii mi-a dat însărcinarea să-ți comunic că te așteaptă să vii s'o vezi cât de repede poți. Iată nu-

mele, adresa și iată și o mie de lei pentru drum ». Am luat banii și o hârtie pe care sta scris: Manole Brumă, comuna Bucium, județul Iași. N'auzisem niciodată de numele acesta, dar nu mai încăpea nici o îndoială pentru mine că acest Manole Brumă era Manole din fotografie. M'am repezit acasă, apoi la gară și cu primul tren am plecat la Iași.

« N'aveam decât o imensă curiozitate — și o imensă ciudă. Nevoia mea de dragoste pierise toată, se stinsese în singurătatea mea exasperată de lecturi, de gânduri grele și de griji materiale. Intâlnirea mea cu... el a fost simplă și banală. M'a primit fără căldură și a vorbit cu mine ca un om de afaceri. Mă uitam la el și abia dacă găseam vre-o asemănare între figura lui aspră și severă și chipul tânăr și fericit din fotografie. Mi-a spus, atunci la prima noastră întâlnire, că are de îndeplinit față de mama o obligație veche: — « Ce anume, nu te interesează. Ea fiind moartă de mult, m'am hotărît să execut această obligație față de dumneata, fiul ei ». Atunci nu m'am putut opri, am scos fotografia, i-am arătat-o și i-am spus: — « Și fiul dumitale ! ». El a privit fără nici o emoție fotografia veche, a dat din umeri și a continuat, rece: — « Te anunț că dacă mă întrerupi cu vorbe care n'au nici un sens, închei aici conversația noastră. E interesul dumitale să asculți ». Mi-am dat seama atunci că am în fața mea un om amarnic și hapsân pe care nu puteai să-l sperii așa de ușor. Incercarea mea de a-l lua prin surprindere dăduse greș. M'am stăpânit și l-am ascultat în tăcere, cu ură înnăbușită. El și-a urmat vorba ca și cum nimic nu l-ar fi întrerupt, cu glas egal și calm. Mi-a arătat un testament și m'a avertizat că dacă vre-odată destăinui cuiva că îl cunosc, distruge testamentul și face altul care anulează dispozițiile celui dintâi. Tot atunci am aflat de existența dumitale, dar el m'a oprit, cu aceeași amenințare că revocă testamentul, să încerc să te cunosc. Il ascultam fără să scot o vorbă și simțeam cum ura mea împotriva lui creștea tot mai tare. Omul acesta, rece, tăios, distant, avea în el ceva nemilos, de bestie șireată și ascunsă. Mă prinsese zdravăn în clește. Nu mai puteam spune nimic. Trebuia să joc cum îmi cânta el. N'aveam voie să spun nimănui că el e tatăl meu. *Nici chiar lui!*

Păun se opri, scoase cu o mișcare bruscă din portofel o hârtie și o întinse lui Brumă:

— Iată testamentul.

Brumă luă și citi:

« Subsemnatul Manole Brumă, profesor pensionar, domiciliat în comuna Bucium, județul Iași, fără a fi influențat de nimeni ci numai din grija ca să repar o greșală și o nedreptate pe care numai din ușurință le-am săvârșit în trecut, fac prezentul testament prin care las, după încetarea mea din viață, lui Niculae Păun, domiciliat în București, strada Uranus 215, suma de lei 600.000 (șase sute de mii). Această sumă se află cuprinsă în două pachete a câte trei sute de hârtii de o mie de lei, depuse amândouă în biroul meu și anume în partea din dreapta, în spațiul dintre pereteie exterior al biroului și peretele interior, spațiu care formează un compartiment secret, cunoscut numai de mine și de legatar.

« Doresc ca fiul meu Constantin Brumă să respecte această dispoziție a mea, întrucât averea care îi rămâne covârșește cu prisosință suma pe care o las lui Niculae Păun. Doresc de asemeni foarte mult ca legatarul să intre în posesia legatului fără nici o intervenție judiciară.

« Un testament identic cu acesta se află împreună cu banii în compartimentul secret al biroului.

« Făcut în casa mea dela Bucium, județul Iași, astăzi 15 Mart 1932.

Manole Brumă ».

Costache Brumă lăsă hârtia din mâini. Ce descoperire neașteptată! Cine era acest Niculae Păun? Era într'adevăr fratele lui? Foarte probabil, fiindcă altfel, ce l-ar fi făcut pe bătrân să lese atâția bani unui necunoscut? Greșala și nedreptatea de care vorbea erau de sigur în legătură cu acea Zoe Păun, căreia îi dăduse fotografia, cu mulți ani în urmă...

— Neașteptată veste, nu-i așa? spuse Păun. Și când te gândești că nici asta încă nu e tot... Dar să nu ne grăbim... ha, ha... să nu ne grăbim, repetă el, cu zâmbetul lui acru-dulce.

Își turnă un pahar. Se răsturnă în fotoliu, cu ochii sticloși în lumina galbenă a lămpii, privindu-l țintă pe Brumă:

— După vizita de-atunci, am mai venit aici, de câteva ori, dar chemat de el totdeauna. Imi spusese chiar să nu vin decât

dacă mă chiamă. Firea mea anarhică și răzvrătită îl interesa, probabil. Fapt este că vizitele mele îi produceau plăcere, altfel nici nu m'ar fi chemat să vin. Mă punea să-i povestesc viața mea din străinătate, întâmplări din război și din captivitate, suferințele din anii de temniță. Singurătatea îl apăsa. Se despărțise de prietenii vechi, alții noi nu mai voia să-și facă. O nevoie târzie de confidențe îl făcea să caute un auditor mut și discret. Era sigur de mine. Știa că nu voi încerca să desvălui nimănui vorbele lui. Discuția mea îi era asigurată. Ha, ha, ha. Am aflat astfel multe lucruri, despre dumneata, despre mama dumitale, despre care spunea că a luat-o pentru averea ei...

— Nu se poate să fi spus asta, protestă Brumă.

Totuși, o îndoială grozavă, ascunsă în el de multă vreme, răsări cumplit de vie în sufletul lui și îi amuți protestarea. Păun, cu un gest de nepăsare, urmă:

— A spus asta tot așa cum a spus că numai pe mama a iubit-o, ceea ce poate era minciună numai pe jumătate. Spunea că numai pasiunea lui pentru insecte l-a făcut să se însoare cu o femeie bogată. Averea ei i-a dat posibilitatea să călătorească și s'adune specii rare de painjeni și scolopendre. Ha, ha, ha, diabolică pasiune! Tot din aceeași cauză de sigur (dar asta nu mi-a spus-o bine înțeles niciodată) nu m'a recunoscut. Chiar mai târziu, ar fi putut foarte bine să m'adopteze, dar căsătoria bogată pe care o plănuia l-a oprit. Afurisită bestie!

Glasul lui Păun răsuna tot mai spart pe măsură ce povestea. Sub influența alcoolului și a sentimentelor care îl frământau, vorba lui devenise gâfâită, sacadată, hârâită, iar ochii lui aveau sclipiri ciudate.

Brumă, în năvala aceasta de revelații uluitoare, se simțea umilit și cuprins de un ciudat sentiment de rușine pentru cel mort. Acesta era așadar trecutul tatălui lui, trecut pe care, numai cu câteva ceasuri înainte, îi părea atât de rău că nu-l cunoaște? De câteva ori până acum, Păun, vorbind de bătrân, dăduse acestuia nume de ocară. Brumă ar fi vrut să se indigneze dar era mereu oprit de impresia nelămurită că celălalt avea dreptate să-l numească astfel pe tată-său; și impresia aceasta, sporindu-i umilința și rușinea, îl făcea să sufere.

Păun vorbea înainte:

— Dacă ai ști ce păreri măgulitoare avea bestia despre dumneata! Bleg și greoi erau epitetele cele mai drăgălașe. Dar n'am de gând să distrug bunele impresii ale unui fiu despre tatăl lui... Ha, ha, ha... Am povestit toate aceste amănunte ca să afli cine sunt. Trebuia să-ți cunoști fratele, ha, ha! Și pe urmă, poate am vrut cu ocazia asta să am timp să te cunosc și eu mai bine... să te văd mai bine la față... să te privesc mai bine... să văd dacă știi că...

Își frânse vorba brusc, uitându-se la Brumă cu ochi scormonitori, înlăcrimați de alcool, sticloși și răi.

— Să știu... ce? întrebă Brumă.

Celălalt se propti cu coatele de marginea biroului și se aplecă, ridicându-se pe jumătate din fotoliu:

— Și adică de ce crezi că am venit aici? Să stau la palavre cu dumneata? Nu. Te-asigur eu că nu... Dar, cum am spus, nu e încă tot. N'am sfârșit.

Sorbi din pahar și urmă cu glasul mai potolit, șovăind din când în când în alegerea cuvintelor:

— Situația mea se făcuse iarăși rea. Nu mai lucram. Nevralgiile mele, viața singuratecă și dureroasă pe care o duceam, mă făcuseră iritabil și nervos. De altă parte, gândul că voi fi într'o zi posesorul sumei aceleia pe care o știam ascunsă aici nu-mi dădea răgaz. Intr'o zi, acum vre-o doi ani, am luat trenul și am venit iar. Până atunci, nu venisem decât chemat de el. De data asta, nu mă chemase. Când m'a văzut, s'a încruntat și m'a întrebat ce caut. Atunci i-am spus răspicat ceea ce voiam să-i spun demult: că îl urăsc, că toată purtarea lui era a unui om anormal și monstruos, că voi destăinui tuturora și în primul rând dumitale faptele lui ticăloase și ciudățeniile lui infame. Mă privea cu o lucire de teamă în ochi. Nu se așteptase să vorbesc așa cu el. Mă bucuram că în sfârșit am izbutit să-l sdruncin puțin. Dar slăbiciunea lui n'a durat mult. M'a amenințat din nou că va revoca testamentul. Am început să strig, să amenință, furios că nu puteam să-l supun. Atunci m'a luat de spate — era mai puternic decât mine, cu toate că mai bătrân — și m'a împins spre ușă. Am plecat. Imi părea rău acum că mă lăsasem cuprins de-o furie zadarnică. I-am scris, explicându-i starea mea de spirit și încercând să mă scuz. Nu mi-a răspuns direct. Același avocat

m'a chemat într'o zi și mi-a spus că scrisoarea a fost primită, dar că să nu încerc să mai scriu fiindcă nu mi se va răspunde. Mi-a mai spus că dispozițiile luate în scris și care mă privesc rămân intacte, dar cu condiția ca eu să respect angajamentul pe care mi-l luasem. M'am supus și de data asta. N'aveam ce face altceva. Au trecut de-atunci vre-o doi ani, în care timp n'am mai avut nici o știre despre el. Acum trei zile, mi-a trimes vorbă prin avocat să vin numaidecât să-l văd. Ca de obicei, mi-a trimes și banii de drum. Am luat alaltăieri seara trenul. Ieri dimineață, în gară, am citit în ziar anunțul mortuar. Vestea morții lui m'a umplut de-o mare bucurie, dar și de-o mare teamă. Știam că sertarul secret nu-i cunoscut decât de el și de mine. Dar dacă de atunci încoace mai aflase și altcineva? Baborniță de menajeră nu mă putea suferi. Bănuiam că ascultă pe la uși ca toate femeile de felul ei. Dela gară, am venit drept aici. Voiam să-ți arăt testamentul și să ne înțelegem singuri. De altfel, cum ai văzut, asta a fost și dorința bestiei bătrâne. Pe mine, formalitățile judiciare mă îngrozesc și mă desgustă. Și cred... adică credeam, precizează Păun, uitându-se lung la Brumă — că situația noastră e limpede. Ieri dimineață, încă nu sosiseși și, natural, baba nu m'a lăsat să intru. Am venit azi dimineață iar. Am sunat la intrare. Nu era nimeni acasă. Am vrut să văd atunci dacă nu e cineva în fundul curții. Grădinarul și nevastă-sa plecaseră probabil și ei. M'am întors și m'am îndreptat spre poartă. In drum, cum treceam pe lângă geamlâcul verandei, am observat cum la capătul din fund al acesteia, mai era o ușiță cu geamuri care dădea în curte. Nu fusese închisă bine și era puțin crăpată. Am împins-o. Eram acum înăuntru. Și atunci m'a cuprins deodată o dorință cumplită să mă duc să văd dacă totul e la loc. M'am urcat în goană pe scară. Am trecut prin laborator și am intrat aici. M'am repezit la birou, am deschis ascunzătoarea...

Păun, gâfâind, își turnă un pahar:

— Am băgat mâna, am căutat. Banii nu mai erau acolo. Nici testamentul. Am răscolit atunci prin sertare, prin colțurile biroului. Am căutat, am căutat... Dar știam că e zadarnic. Și pe urmă, cineva putea să vie și să mă găsească... Am încercat atunci să așez în grabă totul la loc pe unde căutasem. Teama să nu fiu descoperit de cineva m'a făcut să las toate cum erau, să închid

ascunzătoarea și să plec. Era aproape de amiază. Inmormântarea era la două. Am pornit spre oraș, pe jos, până la tramvai. Am ajuns la timp. Slujba de abia începuse. M'am amestecat printre privitori, căutându-te. Te căutam fără să te cunosc. In București, aș fi putut foarte ușor să te aflu. Dar nu simțeam nici o nevoie să știu cum arăți la față. Mi-era absolut indiferent să știu cum ești. Te uram foarte bine și așa, din depărtare, în idee, nu în carne și oase. Pentrucă, de, cred că n'ai fi vrut să te și iubesc. Era o ură calmă, o ură de principiu, da, da, perfect, de principiu, ha, ha... ce zici? nostim fel de-a urî, nu? Și când te gândești că dumneata habar n'aveai... In biserică, te-am recunoscut imediat. Semănați grozav, voi cei doi Brumă... legali. La înfățișare, bine înțeles. Te-aș fi recunoscut imediat oriunde. Ai simțit desigur privirile mele... erau și grele într'adevăr, încărcate de ură și de bănuială... Te-am văzut ridicând deodată capul... Am stat până la sfârșit, plin de ciudă și de desnădejde, acolo lângă groapa blestemată a tatei... Ai plecat. Nu știam ce să fac. Aveam un drept, desigur, dar acum când banii dispăruseră, totul avea să se complice... Acel care găsise banii găsise și celălalt exemplar al testamentului. Așadar, știa tot. M'am hotărît să vin iar aici, să ne înțelegem. Așa a vrut și bătrânul... De altfel, de ce crezi că a vrut așa? Oare din dorința duioasă de-a ne face să ne înțelegem? Aș! Din lașitate burgheză, din onorabilitate ipocrită, ca să salveze aparențele chiar și după moarte, să nu i se păteze memoria... Dar mie puțin îmi pasă de toate astea. Nu grija lui caraghioasă m'a făcut să vin aici. Mie îmi trebue banii. N'am nevoie să mai aștept, cine știe cât, deschideri de succesiuni, împărțeli, socoteli, sau dracu mai știe ce. Păstrează-ți dumneata hardughia dărăpănată și colecțiile de painjeni! Mie îmi trebue banii.

Păun se ridică, dădu într'o parte fotoliul în care șezuse, se aplecă peste birou:

— Banii mei! Aici erau! Uite aici! Și acum nu mai sunt! Nimic nu mai este. Înțelegi? Nimic.

Brumă ascultase povestirea cu un sentiment de teamă și de desgust. O impresie de amărăciune îl chinuia, fizic. Se ridică, palid:

— Unde erau?

— Cum? Adică nu știi? Uite, aici...

Biroul era împrejmuit în partea de sus de un brâu de lemn lat de-o palmă, înfățișând o ghirlandă de flori și frunze săpate în lemn. La spatele biroului, în dreapta, era un buton ascuns în găoacea unei corole. Păun apăsă butonul și jumătatea de sus a tăbliei din dreapta se desprinse și se răsfrânse în jos, lăsând să se vadă o încăpere ca o cutie, de formă patrată, adâncă de câțiva centimetri. Era goală.

Păun se uită la Brumă:

— Aici erau! Ai văzut ce spune în testament: Numai eu și cu el știam... Și totuși, afară de el și de mine, a mai știut cineva. Cineva care a găsit și celălalt testament, la fel cu acesta pe care-l am eu. Și acel cineva *știe acum* că bătrânul mi-a lăsat mie banii...

Vorbea, aplecându-se peste birou și țintindu-l cu privirile pe Brumă:

— Cine mai putea ști de existența banilor? Cine? Numai dumneata...

Brumă tresări, ridicând fruntea și făcând o mișcare de negație.

— Sau baba, urmă celălalt, scrâșnind. Baba asta care spionează tot timpul, care poate și acuma ascultă...

Și Păun se repezi și deschise ușa, scormonind cu privirea întunericul coridorului. Ascultă o clipă, apoi se întoarse spre Brumă, cu ochi strălucitori și pumnii strânși:

— De ani de zile, de ani de zile am așteptat ziua asta. Ce pot să fac eu acum? Unchiu-meu a murit și a lăsat toată averea fetii lui. De lucru nu am. Să cer protecția legii ca să-mi revendic dreptul? Dar cât timp durează asta și cine știe ce complicații se mai ivesc! Și mie îmi trebue banii, banii... Și dintre mine și dumneata pe cine au să creadă legile? Știu eu că justiția nu ajută totdeauna pe cei slabi... Ce? Au să mă creadă pe mine, un biet pârlit? Uite — și glasul lui se făcu mai blând și mai potolit — uite, nu vreau să-mi dai tot! Păstrează-ți jumătate! Acum, când banii au dispărut din locul descris în testament, desigur că nici legea nu mi i-ar mai da pe toți... sau poate mi i-ar da... nu știu... nu vreau să știu... Eu nu cer să-mi dai tot. Păstrează jumătate din ei și dă-mi mie restul. Trei sute de bucăți de câte o mie! Banii care mi-au fost lăsați mie și numai mie, banii pe care de cinci ani îi aștept... Dumitale îți rămâne

toată averea, casa, și bătrânul a mai avut de sigur și alți bani... mulți bani... el singur spune, ai văzut, că suma pe care mi-a lăsat-o întrece cu mult partea care-ți rămâne...

Se opri gâfâind. Brumă spuse:

— Banii sunt aici — sau nu sunt nicăieri. Mama bătrâna nu i-a luat. O acuzi degeaba. Nici eu nu i-am luat. N'am știut până acum de ascunzătoare. Acum întâia oară aflu de existența ei... Cu un moment înainte de-a muri, tata începuse să scrie ceva pe o hârtie. Poate era vre-o însemnare cu privire la acești bani. Hârtia a fost aici pe birou. Mama bătrâna a văzut-o. Am căutat-o și n'am mai găsit-o. A dispărut.

Brumă, rostind ultimele vorbe, se uită întrebător la Păun. Acesta scoase din buzunar o hârtie mototolită și o aruncă pe birou. Mânile îi tremurau. Gesturile lui erau nesigure. Vorbi greu, parcă în silă:

— Nu-i nimic în ea. Am luat-o de jos, când m'am aplecat să închid ascunzătoarea. Am crezut că aș putea să descopăr ceva... Dracul știe de ce am mai băgat-o în buzunar. Nu-i nimic în ea... nimic...

Brumă luă hârtia și o desfăcu. Bătrânul începuse să scrie ceva dar nu izbutise să formeze decât câteva cuvinte: «Astăzi, 19 Septembrie 1937, am». Mai scrisese un cuvânt, sau începutul unui cuvânt, dar în clipa aceea moartea îl lovise și mâna care ținea condeiul căzuse pe fila de hârtie, împroșcând cu cerneală ultima vorbă scrisă. Abia dacă se mai deslușea o literă. Un *n* sau un *m*, atât putu să bănuiască Brumă, apropiind hârtia de lumina lămpii. Ce se putea presupune din lectura acestor câteva vorbe? Ce voise să scrie bătrânul? Faptul că banii nu mai erau la locul lor însemna că el îi luase de acolo. Din ce cauză? Dar cauza avea acum mai puțină valoare decât locul unde îi depusese după aceea. Fără îndoială că bătrânul începuse să scrie ceva în legătură cu banii ascunși. După felul cum începuse, nu voia, foarte probabil să compuie un nou testament. Era însă, negreșit, o însemnare importantă. Bătrânul voise să facă această însemnare ca să fixeze în scris un fapt pe care îl săvârșise în ziua aceea de 19 Septemvrie. Ce fapt anume? Poate luase banii din birou și îi depusese la o bancă... sau în altă parte. Poate, cu acest prilej, le schimbase destinația. Și dacă cumva redactase alt

testament, pe care îl ascunsese undeva, prin vre-un colț de birou? Păun singur spusese adineaori că, ultima oară când venise aici, bătrânul îl dăduse de spate afară.. Brumă se gândi o clipă că poate s'a resemnat prea repede să vadă pe un străin luând șase sute de mii de lei din averea bătrânului... Un străin? Nu mai era un străin. Era fratele lui. Și dorința mortului era ca acest frate să-și aibă partea lui de moștenire. Și de ce l-ar fi chemat bătrânul cu atâta insistență pe Păun acum câteva zile, dacă nu ca să se împace cu el și să-i spună ceva cu privire la banii ascunși?... Chiar acum, după moarte, voința lui Manole Brumă se impunea, ca o prezență vie, în sufletul lui Costache, care nu se gândea s'o discute sau s'o înlăture. Da, duhul mortului plutea încă pretutindeni în această clădire veche...

Păun se așezase pe divan, privind cu ochi turburi în gol și rostind rar, încet, îndărătnic, ca pentru sine:

— Cineva a știut de existența banilor... Cineva a știut...

Apoi nu mai spuse nimic. Numai buzele continuau să se miște, mute. Își lăsă fruntea în palme. După izbucnirea de adineaori, urma acum o stare de depresiune. O tăcere grea dură câtva timp. Brumă se apropie de divan:

— Trebue să te liniștești. Vom căuta împreună printre hârtiile de pe birou. Eu încă nu le-am cercetat pe toate. Trebue să se găsească ceva...

Dar spre surprinderea lui, Păun se ridică deodată, ca împins de un resort, drept în picioare, cu fața lângă fața lui, cu fruntea bătăioasă, cu ochi sticloși. Vorbele de împăciuire ale lui Brumă, în loc să-l calmeze, îl aținaseră, se vede, și mai mult. Depresiunea fusese numai aparentă. Fierberea din adâncuri izbucni acum cu putere. Inaintând spre Brumă, care se dădu cu doi pași înapoi, scrâșni:

— Minciună! Minciună! N'am nevoie de vorbele tale blânde... Vreau banii! Unde-s banii? Dă-mi banii! Tu i-ai ascuns. Sunt ai mei! Banii mei! Banii! Banii!

Urla răgușit, cu ochi enormi. Il apucă pe Brumă de piept, zgâlțâindu-l. Brumă crezu din nou că are în fața lui un dement:

— Nu trebuia să-l las să mai bea...

Dar n'avu timp să se mai gândească, din pricină că simți deodată la gât o apăsare dureroasă care îi tăia răsuflarea. Păun, într'un acces de furie aținată de alcool, îl apucase de gât.

Prin mintea lui Brumă, răsări fulgerător imaginea mâinilor vânjoase și anormal de mari pentru trupul firav...

O lovitură în stomah!

Sub stăpânirea groazei, gândul și fapta se petrecură în aceeași clipă.

Cu amândouă mâinile, încleștate într'un pumn enorm, Brumă izbi.

Simți imediat descleștarea.

Păun, sub izbitura puternică, făcu repezit câțiva pași înapoi, duse mâinile la stomah, horcăind, se întoarse în loc într'un picior și se prăbuși cu capul peste colțul ascuțit al biroului.

Brumă se sprijini de birou, respirând repede. Nu izbutea să răsufle adânc. Respira superficial și scurt. Inima îi bătea cu lovituri de ciocan. Avu din nou sensația unor pumni care băteau în piept pe dinăuntru. Își smulse cravata și gulerul și se repezi la fereastră, pe care o deschise, aplecându-se afară. Aerul rece al nopții de Septemvrie îl învioră. Timp de câteva minute, stătu așa, fără să aibă alt gând decât să-și recapete respirația și să-și domolească bătăile inimii. Această preocupare vitală îi luă toată atenția. Abia după ce începu să respire iar normal, își dădu seama de ce se întâmplase. Se întoarse repede dela fereastră. Spaima de-a nu mai putea respira îl făcuse să uite orice altceva. Acum însă, nemișcarea celui căzut îl neliniști cu o presimțire de groază. Se apropie de el, se aplecă, îl atinse cu mâna. Păun căzuse pe o parte. Din față i se vedea numai un obraz, cu un ochi întredeschis și fix. Brumă întoarse cu fața în sus trupul care era moale în mâinile lui ca o momâie de cârpe. Două firișoare de sânge curseseră din nas și se prelinseseră pe la colțurile buzelor. O pată vânătă-roșietică acoperea tâmpla dreaptă.

Prima mișcare a lui Brumă fu să sune. Se simțea cumplit de singur în fața acestui trup țeapăn. Dar se opri imediat, dându-și seama că nu mai era nevoie de nici un ajutor pentru cel întins jos. De altfel, nici nu se gândise la un ajutor pentru trupul de pe covor, ci pentru el. Se simțea deodată îngrozitor, îngrozitor de *singur*. Totuși, se trezi spunându-și:

— Poate e numai leșinat... numai leșinat...

Dar pricepu imediat că spusese asta numai dintr'o apărare instinctivă împotriva cumplitei certitudini pe care îi era frică să

și-o mărturisească. Trupul din fața lui era mort. Lovitura în tâmplă... Ce groaznic suna, nerostită, în mintea lui, această frază: Trupul din fața mea e mort și *eu* l-am omorît...

Ingenunchie lângă Păun, îi desfăcu cămașa la piept, puse mâna, urechea. Auzea numai bătăile de ciocan ale inimii lui. Inima celuilalt nu mai bătea. Se ridică. O sete cumplită îl chinuia! Trebuia să fie o cană pe undeva, în odaia de culcare. Dar nu putea lăsa mortul așa... Cineva putea să vie. Și pe urmă gândul că e întuneric în coridor îl înspăimânta. Luă sticla de vin, aproape plină, o duse la gură și înghiți cu lăcomie. Din zecile de gânduri care în câteva minute i se îmbulziseră în minte, unul singur stăruia: va fi acuzat că l-a omorît pe Păun cu voință. Cum are să dovedească că l-a omorît apărându-se? Legitima apărare... Dar cum se dovedește legitima apărare? Se așeză pe fotoliu, cuprins de-o imensă oboseală. Se ridică însă imediat, privind spre ușă. Nu se auziseră oare niște pași în coridor? Sări din fotoliu și se năpusti să deschidă:

— Cine-i?

Nici un răspuns. Trebuia numai decât să închidă ușa dela scara din dos. Ce groaznică spaimă de tăcere și de întuneric! Prezența mortului amplifica la nesfârșit întinderea tăcerii și adâncimea nopții. Ce păcat că nu-și adusese deșteptătorul! Dar ușa din fund trebuia închisă. Nu trebuia să vadă nimeni mortul. Nici el nu mai voia să-l vadă. Da. Asta era. Priveliștea cadavrului, acolo jos, la piciorul biroului, era de nesuferit. Brumă avea impresia că dacă mortul va rămânea întins acolo, el nu se va mai putea clinti de lângă dânsul, va sta mereu cu ochii la cadavru, fascinat de acest trup pe care îl ucisese. Cât va mai sta așa? Ușa din fund trebuia neapărat închisă... Maria Bancea... cum putea ea să-l ajute? Poate, totuși, cu ajutorul ei, cu mărturia ei, ar putea să spună că Păun a căzut singur... că a avut o amețeală... a leșinat și în cădere s'a lovit... Absurd. In orice caz, acum, ușa din fundul coridorului trebuia închisă. Și mortul nu trebuia lăsat așa. Nu mai voia să-l vadă. Nu mai putea suferi să-l privească. Ce bine că s'au mai potolit bătăile inimii! De când tot voia să întrebe pe un doctor... Dacă n'ar fi setea asta cumplită! Dar mortul nu trebuia să fie descoperit. Și nu voia să-l mai vadă. Cât timp va mai sta așa cu ochii la trupul groaznic,

întins jos? Dar ușa trebuia numai decât închisă. Și cealaltă ușă, de jos, și cealaltă din fundul verandei, toate ușile...

Cu o sforțare uriașă de voință, Brumă se rupse din loc, sub stăpânirea unei hotărîri desnădăjduite. Alergă și închise fereastra, apoi se repezi și închise ușa cu cheia, care era pe dinăuntru. Pe urmă, silindu-se tot timpul să nu privească trupul, deschise dulapul. Își adusese aminte că încăperea din dreapta, fără rafturi, era goală. Chiar un trup mai voinic decât al lui Păun ar fi încăput înăuntru. Brumă luă cadavrul și îl vârî în dulap, sprijinindu-l cu spatele de peretele din fund, unde erau cuierele. Se ferea mereu să-i privească fața, în care numai un ochi privea întredeschis, dând figurii o expresie șireată, în contrast sinistru cu imobilitatea mușchilor. Privirea mortului parcă îl spiona și acum, la pândă, plină de bănueli și acuzații. Brumă se grăbi să închidă ușa dulapului, învârtind cheia.

Asta îl liniști deocamdată; simți o ușurare, ca după îndeplinirea unei obligații grele și lungi. Setea, numai, îl ardea mereu. Puse din nou sticla la gură și înghiți hulpav. Luă apoi lampa și, cu o privire în urmă către dulap, se îndreptă spre ușă, pe care o descuie. Pătrunse în coridor, uitându-se mereu înapoi. Cum schimbă prezența morții chiar cele mai familiare locuri! Brumă ajunse în sfârșit la ușa din fundul coridorului, pe care o închise cu cheia. Tot atât de încet se întoarse și intră în odaia de culcare. Mergea în vârful degetelor, parcă s'ar fi temut să nu trezească pe cineva. Absurd, se gândi el. Totuși, continua să meargă așa. Sgomotul propriilor lui pași îl enerva. In odaia de culcare, luă de pe noptieră cana de apă și bău. Ieși din odaie. Urechile îi țiuiau, făcând tăcerea și mai mare. Un timp enorm de lung i se păru că trece până când ajunse să încuie și ușa din capătul celălalt, dinspre sufragerie. In sfârșit, se întoarse în birou.

Puse jos lampa și se așeză în fotoliu, ostenit ca după o cale lungă. Respira greu, parcă ar fi urcat un munte. Numai de nu s'ar repeta sensația de înnăbușire de adineaori, frica aceea cumplită că nu mai poate respira! Nu voia să se mai gândească la nimic. Numai să respire. Totuși, sentimentul că trebuia să ia o hotărîre îl chinuia și îi dădea o ciudată nerăbdare. O hotărîre. Dar care? care? Privirea i se îndreptă spre dulap. Acolo era...

Dar ceea ce văzu acum îl făcu să tresară. Se ridică din fotoliu, cu ochii țintă la dulap. I se păruse, sau ușa dulapului, în partea de sus, era întredeschisă? Așa fusese oare mereu? Brumă făcu un pas, apoi se opri, privind fără să se miște. Ciocanele din inimă izbeau din nou cu putere. Crăpătura dintre canatul din dreapta al ușii și peretele despărțitor *se făcea tot mai largă*. Incuetoarea, veche, ceda din cauza presiunii. Da. *Ușa era împinsă pe dinăuntru. Ușa în dosul căreia se afla mortul!* Nemișcat, cu trupul puțin aplecat înainte, într'o împietrită așteptare care-i seca orice voință, Brumă privea, cu răsuflarea frântă. *Ușa continua să se deschidă încet*. Apoi, un trosnet înnăbușit se auzi, încuetoarea se desprinse, ușa dulapului se dădu cu putere în lături și trupul lui Păun se prăvăli peste Brumă, răsturnându-l pe spate.

* * *

A doua zi înainte de amiază, mătușa Natalia sosi într'o birjă veche, trasă de un cal costeliv, pe care o alesese așa într'adins, cu gândul că are s'o coste mai ieftin. Plăti birjarului, după o lungă ciorovăială, apoi pătrunse în curte și sună la ușa din față. Maria Bancea îi deschise. Mătușa Natalia o întrebă, fără prietenie, dacă Costache e acasă.

— Incă n'a ieșit din odaie, răspunse bătrâna.

Părea îngrijată, deși căuta să-și ascundă îngrijorarea. Mătușa Natalia o privi cercetător:

— Cum n'a ieșit încă? E trecut de unsprezece.

— Am tot așteptat să sune și n'a sunat...

— Să mergem numaidecât sus. Poate n'o fi venit acasă asnoapte.

— A fost acasă de ieri după amiază, încă înainte de-a veni eu. Nu înțeleg de ce n'a sunat până acuma. Am încercat la ușa din fund și era închisă.

— Ai bătut?

— Da, dar n'a răspuns.

— Dar ușa dela sufragerie?

— Inchisă și ea.

— Vai de mine. Să știi că s'a întâmplat ceva. Oare ce-i de făcut?

Maria nu-și mai ascundea teama, frământându-și mâinile:

— Doamne ferește să nu-i fi făcut ceva negriciosul...

— Ce negricios?

In câteva vorbe, bătrâna povesti Nataliei Cristea despre venirea lui Păun, ieri seara:

— I-am lăsat împreună, încheie ea.

— Trebue numai decât să intrăm să vedem ce este, hotărî mătușa Natalia.

Cu ajutorul grădinarului, sparseră ușa dela coridor. In odaia de culcare, patul era neatins. Intrară în birou. Trupul lui Păun se rostogolise peste trupul lui Brumă și rămăsese cu capul pe umărul acestuia, cu o mână întinsă ca pentru îmbrățișare. Brumă zăcea pe spate, cu ochii umflați de-o nemărginită groază.

In cădere, haina lui Păun se agățase de unul din cuierele din fundul dulapului, trăgându-l după ea. O scândură se desprinsese și dăduse la iveală o încăpere tăinuită, la fel cu cea din birou; din ea săriseră, împrăștiindu-se peste cadavrele celor doi frați, sutele de hârtii de câte-o mie pe care bătrânul le mutase acolo cu câteva clipe înainte de moarte.

AL. A. PHILIPPIDE

JURNAL DE LECTOR

De unde vine, gândeam deunăzi, predispoziția aceea a juneții pentru necrologie? Și pentru ce, cu cât înaintăm în vârstă, condeiul se face de plumb și mâna mai greu de urnit, când e să evocăm ființa unui proaspăt repausat? Romantici sau nu, în tinerețe ne complăceam în peisajul mormintelor, cutreeram aleele, culegeam crinii roșii dintre lespezi și adăstam pe banca de piatră, lăsând gândul să călătorească în luminosul regat al umbrelor. Totul era făcut pentru tihnă. Moartea îmbia cu cel mai confortabil dintre sălașuri, așa ceva în genul cavoului Iuliei, pe care l-am văzut mult mai târziu, dar era cu mult mai familiar în schemele desenate ale bătrânului, cu rafturi de cărți și masă de brad, cum mi-am zis totdeauna că s'ar cuveni să fie mormântul unui scriitor. Poate chiar și cu săli spațioase, pe care să le măsurăm cu pașii, îngânduraţi în căutarea rimelor, cu jilțuri comode în care ni s'ar adânci prietenii, convocați să asculte cine știe ce lectură sau, mai bine, să conversăm.

Cu anii, am ocolit cimitirele și necrologul s'a făcut tot mai rar. N'aș zice, cum se zvonise la moartea lui Anatole France, a cărui agonie a durat câtva, că stăteam cu paginele încheiate, gata numai să le dăm drumul, și nici iarăși că eram avertizați de iminentul doliu, așa cum sunt antreprenorii de pompe funebre, al căror simț necroforic funcționează fără greș, dar e sigur că ochiul opac al călimării ne întâmpina cu amiciție, și că pe micul Styx al cernelei penița înainta vioaie la fel cu rostrul de argint al unei mici nave mortuare. Repausatul avea în noi un prieten, mai sigur, mai desinteresat decât cutare executor testamentar, plătit să-și pună de o parte deplasările și cheltuelile de reprezentare. Noi confraternisam, din instinct, cu defunctul. Intram în biografia lui ca în odaia cu ușile date de perete, din care ar fi fost dat afară, cotrobăiam sertarele fără să ne însușim te miri ce din relicvele de familie, răsfoiam albumele retrospective și ne opream la cea mai izbutită din imagini. Omul era roz, cu pupilele jucăușe, cu bustul convex, cu articulațiile de oțel, ca o locomotivă proaspăt

ieșită din uzină. Și așa apărea și în necrologul nostru. Drumul la cimitir îl făceam pe jos — nu se inventase încă dricul-cisternă — singurele halte, de ajustare evident, erau acelea unde se oficia un supliment de slujbă și aproape totdeauna ajungeam pe marginea gropii odată cu omul nostru. Dacă eram mai mulți, la întoarcere opream la o cârciumă să ciocnim un pahar din care stropeam, în colbul de pe jos, câteva picături pentru sufletul lui. Iar când se întâmpla să ne rupem din rânduri, o făceam cu precauție, așa ca nimeni să nu bănuiască și mai puțin dânsul. În timp ce înaintam, ochii noștri fixau chioșcul de ziare de pe stânga, mergeam halucinați către afișul acela albastru, îmbătați de azurul din el, ne opream, devoram literele și ne desprindeam într'un târziu, când cortejul dăduse după colț, dar cât mai repede pentrucă în celălalt colț al Capitalei ne aștepta, cu brațele deschise (era timpul iluziilor) viața.

Cu timpul, distanțele micșorate scad și timpul însuși se împuținează. Minutarele nu mai zăbovesc, ca 'nainte, și nu le mai uită Dumnezeu în același loc al cadranului. Bunului deșteptător de pe vremuri, atât de capricios, atâta de complice, i-a luat locul un ornic de metal, cu roțile strălucitoare și iuți, și vremea aleargă dintr'o un difuzor într'altul, cu repeziciunea evenimentelor contemporane și ziua se consumă fără să fi băgat de seamă. Mormântul, pe atunci, era o vamă depărtată de margine, dar pelerinajele noastre n'o temeau și, deși lung, drumul la cimitir era unul din cele mai agreabile, căci nu odată băteam, la fel cu pelerinii romanțelor lui Minulescu, așa într'o doară, în poarta de aramă, dar ne depărtam înainte de a fi venit paznicului în gând să deschidă. Căci pe atunci distanțele erau incalculabile între noi, cei de dincoace și ei, cei de dincolo.

The inside and the outside of the door, obișnuia, după mărturia lui Marcel Schwob, să spună, la bătrânețe, George Meredith, despre cele două fețe ale porții ce desparte vama dintre viață și moarte. Și imagina place, prin aerul ei familiar, la toți câți au trecut de o anumită vârstă (rețineți eufemismul). Căci singuri ei au prilejuit să simtă timpul și spațiul anulându-se, până în clipa când nimic nu mai interesează.

* * *

Cine ar fi crezut că două sute de ani după întâia tălmăcire a *Sindipei*, se vor afla oameni să-i interzică lectura și să o țintuiască la stâlpul de rușine. Și totuși, lucrul a fost cu putință, pentru scurtă vreme, e drept, dar a fost. Ca pe vremea bunicilor și străbunicilor, adunați la taifas, *Divanul persian* a fost câteva luni de zile o lectură ferită, strecurată din mână în mână ca în vremea când literatura circula în còpii, nu se întâlneau doi inși

fără să-și mărturisească înaltele delicii, dar de pus pe hârtie vre-un rând de laudă, nu-i era îngăduit nimănui. Și ne aflam totuși într'un veac luminat, iar cartea ostracizată se întâmpla să fie una din podoabele expresiei românești.

Când te gândești că tot mai sunt oameni ce hulesc trecutul.

* * *

Ce-ar fi spus Eminescu, îmi ziceam deunăzi, răsfoind cele opt mari volume, din *Cartea de aur*, ale de curând odihnitului întru Domnul, Teodor V. Păcățian! Eminescu, care cunoștea așa de bine Ardealul și luptele lui pentru libertate și căruia totuși colecția aceasta de documente i-ar fi pus la îndemână, ca și întâile volume din Hurmuzachi, materiale pentru cine știe ce noi cicluri de articole, de genul celor închinate Bucovinei și Basarabiei. Dar de ce să ne adăpostim după alții? Câți dintre noi am cunoscut, nu înainte, dar de douăzeci de ani încoace, în tihna (?) reintegrării noastre etnice, această arhivă de nobleță, acest « steag de luptă », cum îi zicea Xenopol, în raportul său academic, când se gândeau s'o premieze? Și dacă n'a fost reeditată, așa cum s'ar fi cuvenit (o retipărire în fascicule ar fi fost preferabilă), cât din enormul material, cât din pledoariile acelor senatori ai legitimității noastre, pentru care orice dietă, orice parlament și orice sală publică erau un for al elocinței lor tribuniciene, a fost utilizat în cărțile de școală? Și în uitarea aceasta, ca în altele atâtea, cată să citim unul din semnele grelelor cumpeni de azi.

* * *

Editorii marelui discurs dela Blaj, al lui Simion Bărnuțiu, n'ar face rău să consulte și versiuna celei de a doua ediții (1904) din primul volum al *Cărții de Aur*. Pentrucă-l publicase integral, editorul primise 6 luni de temniță pe care le-a și făcut la Seghedin. Supus censurei, discursul se tipărea de astădată cu spații sau, cum spunea Păcățianu, cu *oglinzi albe*. Impresia acestui text mutilat e puternică și multiplă. Căci dacă șirurile de liniuțe ce umplu spațiile sugerează ideea unei mașini de cusut ce ar fi tighelit paginele sau semnele obsedante în uniformitatea lor a cine știe cărui misterios Morse, imagina unui cer brăzdat de fulgere sau, și mai bine, a unui steag ciuruit de gloanțe și încununat de glorie, predomină.

* * *

Cataloagele cu fișe au mult din asemănarea automatelor. Ele și sunt, în realitate, cutii cu surprize. Și o astfel de surpriză avurăm cercetând volumașul *De pe la noi*, nuvelete de D. V. Păcățianu,

fratele, trecut mai dinainte în țară, al autorului *Cărții de aur*. Subdatate, cele mai multe 1889—1891, ele apar în 1899, în editura, pe atunci începătoare, « Minerva » a asociaților Filip, Moroianu, Popovici și Gălășescu. Coperta de unde luăm aceste date e specifică editurilor bucureștene de pe la 1900, decorată cu mari foi verzi de nufăr, dar lasă să presimți totuși cunoscutele coperte ale editurii, ce avea să compună V. Rolla Piekarski. (Ar fi interesant de reprodus câteva din desenele acestuia, după Steinlein, cu care *Adevărul ilustrat* însoțea, pe la 1895, câteva din poeziile lui Eminescu. Jocul ar plăti osteneala).

D. V. Păcățianu a fost, se zice, droghist și nuveletele lui, inspirate cele mai multe de reminiscențe ardelene, și o parte din viața de București, îl arată îndrăgostit de dozaje stilistice. O lungă compoziție lirică — « Uitarea » — închinată poeților români, suferă tocmai de pe urma cadențelor stăruitoare, căci totul e scris în ostensivă proză ritmată. Și același defect strică până și unei schițe ca *La nălbitoare*, în care idila și realismul se topesc și dau unul din acele produse autentice ale comediei ardelenești. Altminteri iată din câteva rânduri, un tablou dimpreună cu comentariul lui: « — *Top, top, top; top, top, top; — Iară bat cu maiu fete și neveste, la șipote 'n vale și urcă cel dâmb cu pânzele 'n brațe. Pânze's de 'nălbit. Cătălină 'n urmă e printre neveste. Groasă, groasă mare — de jintiță, urdă — suflă greu în sus. — Ce-ai rămas în urmă? — Multe sunt, cam multe ce te istovesc! — Dragostea te gată! — Vezi, nu vrea să creadă. — Da fie că mândru și voinic îi Voicu! — Și-o fi dulce ca păstrăvu'n unde. Cum să 'mprinsă 'n pânze?...* ». In schimb *Licheaua* duce în viața de moravuri a Bucureștilor electorali și izbutește să schițeze un tip de « crai de mahala », puțin șarjat, dar pitoresc totuși când trece cu « capu 'n joben cumpărat la Fain » și aținând calea Zițelor din capu Podului de pământ, care se supărau foc, de parcă n'ar fi fost surori de lapte cu zițele Nopților furtunoase.

PERPESSICIUS

IDEILE ESTETICE ALE LUI VASILE PÂRVAN[1])

V. Pârvan nu este — după cum se știe — autorul vre-unui sistem estetic pe deplin încheiat în totalitatea și părțile lui. Idei estetice a exprimat totuși cu diferite prilejuri în două din lucrările sale mai cu seamă, în «*Idei și forme istorice*» (1920) și anume în dialogul platonic «*Anaxandros*» și în «*Memoriale*» (1923), în ultimul dintre ele: «*Laus Daedali*». Procedeul expunerii lui Pârvan, așa cum este în deobște cunoscut, nu are un caracter filosofic-raționalist, nu e cel al stilului filosofiei științifice spre a-și putea desprinde și rezuma cu ușurință desfășurarea argumentării. Ci tocmai dimpotrivă. Metoda înfățișării ideilor e răspicat literară, respirând în vocabular, construcția frazei și felul compoziției un aer vădit ontic care-l identifică fără îndoială cu structura mentalității și scrisului clasic ce mărturisește deodată și laolaltă pe filosof, poet și profet. Inscși problemele estetice pe care le ridică — creația și specia ei tragică în perspectivă metafizică — desvăluiesc de altfel drumul gândirii lui V. Pârvan. Intr'o prezentare a aspectelor principale ale esteticei noastre contemporane, numele lui nu poate în nici un caz lipsi, el alăturându-se cu demnitate capitolului mistic al esteticii românești. Înfățișăm în cele ce urmează într'o reconstituire sistematică ideile estetice ale arheologului nostru.

* * *

Problema creației alcătuește preocuparea principală și stăruitoare a gândirii lui Pârvan. Ea apare firesc ca o necesitate, la o

---

[1]) Dintr'o prezentare generală a esteticii românești contemporane. Vezi articolele: *Desbateri în jurul principiilor de estetică ale d-lui Călinescu* («Gând Românesc», 1939, Nr. 10—12); *Sistemul estetic al d-lui Lucian Blaga* («Revista Fundațiilor Regale», 1930, Nr. 7); *Estetica teologică a d-lui Nichifor Crainic* («Revista Fundațiilor Regale», 1930, Nr. 11).

cotitură cosmologică și etică a filosofiei lui care trebuește de aceea reamintită spre a-i fixa cazul de prezentare.

Metafizica lui Pârvan se cristalizează într'un *monism energetic* care reduce toate fenomenele lumii la unduirea nesfârșită a energiei universale. O lege unică și impunătoare domină totul: *devenirea* pe care noi o putem percepe datorită categoriei *ritmului*, un fel de echivalent — pe planul cunoașterii — al « spațiului » și « timpului » kantian. Ordonând pentru spectacolul conștiinței noastre devenirea energiei, gânditorul îi lasă totuși capriciul ei firesc cu suișuri și coborîșuri neașteptate, cu o intensitate mai lentă sau mai agitată.

Care este însă poziția omului în consensul acesta labil și dinamic? Răspunsul cade umil: « o simplă expresie terestră a unor energii vibratorii universale », o dependență absolută, o moleculă oarecare în sânul veșnicei deveniri. Consecința etică a acestei situații nu poate fi decât o totală disperare și coborîre a ființei umane. Din fericire mai există o perspectivă care valorifică și restabilește demnitatea omului. Participând la « energia vibratorie universală », el se împărtășește și din eternitatea ei ca și din infinitatea cosmosului spre care poate tinde pe o singură și majestoasă cale: *creația*. Prin ea urcă printr'o « iluminare transcendentă » pe scările divinității, atingând veșnicia și eliberându-se din nimicnicie. Funcțiunea etică a creației e deci vădită. Ea se mai împodobește însă și cu un rost cosmologic-genetic în lume. Mai înseamnă — după Pârvan — o prelungire prin om a forțelor creatoare ale cosmosului.

Cadrul metafizic în care se înscriu ideile estetice ale gânditorului nostru, este așadar de tip heraclitean cu infuzii foarte moderne din Ostwald (energetismul), din Bergson, dar și din concepțiile științiste, iar problema creației apare ca o necesitate cosmologică și etică în cursul normal al desfășurării gândirii sale. In « *Dies Violaris* » va scrie odată Pârvan: « *nimicnicia omenească e fără îndoială legea supremă a vieții noastre singuratice, dar în viața neamului omenesc întreg sunt și lucruri nemuritoare* » (Mem, pag. 56), căci « *alături de lumea creată de Dumnezeu e cea creată de om. Și în această lume putem și noi să urmărim veșnicia prin creațiile geniului nostru* ». La întrebarea însă a modalității de a urca prin creație în eternitate, Pârvan răspunde în felul platonic cunoscut: opera se naște « *din unirea sufletului imaculat de cele pământești cu ideea pură* », ea are ca « *mamă — ideea* » ca « *tată pe creator* ». Exprimare mitologică și conținut platonic deci. Intr'un pasaj din « *Anaxandros* » lucrul se vede și mai răspicat: ... « *desfacerea noastră de viața trecătoare prin entuziasmul dionisiac, mister al muzicii divine, care ne dă fericirea supremă a morții întru divinitate, înțelegerea tainei ființei și neființei, sublimă uni-*

ficare a noastră prin muzica lui Dyonisos cu Eternul » (« Idei și forme istorice », pag. 189).

Cum vede mai departe V. Pârvan problema creeației însăși în procesul ei interior, în afara funcțiunii pe care o îndeplinește? Care-i sunt determinantele efective? Din lucrările de cuprins estetic citate, putem reface următoarea schemă a lor: un factor condiționant inconștient — inspirația — doi factori conștienți: concepția despre lume și viață a creatorului și poziția lui față de propriu-i suflet. Citind numai pe acești trei determinanți, Pârvan e de sigur incomplet. Estetica științifică are a enumăra încă și alții, ca de pildă invenția, execuția, factorii sociali, etc. Cum însă Pârvan n'a înfățișat problema sistematic spre a o epuiza, nu-i putem aduce această obiecție.

Intre factorii creației, Pârvan dă o însemnătate cardinală inspirației. Ceea ce era foarte firesc pentru un mistic ca el. O numește « marea iluminare » sau « iluminarea transcendentă » și-i închină de mai multe ori rânduri aprinse de omagiu. In străfulgerarea ei se înalță doar creatorul spre ideile platonice și factura scrisului lui Pârvan e ea însăși străbătută de acest duh al inspirației. Să nu uităm de altfel că estetica psihologică socotește și ea acest factor ca pe unul important și că strădaniile ei tind numai a-i studia pozitivist manifestările. Inspirația e înfățișată la Pârvan doar în funcția ei metafizică de revelatoare a eternității, ci nu ca fenomen psihologiç.

In seria determinanților creației, gânditorul nostru nu uită să enumere — cum spuneam — și pe cei conștienți, care se bucură chiar de o desvoltare ce desvăluește mintea echilibrată a gânditorului. Cel dintâi factor citat e — pe acest plan — concepția de viață a creatorului, căci scrie Pârvan: « *Ceea ce va fi rodul graiului nostru va fi mai mult o manifestare a gândului nostru despre lume și viață decât un rezultat obiectiv al puterii noastre de a crea* » (Mem, pag. 58). Se introduce deci în gândirea scriitorului ideea că opera de artă manifestă și ea alături de religie, filosofie, o atitudine față de viață, o perspectivă personală a artistului, o viziune despre lume. Se reia adică printre altele, concepția romanticilor germani asupra funcției artei și a locului ei între celelalte preocupări ale spiritului cu tendința de a le înmănunchia pe toate într'o fascie a cunoașterii.

Cel de-al doilea factor e apoi poziția omului față de propriul său suflet. Aici distinge Pârvan cele două atitudini în opoziție: deplina uitare de sine și cufundare în gândul obiectiv sau accentuare voită a caracterelor personale, obținându-se astfel « tonul sublim » și « tonul meschin ». E — după cum se vede — o simplă tipologie dualistă a artei, care se reduce în fond la opoziția clasic și romantic, dar pe un fundament etic. In desvoltările sale firește,

Pârvan va insista asupra « tonului sublim » pentru înălțimea morală și clasicitatea lui, în timp ce va avea o atitudine vădit disprețuitoare față de « tonul meschin ». Dintre categoriile estetice, Pârvan se mai oprește și asupra tragicului, pentru același motiv moral și filosofic. Dialogul platonic « Anaxandros » e în întregime închinat acestei preocupări și dincolo de valoarea lui literară, unele opinii asupra tragicului merită a fi reținute. Gânditorul analizează în deosebi geneza istorică, filosofică și psihologică a tragicului grecesc. Mai prețioasă ne pare a fi cea din urmă: « *Tragedia e pathos, întâmplare și încercare omenească, suportată cu ethos, în tărie de caracter divină. Și de aceea ea nu e nici senină ca mythul, nici întunecată ca viața — ci, ca blândele chipuri săpate în marmoră pentru amintirea la morminte a celor apuși, tragediana face melancolici pentru mărețele vieți pierdute, ale luptătorilor și suferitorilor mythici, dar ne ține în plină armonie sufletul prin neasemănata frumusețe de artă, în care ea plânge ori cântă viața eroilor ei* ». (« Idei și forme istorice », 205), iar altădată: « *Și tragedia fu dintru început, strigătul de durere al singurătății în viață ca și în moarte, a celor ce se despart de mulțime prin gândul ori jertfa lor* » (Idem, 195). O însemnătate deosebită atribue Pârvan acestei singurătăți care va reveni adesea în scrisul lui ca un adevărat leit-motiv al disperării omului pus într'adevăr tragic în fața propriei lui oglinzi sufletești. Să notăm apoi iarăși, că și preocuparea de tragic nu e de fapt una pur estetică, ci ține la rându-i de planul moral al existenței.

Asupra creației scriitorul nostru revine mai pe larg în memorialul intitulat « Laus Daedali » (Tăcere) unde se ocupă exclusiv de posibilitățile, întinderea și greutățile exprimării în artă, spre a ajunge la un rezultat dezolant de negativ și a acoperi străduaniile exprimării cu blocul mut și masiv al *tăcerii*.

Care sunt așadar deficiențele expresiei artistice după Pârvan? Imposibilitatea fundamentală de a exprima gândurile noi ale creației cu sprijinul uneltelor vechi ale formelor sau cum scrie el: « *îndată ce vrem să împărtășim gândul în forme, acestea ne iau în stăpânirea lor, semnele lor ni se impun cu viața lor de străvechi canoane moarte și gândul nou e strivit în tipare vechi pe care doar rar de le poate el îndoi ori frânge după chipul lui dela început* » (Laus Daedali, 201). Ni se înfățișează aici o critică a expresiei artistice în imposibilitate de a cuprinde esența însăși a creației care e noutatea, conflict care pe plan etic e cel dintre forma de caracter social și gândul cu accent individual. De aceea față de creație « *sufletul nostru se strânge amărât ca de o înșelare* » (Idem, 202). Scepticismul estetic al lui Pârvan nu este însă decât în parte legitimat, întrucât dacă arsenalul de forme vechi al artistului s'ar opune atât de categoric exprimării gândului nou, seria ma-

rilor creatori n'ar fi fost de fapt posibilă. Virtutea creatorului constă tocmai în frângerea « canoanelor morții » prin biruința îndrăznelii actului nou. Vădite unduiri bergsoniene pătrund în această critică.

Exprimarea gândului e oprită însă de caracterul general al materiei însăși. « *Toată căldura noastră, toată turburarea puternică a sufletului nostru înghiață în contactul cu materia căreia voim să-i impunem înfățișarea pasiunii noastre* » (Mem, 203). Faptul e desigur de mult cunoscut în estetică. Sărăcia expresiei față de bogăția conținutului e la rându-i o deficiență gravă care falsifică adevărul de exprimat. « *Nu sunt atâtea gesturi și atâtea măști câte gânduri și câte patimi se sbat în noi. Va trebui deci să dăm același gest și aceeași mască la mișcări și atitudini diferite ale sufletului. Și astfel noi prescurtăm, simplificăm, limpezim, compunem din nou viața, după alte legi decât cele ale mișcării ei continuu variabile* » (Mem, 209). Este și aici o critică a expresiei alcătuită în cel mai ortodox spirit bergsonian. Izvorul se desvăluește deplin și în cele ce urmează: « *numai judecata se lasă pusă în gesturi. Precum în lumea armoniilor pythagorice sunt sunete prea înalte ori prea joase pentru auzul nostru, așa în sufletele chinuite ale oamenilor sunt dorințe și gânduri, a căror vibrație și al căror ritm nu poate fi prins de simțurile noastre greoaie. Dimpotrivă, judecata în gospodărească ei așezare a tuturor celor cunoscute sau necunoscute după o logică fină și-a făcut semne înțelese de toți a ceea ce se poate împărtăși de noi și altora* » (Mem, 212). Pasajul cuprinde dar și concepția programatică a limbajului și rațiunii ca și ideea bergsoniană a « *socializării adevărului* ». Aceasta din urmă mai ales îl preocupă stăruitor. Neputința de a transmite și altora ceea ce e strict individual și deci ne desvăluește în poziția noastră personală, creatoare, e constatarea cea mai gravă. Pentru a învinge această greutate, Pârvan va face însă mai puțin apel la elementele sensibile ale limbajului ca Bergson, ci va cere mai cu seamă concursul « stilului liric » revelator. Dar ce e comunicabil, e prin esența lui comun obișnuit. « Marea iluminare e necomunicabilă. Dar slabe reflexe ale ei se pot prinde în clipe binecuvântate în forme de stil liric », scrie autorul nostru. Expresia nu dă atunci de loc la iveală ideile, ci « *vorba, sunetul, linia sunt atunci ca un oracol* », simboluri ce bat la poarta « *sufletelor mistice ale indivizilor înruditi* ». « Oracolul » nu este însă tuturor accesibil. Concluzia e totuși și mai pesimistă, căci se ajunge la constatarea « *adâncimii veșniciei neputințe de a spune a gesturilor timpului omenesc* » (Mem, 212) și la « *fatalitatea tăcerii artei* ». Tăcerea devine chiar « centrul lumii », iar finalitatea vieții: « lupta pentru a cuceri tăcerea ». Ceea ce nu înseamnă altceva decât o nouă condamnare a artei în însuși caracterul ei esențial care este expresia ce nu-și poate

îndeplini funcția. « Laus Daedali » devine astfel firesc și trist o laudă a tăcerii.

O altă preocupare estetică dovedește în sfârșit Pârvan cu prilejul tâlcului pe care înțelege să-l dea vieții sociale actuale întrebându-se ce anume orientare ar trebui să urmeze: cea etică sau cea estetică. Subscriind ca totdeauna la idealul etic al omenirii actuale, autorul nostru nu uită să-și desvăluiască înalta prețuire pentru idealul estetic: « *Frumusețea deplină trupească și sufletească a individului izolat e fără îndoială o piatră fundamentală a clădirii sociale. Dar omul frumos e o operă de artă care nu se poate întruchipa decât într'un număr cu totul infim de indivizi, căci pentru viața estetică trebuesc calități înnăscute care în actualul stadiu de evoluție al rasei omenești sunt încă foarte rare* ». Idealul contemporan e deci cel etic, cel estetic fiind pe o culme inaccesibilă prin superioritatea lui.

* * *

Ideile estetice ale lui V. Pârvan prezintă așadar curba următoare: purced din cadrul unei metafizici de tip heraclitian, atribue creației artistice o funcție etică și cosmologic-genetică, dar constată în cele din urmă că aceasta nu poate fi îndeplinită, din pricina deficiențelor organice al expresiei. Gânditorul se sbate deci în contradicția dintre misiunea pe care o dorește artei și imposibilitatea ei structurală de a o realiza. E nevoit de aceea să înceapă o *artă a tăcerii*, concept fără îndoială contradictoriu. Și pe latura estetică deci se manifestă același scepticism ce caracterizează îndeobște gândirea dezolată a lui Vasile Pârvan.

AL. DIMA

ÎNCEPUTURILE CRITICII LITERARE LA GRECI

Pentru o cercetare de felul celei aici întreprinse, nu există un punct de plecare bine stabilit. Oricât de departe ne-am duce în urmă cu gândul, încă întâlnim afirmații izolate, exprimând o părere despre natura sau rostul poeziei. Cele mai vechi producțiuni ale spiritului grec ajunse până la noi, *Iliada* și *Odysseia*, conțin și ele unele aprecieri în legătură cu creația literară. E destul să amintesc prologurile acestor epopei. « Cântă, Zeiță, mânia ce aprinse pe Ahil Peleianul », sună primul vers al uneia, în traducerea d-lui Murnu. « Cântă-ne, Muză, pe mult iscusitul bărbat Odysseus », începe cea de a doua în traducerea Papacostea. In amândouă întâlnim deopotrivă invocația Muzelor, devenită în tradiția epică a veacurilor următoare o simplă figură de stil, un banal loc comun. In conștiința rhapsodului străvechi însă, invocația era o îndatorire sincer resimțită, izvorîtă din convingerea că meșteșugul poetic e un har divin, insuflat anumitor oameni excepționali de fiicele lui Zeus.

Mai lămurit decât la Homer, ideea acestei obârșii suprafirești a poeziei apare în poemele lui Hesiod, și cu deosebire în cele dintâi versuri ale *Theogoniei*. « Incep slăvind Muzele, stăpâne ale Heliconului, munte mare, munte sfânt. Nu odată, în preajma izvorului cu apă viorie, în jurul altarului feciorului atotputinte al lui Cronos, dănțuiesc cu picioarele lor gingașe; nu odată, după ce și-au îmbăiat trupurile fragede în Permessos ori în Hippocrene ori în dumnezeescul Olmeios, pe creștetul Heliconului, pornesc hore mândre și desfătătoare, rotindu-și pașii iuți. Pe urmă, depărtându-se în zare, îmbrăcate în ceață,... înalță cântări minunate, slăvind pe Zeus cel dăruit cu sceptrul, pe crăiasa Hera din Argos, cea cu 'ncălțări de aur, — pe fiica împăratului Zeus, Athene cu ochii verzi, pe Foibos Apollon și pe Artemis țintașa, pe Poseidon domnul pământurilor,... și Uscatul și Oceanul, întunecata Noapte și întreg neamul sfânt al

Nemuritorilor veşnic în viaţă. Ele l-au învăţat pe Hesiod cântarea cea frumoasă, la poalele Heliconului sfânt, unde-şi păştea turma de oi. Astfel i-au vorbit din capul locului zânele, Muze ale Olimpului, mlădiţele lui Zeus cel cu sceptrul în mână: « Ciobani dela ţară, ponoase ale pământului, ce nu ştiţi decât de mâncare ! Noi ne pricepem să povestim născociri aidoma lucrurilor întâmplate. Şi mai ştim, de câte ori vrem, să spunem şi vorbe adevărate ! ». Astfel grăitu-mi-au fiicele gureşe ale slăvitului Zeus şi, în chip de toiag, dintr'un laur stufos, mi-au întins un ram. Pe urmă au suflat peste mine duhul cântării dumnezeeşti, ca să slăvesc câte au fost şi vor mai fi, cu porunca să preamăresc neamul fără de moarte al Fericiţilor, şi, înaintea tuturor, pe ele, la începutul şi la sfârşitul cântărilor mele »... (1 — 34).

Fără îndoială, e multă literatură într'un fragment ca acesta. Adânca evlavie care-l însufleţeşte e, totuşi, indiscutabilă, iar dacă astăzi suntem înclinaţi să reţinem mai cu seamă artificiul literar în investitura ciobanului din Ascra cu harul poetic, pentru el însuşi şi pentru contemporanii lui revelaţia apărea ca singura explicaţie a tainei care dă câtorva aleşi « viers dulce ca mierea ».

Alte afirmaţii ce pot fi spicuite în operele celor mai vechi poeţi greci sunt în legătură cu menirea poeziei. Pentru Homer, bunăoară, scopul acesteia nu-i altul decât plăcerea, şi anume plăcerea obţinută printr'un soi de vraje (*θέλξις*). Despre o asemenea înrâurire asupra sufletului ascultătorilor vorbeşte şi Hesiod în versurile 94—103 ale *Theogoniei:* « ... Din harul Muzelor şi al arcaşului Apollon se 'ntâlnesc pe pământ rhapsozi şi meşteri de chitară, aşa cum din mila lui Zeus se 'ntâlnesc regi. Şi fericit cel îndrăgit de Muze ! Din gură-i curg sunete ca mierea ! Fie omul cât de trist în inima-i nedeprinsă cu răul; fie-i sufletul cât de mistuit de suferinţă, — e destul să 'nceapă meşterul, slujitor al Muzelor, să cânte isprăvile oamenilor de alt' dată, ori pe zeii prea fericiţi, locuitori ai Olimpului: îndată-şi uită necazurile, nu-şi mai aduce aminte de suferinţă. Darul zeilor l-a făcut să-şi schimbe gândul... ». Ceea ce deosebeşte totuşi opiniile unui Homer de acelea ale lui Hesiod, în legătură cu rostul poeziei, e că, câtă vreme cel dintâi nu pare a fi atribuit acesteia altă menire decât desfătarea ascultătorilor, poetul beoţian vede în ea un mijloc eficace de a face pe oameni mai buni. Prologul *Theogoniei*, citat mai înainte, pomeneşte obligaţia pentru poet de a cânta, înainte de toate, « neamul fără de moarte al zeilor »; iar cuprinsul *Muncilor şi Zilelor* e prea cunoscut, pentru a mai fi nevoie să-i subliniez caracterul didactic.

Cât stărui asupra celei mai vechi poezii a Grecilor, nu e poate inutil să amintesc că felul cum ea s'a constituit a putut juca un rol important în ascuţirea spiritului critic al acestui neam, ofe-

rindu-i cele dintâi prilejuri de a se exercita asupra unor opere de artă. Toată lumea știe că, în forma în care ne-au fost transmise, cele două mari poeme *Iliada* și *Odysseea* sunt numai culmile cele mai înalte ale unei uriașe producții epice. Ceea ce se știe mai puțin, dar a fost bine pus în lumină, în numeroase studii, de regretatul Victor Bérard, e faptul că această producție, opera unor rhapsozi rămași în cea mai mare parte anonimi, era împărtășită publicului într'un chip care se apropia simțitor de cel dramatic. Cutreerând ținuturile grecești cele mai depărtate, organizând recitări publice (« représentations épiques », le numește învățatul francez), rhapsozii au întreținut cu cânturile lor înclinarea Elinilor către manifestările spiritului și, mai cu seamă, au stimulat, în concursurile de poezie ce se țineau pe la curțile celor puternici, judecata critică a ascultătorilor.

Aplicată la început operelor literare, această judecată avea să dea naștere mai târziu, în cursul veacului al VI-lea, la capătul unei evoluții firești, celor dintâi speculații filosofice. Primă încercare de eliberare a reflexiunii din strânsoarea mitului, mișcarea la care mă refer îmbrățișa cu un superb elan toate problemele pe care și le putea pune în acel moment mintea omenească. Revoluția sintetizată, pentru științele naturii, de numele milesianului Thales, e realizată, în științele zise ale spiritului, de concetățeanul acestuia Hekataios. Fraza de început a *Genealogiilor* poate fi privită nu numai ca manifestul unei anumite orientări spirituale, în speță illuminismul ionian, ci, într'un înțeles mai larg, ca întâia afirmare hotărîtă a dreptului de liber examen, năzuința din totdeauna a istoriografiei: « Astfel grăiește Hekataios Milesianul: scriu acestea așa cum cred eu că au fost cu adevărat; căci tradițiile Grecilor sunt multe și, pe cât mi se pare, vrednice de râs... » (fr. 1 Jacoby).

Astfel începută, în cetățile marinărești ale Ioniei, splendida efervescență spirituală dela care enigmele universului solicitau pentru întâia oară un răspuns, și care avea să lase posterității noțiunea unei științe libere deopotrivă de prejudecăți și de preocupări interesate, nu putea lipsi de a arunca asupra tradiției epice — reprezentată în primul rând de Homer — umbra unui grav discredit. In măsura în care poemele aedului orb fuseseră pentru nenumărate generații de Greci desfătarea de toate zilele și suprema comoară de înțelepciune; în măsura în care poeme ca *Theogonia* lui Hesiod țin useră locul unei cărți sfinte revelate, cum Helada n'a cunoscut niciodată, — în aceeași măsură critica filosofilor se înverșunează acum împotrivă-le, când pentru a dovedi puțina utilitate pentru suflet a unor asemenea opere, când pentru a le învinui deschis de stricarea moravurilor și de pângărirea credinței. « Toate nelegiuirile — sună un fragment rămas

dela Xenofanes din Colofon — sunt puse de Homer și Hesiod pe seama zeilor. Tot ce, între muritori, e lucru de rușine și de hulă, toate faptele rușinoase umplu cânturile lor: hoții, adultere și înșelăciuni... » (fr. 11 Diels). Iar un altul, privind deopotrivă reprezentarea antropomorfică a divinității: « Muritorii își închipuie că zeii se nasc tot ca ei, cu simțuri, cu glas și cu trup ca al lor... Dacă boii și caii și leii ar avea mâni, dacă ar ști să deseneze ca oamenii... și-ar face și ei zei după asemănarea lor: caii i-ar înfățișa ca pe niște cai; boii ca pe boi, cu trupuri ca ale lor... » (fr. 14—15 Diels).

Glasul lui Xenofanes nu e, cum s'ar putea crede, izolat. Contemporanul său Heraclit nu pare a fi nutrit nici el sentimente mai bune pentru poezie, fără îndoială pentru aceleași temeiuri. Un fragment păstrat de Diogene Laertiu al « filosofului trist » (fr. 42 în ediția *Presocraticilor* îngrijită de Diels) ni-l înfățișează exprimându-se despre Homer în termeni neobișnuit de severi: « Homer, zicea el, ar fi meritat să fie alungat cu bățul din adunări, și la fel și Arhiloh ». Cu cuvinte mai puțin brutale, putem spune că întâlnim aici pentru întâia oară ideea pe care Platon avea s'o ducă până la ultimele ei consecințe: excluderea poeziei din Cetatea ideală, pentru motive care, în esență, se reduc la incompatibilitatea exercițiului facultății poetice cu sufletul calm și echilibrat visat de întemeietorul Academiei pentru cetățenii Statului desăvârșit.

Ca o reacțiune împotriva ostilității oamenilor de știință și a filosofilor față de poezie (poezie prețuită, de altă parte, pentru darul ei de a libera pe oameni din cercul strâmt al preocupărilor de fiecare zi și de a-i ridica în lumea ideală a ficțiunii), ca o reacțiune împotriva unei tendințe care nu distingea între arta literară și manifestările ei ocazionale și, pornind dela criterii de ordin moral și religios, mergea până la condamnarea fără rezerve a frumosului poetic, o curioasă mișcare de apărare avea să ia naștere: faimoasa interpretare alegorică a operelor poetice, interpretare urmărind absolvirea acestora de învinuirile filosofilor printr'o exegeză moralizată a datelor mitului. Ca să dau câteva pilde de imaginația zadarnic cheltuită de acești oameni bine intenționați, e deajuns să spun că, după felul lor de a tălmăci poeții, gâlcevile zeilor antropomorfi ai tradiției erau înfățișate ca luptele forțelor naturii; săgețile lui Foibos Apollon, în *Iliada*, ca o simplă, metaforă pentru razele soarelui; până și faimoasa pânză a Penelopei, în *Odysseea*, se transforma în închipuirea lor în desfășurarea laborioasă a dialecticei!

Mai importante decât aceste rătăciri, purcese dintr'o prea mare dragoste pentru poezie și interesante ca o mărturie a locului deținut de aceasta între preocupările Grecilor secolului al

VI-lea, sunt explicațiile ce continuă să se dea fenomenului creației literare ori reflecțiile în legătură cu rolul poeziei în societate. Începând cu veacul al V-lea, asemenea reflecții și explicații se pot spicui la tot pasul în versurile lui Pindar, și anume într'o formă care nu desminte nici « stilul », nici idealul de viață oglindite de opera poetului teban. Dominată de concepția aristocratică a virtuții, explicația dată de Pindar inspirației s'ar putea numi concepția aristocrată a harului poetic. După acest fel de a judeca creația literară, talentul se moștenește, ca și virtutea, în lumea nobilă, căreia-i aparține cu exclusivitate. Mai mult, singur darul înnăscut are preț (*Ol.*, IX, 100); învățătura, meșteșugul deprins, oricât de conștiincioase și de harnice, nu duc la nici un rezultat. « Cu darul moștenit dela strămoși — cântă el undeva — omul e în stare de orice. Cine nu știe decât ce a învățat rămâne neștiut de nimeni, bătut pe rând de toate vânturile; niciodată nu calcă cu picior sigur, ci sufletu-i nestatornic năzuiește către glorie în tot chipul » (*Nem.*, III, 40—44). Iar în altă parte, comparând pe poetul dăruit de Fire (ὁ πολλὰ εἰδὼς φυᾷ) cu cei din speța laborioasă (μάθοντες), îi asemuie pe aceștia din urmă cu ciorile ce croncănesc gălăgioase în jurul paserii auguste, vulturul lui Zeus (*Ol.*, II, 94—100). In sfârșit, cât e încă vorba de Pindar, nu se poate trece cu vederea afirmația după care poetul ar avea de îndeplinit o misiune publică (*Ol.*, XIII, 49), ceea ce recheamă în minte ideea lui Hesiod că poetul ar fi un fel de preot laic, lăsat pe lume ca să slăvească virtutea și pe zeii nemuritori.

Despre marea efervescență spirituală cunoscută în istoria filosofiei sub numele de mișcarea sofistă, greu se poate vorbi în câteva rânduri: atât e de bogată în urmări revoluția pe care o săvârșește în mentalitatea greacă și atât de variate domeniile în care încearcă să instaureze o nouă scară de valori. Din punctul de vedere special care e al meu, în aceste pagini, nu pot lăsa totuși neamintite două serii de consecințe, amândouă decurgând din ceea ce a constituit preocuparea de căpetenie a celor mai importanți sofiști: realizarea unui tip original de cultură umană, cea dintâi aspirație către o cultură universală de care pomenește istoria educației. Țelul ultim al acestei culturi fiind pregătirea de cetățeni capabili să facă față oricărei situații și calea pentru însușirea unei asemenea pregătiri asidua ucenicie la școala unor oameni ca Gorgias ori Protagoras, cea dintâi din consecințele la care am făcut aluzie avea să fie importanța atribuită pedagogiei, prețul pentru întâia oară pus pe învățătură mai mult decât pe darurile naturale. In ordinea literară, ca și în cea morală, aceasta însemna nici mai mult nici mai puțin decât răsturnarea

concepției aristocratice a virtuților (și a talentului!) moștenite în cercul unor anumite familii și inaccesibile oamenilor de rând.

Aceeași preocupare didactică avea să împingă pe sofiști să facă din citirea și comentarea poeților unul din mijloacele de căpetenie ale sistemului lor de educație. In această ordine de idei, amintesc că unul din dialogurile lui Platon, *Protagoras*, desvoltă o discuție contradictorie între Socrate și sofistul al cărui nume slujește ca titlu al operei, discuție stârnită de interpretarea anumitor fragmente poetice și desfășurată în prezența altor sofiști cu faimă, printre care vestitul Hippias din Elis. Puținele fragmente ajunse până la noi nu ne îngăduie să spunem în amănunt care vor fi fost ideile acestor oameni într'o materie ce pare a-i fi preocupat atât (despre Gorgias, cel mai bine cunoscut din ei, prin fragmentele păstrate și prin mărturiile altor scriitori vechi, va fi vorba mai departe). Adaog doar că lectura și interpretarea poeților era de natură să deștepte în spiritele celor ce se îndeletniceau cu ele preocupări linguistice și stilistice și că nu e o simplă întâmplare faptul că tocmai unui sofist, lui Prodicos din Keos, i se atribue cea dintâi cercetare despre synonymie.

Mai neașteptate pot apărea asemenea îndeletniciri la un gânditor ca Democrit din Abdera, unul din întemeietorii teoriei atomiste, reluată mai târziu de Epicur și Lucrețiu. Ca predecesorii lui, ca toți câți aveau să-l urmeze în aceste preocupări, Democrit era departe de a se considera ceea ce noi am numi astăzi un critic literar ori un estetician. Atât de firească era însă aplecarea Grecilor spre frumosul artistic și atât de însemnat locul ținut în educația lor de citirea producțiilor literare, că, pentru orice Elin cultivat, adâncirea uneia sau alteia din problemele în legătură cu acestea ajungea să fie o obligație elementară. Nu trebue dar să ne mirăm întâlnind în lista scrierilor pierdute ale filosofului un tratat *Despre frumusețea cuvintelor* și un altul *Despre sunetele eufonice și cacofonice*. Nu trebue, mai ales, să ne mirăm, aflând că natura poeziei — și, în primul rând, procesul misterios al inspirației — a avut darul să-i stârnească interesul. Mărturii ale acestei din urmă preocupări a lui Democrit se citează, de obicei, un fragment obscur al filosofului păstrat de Dion Chrysostomul; o aluzie fugară într'un vers al *Artei Poetice* a lui Horațiu; în sfârșit câteva rânduri ale lui Cicero în *De oratore*, II, 194.

Fragmentul autentic (fr. 21 Diels) pomenește de «firea dumnezeiască» (*φύσις Θεάζουσα*) cu care ar fi fost dăruit Homer și care i-a îngăduit să compună poemele cunoscute [1]). Versul 296 din *Epistola către Pisoni* a lui Horațiu afirmă că, după Democrit,

[1]) Cf. și frg. 18 = Clem. Alex., *Strom.*, VI 168.

poeții în toate mințile ar trebui să se lase de poezie *(excludit sanos Helicone poetas Democritus)*. Cam același lucru reiese din pasajul ciceronian, unde o părere asemănătoare e atribuită și lui Platon: « Nu odată am avut prilejul să aud — lucru susținut, zice-se, și de Democrit și de Platon în scrierile lor — că nimeni nu poate fi poet de seamă fără o anumită înfierbântare a sufletului și fără să fi fost atins de un fel de vânt de nebunie » *(saepe enim audivi poetam bonum neminem — id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicuntsine inflammatione animorum existere posse et sine quodam adflatu quasi furoris)*. In ce-l privește pe Platon, sumara aluzie a lui Cicero vizează doctrina profesată în unele dialoguri — ca *Ion* și *Faidros* — în legătură cu caracterul irațional al activității poetice. Când e însă vorba de Democrit, raritatea fragmentelor și starea lor precară fac ca reconstituirea opiniilor gânditorului despre inspirație ori numai aprecierea veracității mărturiilor citate să fie mult mai anevoioase. Un pas hotărît spre deslegarea acestor dificultăți a fost făcut abia de curând de învățatul belgian A. Delatte, autorul unui pătrunzător studiu închinat concepțiunii despre entuziasm la filosofii presocratici [1]). In această lucrare, d. Delatte, care are și meritul de a se număra printre cei mai buni cunoscători ai problemelor pythagorismului, a izbutit pentru întâia oară să stabilească o legătură între sistemul filosofic al lui Democrit și afirmațiile de ordin literar-estetic atribuite acestuia de cei vechi.

După filosoful abderitan, geniul artistic, darul prezicerii și extazul mistic (trei activități sufletești a căror înrudire e neîndoioasă) ar constitui privilegiul unui temperament anormal, deosebit de aprins și de emotiv, temperament ai cărui atomi sufletești s'ar găsi într'o necontenită mișcare. Mulțumită firii lor deosebite, oamenii înzestrați cu asemenea însușiri sunt în stare să comunice cu alte ființe tot atât de încărcate cu fluid ca ei și, înainte de toate, cu « marile Spectre », — termen cu care Democrit botează pe zeii și pe demonii mulțimii. Receptarea efluviilor împrăștiate de aceste ființe supranaturale (efluvii grele de idei, de emoții și de porniri) conferă celor ce au parte de ele — într'o măsură restrânsă și pentru un timp limitat — caracterul supranatural al sferelor de unde aceste efluvii purced. O asemenea stare de exaltare supranaturală e inspirația poetică, — exaltare apropiată de starea de nebunie, — și aceasta e condiția necesară pentru ca harul divin să ia trup și opera de artă să vină la lumină.

Cu Gorgias din Leontinoi, pomenit mai înainte printre reprezentanții de frunte ai mișcării sofiste, facem cunoștința uneia

[1]) *Les conceptions de l'enthousiasme chez les philosophes présocratiques*, Paris, 1934.

din personalitățile cele mai interesante și mai complexe ale veacului al V-lea grecesc. Născut în jurul anului 487, înzestrat cu o vitalitate extraordinară (ni se spune că ar fi murit la vârsta de 108 ani), Gorgias a avut prilejul să fie martorul celei mai frumoase perioade din istoria Heladei. Obârșia lui siciliană, de altă parte, unită cu împrejurarea că partea cea mai mare a vieții și-a trăit-o în Grecia continentală, a contribuit să împletească în personalitatea lui tradițiile lumilor diferite care erau patria lui adevărată și patria de adopțiune.

Din Leontinoi, Gorgias aducea, împreună cu daruri firești puțin obișnuite și foarte variate, o curiozitate universală și preocupări multilaterale. Asemenea aplecări, înlesnite de aptitudinile lui înnăscute, erau în tradiția culturii înflorite pe solul Siciliei și al Greciei Mari. Fără a mai stărui asupra complexității învățăturii pythagorice, indisolubil legată de numele Metapontului și al Crotonei, mai aproape de noi, în Agrigentul Siciliei trăise și predicase cel ce va fi fost — dacă nu învățătorul direct — modelul statornic și idealul lui Gorgias: poetul, legiuitorul, filosoful, « zeul întrupat » Empedokles. Dela acesta, Gorgias n'avea să ia chiar toate trăsăturile sufletești, nici pretenția obârșiei divine. In schimb, multe aspecte ale vieții lui de retor ambulant, multe aspecte ale învățăturii lui, mai ales, atât de felurită și de cuprinzătoare, s'ar explica anevoie fără pilda înaintașului.

Nu e, firește, nici nu poate fi acesta prilejul de a cerceta ce va fi fost în întregul ei acea învățătură. Propunându-mi să spicuesc din ea numai ideile de natură a interesa subiectul, — înainte de toate, predilecția sofistului nostru pentru retorică și încercarea de a-i atribui o semnificație pe care n'a mai avut-o de atunci în învățătura nici unui gânditor, — nu pot lăsa neamintit faptul că, în mintea lui Gorgias, o asemenea predilecție părea impusă de poziția cu totul specială adoptată de el în filosofia naturii. In câteva cuvinte, această poziție, justificată de autor într'un tratat astăzi pierdut, semnificativ intitulat *Despre natură sau despre ceea ce nu există* (*Περὶ φύσεως ἢ περὶ τοῦ μὴ ὄντος*) s'ar putea defini precum urmează: 1. nimic nu există; 2. dacă ar exista, n'ar putea fi înțeles; 3. dacă ar putea fi înțeles, n'ar putea fi împărtășit. Consecința acestei atitudini nihiliste față de problema ontologică nu e totuși, cum ne-am putea aștepta, proclamarea zădărniciei oricărei speculații, scepticismul radical la care aveau să se oprească mai târziu un Pyrrhon și un Stilpon. Din anarhia opiniilor gorgiane în legătură cu existența decurge, fără îndoială, o egală anarhie în stabilirea raporturilor spirituale ale individului cu semenii săi. Dar tocmai această situație desperată, ca să zic așa, oferea lui Gorgias pretextul unei încheieri optimiste. In sensul că, dacă un criteriu absolut al adevărului nu există, acest

criteriu urmează să fie în fiecare caz special acela pe care izbutește să-l impună puterea de persuasiune a individului. Folosind o comparație cu Platon, am putea spune că, dacă pentru acesta o realitate absolută există, dar nu există grai în stare s'o exprime, pentru Gorgias o asemenea realitate nu există, dar există graiul în stare să ne dea iluzia ei.

Un asemenea punct de pornire explică în chipul cel mai firesc orientarea interesului lui Gorgias spre meșteșugul retoricei, ca și puterea magică de el atribuită vorbei. Nu e așadar o întâmplare faptul că puținele fragmente ajunse până la noi din a sa *Laudă a Helenei* (încercare de desvinovățire a eroinei necredincioase, exercițiu de declamație pe o temă care a inspirat celor vechi nenumărate discursuri și poeme) reprezintă tot atâtea elogii ale eficacității cuvântului, ale nemăsuratei forțe latente în fiecare silabă. « Cuvântul — sună unul din aceste fragmente — e un crai puternic, mic și prizărit la înfățișare, și totuși capabil să săvârșească isprăvile cele mai dumnezeești: e doar în stare să potolească frica, să curme îngrijorarea, să stârnească bucuria, să împrăștie înduioșarea » (fr. 11, § 8 Diels). O admirație egală pentru « vraja » desprinsă dintr'o vorbire meșteșugită (*διὰ λόγων ἐπωιδαί* sună textul, și cuvântul trebue luat în înțelesul lui cel mai autentic, acela de vraje ori descântec), o admirație egală pentru graiul considerat ca instrument de desfătare și de persuasiune se citește în paragraful 10 al aceleiași scrieri și în paragraful 14, de care va fi vorba îndată. Până atunci, un alt fragment merită să ne rețină atenția, un fragment care nu e mai mult, nici mai puțin, decât cea mai veche definiție a poeziei ajunsă la cunoștința noastră. *Τὴν ποίησιν ἅπασαν καὶ νομίζω καὶ ὀνομάζω λόγον ἔχοντα μέτρον* sună această definiție (fr. 11, § 9 Diels), după care rodul Muzelor n'ar fi decât o « vorbire metrică », un discurs desfășurat în cadențe. Greșală grosolană, aceea de a considera drept esența însăși a poeziei ceea ce nu-i decât una din modalitățile ei ! Impotriva căreia Aristotel, cel dintâi, avea să se ridice, lămurind ascultătorilor săi că există poezie în proză, așa cum foarte multă proză e turnată în versuri, fără ca, pentru aceasta, să înceteze a fi proză (*Poet.*, 1447 b 13 și urm.; cf. 1451 b 1—4). Dar greșeală tenace, de vreme ce, completată cu adaosul rimei, născocită mai târziu, definiția gorgiană avea să rămână definiția poeziei până în zilele noastre, nediscutată și, mai ales, neînlocuită, până la teoreticienii francezi ai versului liber.

Am pomenit mai sus, în treacăt, paragraful 14 din *Lauda Helenei*, făgăduind să revin asupra lui. Dacă-l citez acum, într'o traducere care năzuiește numai să fie exactă, — departe de pompa originalului, bogat în sonorități și aliterațiuni, — o fac pentru a sublinia în el șovăitoarea anticipare a unei idei desti-

nate unui răsunet fără seamăn în istoria frumosului literar. Vorbesc de faimoasa « purificare » a milei și a fricii pe calea participării la o acțiune dramatică, judecată de Aristotel drept efectul cel mai de seamă al spectacolului tragic, și aici, pentru întâia oară, întrevăzută de Gorgias. « Aceeași virtute o are puterea cuvântului asupra întocmirii sufletului, zice el, pe care o au leacurile asupra întocmirii trupurilor. Așa cum, dintre leacuri, fiecare e bun să gonească din trup anumite « umori » *χύμους* — de unde unele sunt bune să pună capăt bolii, altele capăt vieții — tot astfel și dintre cuvinte unele au înduioșat, altele au desfătat, altele au înfricoșat, altele au îmbărbătat pe ascultători, altele au pus stăpânire pe suflete ca și cum le-ar fi descântat și vrăjit ».

De aici până la definiția aristotelică a tragediei ori până la pagina din cartea VIII-a a *Politicei*, unde se vorbește de « purificarea » realizată prin muzică, distanța e de sigur mare. Și totuși, în apropierea stabilită între puterea de înrâurire a cuvântului și aceea a produselor farmacopeei timpului, în aluzia la eliminarea « umorilor », mai cu seamă, mi se pare subînțeleasă fie și numai bănuiala unui proces sufletesc de ușurare și liberare, analog procesului fizic pomenit și deopotrivă binefăcător. Textul e prea puțin explicit, pentru ca să putem spune mai mult. Menționând totuși, fie și cu titlul de ipoteză, posibilitatea ca un om al veacului al V-lea, cum era Gorgias, să fi avut intuiția unei idei atribuite în deobște lui Aristotel, nu urmăresc, cum s'ar putea crede, o diminuare a meritelor celui din urmă în favoarea celui dintâi. Mai importantă decât acest act de problematică justiție postumă (e neîndoios, în orice caz, că « purificarea » aristotelică a avut un înțeles mai adânc decât acel la care s'a putut gândi Gorgias), mi se pare stabilirea filiației ideii, integrarea ei într'o ordine de preocupări în măsură s'o explice istoricește. Din acest punct de vedere, texte ca acele pe care am avut prilejul să le citez îndreptățesc presupunerea că, în cursul veacului al V-lea, mai probabil spre sfârșitul lui, vor fi circulat în Atena o seamă de idei și judecăți privind materia literară, prea puțin sistematice pentru a merita numele de doctrine, dar destul de evoluate pentru a îmbrățișa aspectele felurite ale activității poetice.

Așa s'ar explica, în chipul cel mai plauzibil, preocupări ca acele întâlnite la Democrit ori la Gorgias. Așa s'ar explica, mai ales, interesul pentru problemele de aceeași natură desbătute într'un gen de scrieri, unde astăzi nu suntem deprinși să căutăm probleme de nici un fel: mă gândesc la Vechea comedie attică și la frecventele ei incursiuni în domeniul criticii literare.

D. M. PIPPIDI

INTRODUCERE LA OPERA LUI CALISTRAT HOGAȘ

I

Ca nume de autor, Calistrat Hogaș apare destul de târziu, în cadrul vieții sale. Abia la vârsta de douăzeci și șase de ani[1]), după cinci ani de profesorat în Piatra-Neamț, el debutează cu versuri în ziarul local *Corespondența provincială* (An. I, nr. 5, 19 Mai, 1874).

E de mirare că ispita tiparului n'a grăbit pe versuitor să debuteze mai de vreme. Chiar dacă admitem că inițialele *C. H.*, cărora poșta redacției *Convorbirilor Literare* (An. III, nr. 8, 15 Iunie 1869) le răspundea odată pentru totdeauna «Ne invitați a tăcè numele, dați-ne voe a tăcè și poesia», sunt ale lui și ascund în adevăr pe Hogaș, faptul de a nu fi încercat să tipărească în alte publicații, în care până la 1874 nu poate fi găsit, tot de mirare rămâne, de n'ar fi mai de grabă semnificativ. Dar semnificația acestui amănunt va apărea mai limpede, după ce vom fi urmărit linia istorică discontinuă a carierii scriitorului.

La foaia nemțeană, unde debutează, publicând trei poezii: *Legenda Lacrimioarei* (An. I, Nr. 5, 19 Mai, 1874), *Legenda «Florei Nu mă uita»* (An. I, Nr. 7, 2 Iunie 1874) și *Orologiul* (An. I, Nr. 10, 23 Iunie 1874), dintre care primele două sunt reproduse în scurt timp de revista *Ghimpele* din București, tânărul profesor de gimnaziu n'avea să întârzie mai mult. El se desparte de întâii prieteni de publicistică și după o trecere de patru ani, în care timp nu i se află nici o legătură cu tiparul, întemeiază săptămânalul local *Situațiunea*, al cărui rost era și să polemizeze cu *Corespondența Provincială*, după cum reese din câteva note ale acesteia.

---

[1]) Socotim ca dată a nașterii scriitorului anul 1848, Aprilie 19, pe care d-na Sidonia Hogaș îl arată ca fiind anul de pe actul de naștere și botez, deși d-sa crede, cu toate acestea că Hogaș s'ar fi născut în alt an *(Tataia Amintiri din viața lui Calistrat Hogaș, 1940*, pg. 112*)*. Materialul strict biografic, la care ne vom referi când și când în articolul nostru, este luat din această lucrare de nemărginită pietate filială, dar și de lirism confuz și nu odată înșelător asupra datelor.

Foaia lui Hogaș, din care nu cunoaștem decât singurul număr existând în biblioteca Academiei Române (An. I, Nr. 11, 23 Martie 1878), trebue să fi apărut, dacă își va fi păstrat regularitatea săptămânală, pe la 16 Februarie al aceluiași an; dar ce anume va fi susținut și tipărit, privind literatura, nu putem ști. Se pare că d-na Sidonia Hogaș ar fi posedând colecția sau în orice caz ar fi consultat alte numere răzlețe, de vreme ce reproduce în amintirile sale un articol satiric, *Procurorul J. sau docarul cu doi cai*, dând pe deasupra și alte câteva amănunte privitoare la caracterul publicației. După indicațiile fiicei scriitorului și după ce cunoaștem din singurul număr amintit, săptămânalul lui Hogaș nu avea nici un interes literar, fiind organul unor mici răfueli nemțene. Să reținem dar că, nu spre a-și tipări literatura beletristică, devenise întârziatul debutant director al unei publicații.

Intre 1878 și 1881, până când versuitorul destul de matur ca vârstă ne este semnalat prin Tecuci și prin Iași, pe unde îl poartă capriciile carierei sale de profesor netitular, pentru a-l readuce în Piatra, de care se va fi simțit el însuși ținut din scurt prin ambițiunile firești, născute aici, ale primei tinereți, scriitorul încă odată nu lasă nici o urmă literară.

In Piatra, unde se află așa dar din nou în 1881, se constituise însă în acel timp o asociație de oameni mai luminați printre care Hogaș, aflător încă în Iași, figura ca «membru corespondent». Societatea avea scopuri culturale popularizatoare, manifestându-se prin conferințe publice și susținerea unei reviste științifico-literare, mensuală. Printre membrii ei, ca nume literar, în afară de al lui Hogaș, abia dacă putem menționa pe N. Gr. Lazu, cel care avea să devină acuzatorul principal în afacerea cunoscută sub denumirea de «plagiatul Coșbuc». Revistei societății, în semn de cinstire a tradiției culturale moldovene, i se dă drept titlu numele bătrânului luptător Asachi, care, pe lângă titlurile lui cunoscute, mai avea și pe acela de a fi înființat prin părțile Pietrei o primă fabrică de hârtie.

In revista *Asachi* (1881—85), Calistrat Hogaș deține primul rol literar, ceea ce firește nu era prea greu. Intrând în compunerea redacției dela numărul doi al publicației, el susține o activitate foarte diversă și încă neînsemnată pentru a reține atenția scriitorilor cu nume de pe atunci. Activitatea lui la organul de presă al zisei societăți se împarte între tipărirea articolului *Despre lectură* (An. I, Nr. 2, 10 Mai 1881) și a conferinței-rezumat *Despre desvoltarea și conservarea naționalității la Români* (An. I, Nr. 10, 10 Ianuarie 1882), aceasta arătându-l ca pe unul din înaintașii unei atitudini, care în literatură avea să fie formulată mult mai târziu; — între publicarea versurilor, despre care n'am mai putut ști nimic dela debutul din *Corespondența Provincială*, republicat și

acela întocmai, fără să se arate retipărirea, versuri însă tot puține și nepersonale; — între susținerea unor polemici mărunte și fără urmare, semnate Plautius, cu revista *Contemporanul* și ziarul *Zimbrul* din Iași; — între oarecare încercări de critică a poeților, cu judecăți și formule împrumutate evident dela Maiorescu, (*Flori de Golgota* — An. II, nr. 3, la 10 Iulie și nr. 6, 1 Oct., 1882, iar *Miserii literare* — An. II, nr. 9, 1 Febr. 1883) și critica unei gramatici a limbii române, în respingerea căreia dovedește frumoase aptitudini de ironist și în același timp de bun simț linguistic (*Gramatica d-lui V. Ionescu* — An. I, nr. 3, 10 Iunie 1881); și în sfârșit — între publicarea întâelor sale *Amintiri din o călătorie*, în cel de al treilea an al revistei (nr. 1, 2, 3, 5 și 9, 1883—84). Gustul de a tipări încă versuri și chiar câte o polemică, în calitatea lui de redactor literar mai de vază al publicației, nu-l părăsește nici după ce începe publicarea *Amintirilor*, adevăratul debut al scriitorului; dar seria lor nu se lasă întreruptă de acum încolo, deși nu urmează chiar număr de număr, decât de plecarea autorului dela *Asachi* cu aproximativ un an (1884) înainte de dispariția revistei.

E nimerit să spunem că, de Piatra, cu mult mai strâns decât prin ambițiunile sociale, rivalitățile și emulațiile de provincie ale tinereții, Hogaș se lega acum prin slăbiciunea ce-l robise împrejurimilor pitorești ale acelui fermecător fund de Moldovă. Căci va rătăci ca dascăl până în pustia câmpie a Dunării, prin Alexandria, și apoi prin alte orașe din nou ale Moldovei ca Roman și Iași, fără să uite că timpul liber, după cum dovedește continuarea însemnărilor sale de călătorie, nicăeri nu se ocupă mai delectabil decât în preajma locurilor Neamțului. E cea mai puternică legătură a vieții lui.

Dar întreruperea seriei de *Amintiri*, începută la *Asachi*, nu se datorește nici unei cotituri din multele pe care le-a avut cariera sa didactică. Profesorul continuă să funcționeze la Piatra până în toamna lui 1886, când neînțelegerile cu prietenii localnici, care neînțelegeri trebue să fi fost și adevărata cauză a retragerii, anterioară cu doi ani, dela revistă, îl determină la gestul temperamental de a se rupe de frumusețea munților Neamțului, de acea matrice românească de mari scriitori, mutându-se cu profesiunea la... Alexandria. Despre vremea cât a hălăduit aici și câtă apoi mai petrece tot ca profesor în Roman, până în 1893, adică aproape șapte ani, nu avem decât știri biografice neînsemnate. Interesantă, ni se pare dintre acestea numai înapoierea în Moldova, mișcare ce trebue luată ca gravitație, oricât de pe departe, în jurul aceleeași scumpe Pietre.

In atâția ani însă, nici o urmă literară nu i se poate descoperi. De vre-o «operă»—nici vorbă, cu toate că omul trecuse bine de ju-

mătatea vieții. Dar, aflându-se în acest timp la Roman, se întâmplă ca un amănunt biografic să-i ajute cariera literară.

In ultimii ani pierduți de Hogaș în Muntenia, unde Bucureștii se vede că nu-l atrăgea în nici un fel, nici chiar în cel literar, fostul lui coleg dela Academia Mihăileană A. D. Xenopol întemeiase la Iași o grupare academică *Societatea științifică și literară din Iași* precum și o revistă *Arhiva Societății...*, care grupare și revistă, urmând exemplul *Junimei* și *Convorbirilor Literare*, mutate mai de mult la București, trebuiau să le ia locul. Cum lui Xenopol puțina activitate dela *Arhiva* îi era cunoscută și cum legătura cu Romanul, unde Hogaș, aflându-se în 1893, îi va fi fost semnalat într'un fel sau altul, se face mai ușor decât cu pierduta Alexandrie, scriitorul nostru, după ani și ani de reținere literară, la solicitarea prietenului, apare din nou, de data aceasta însă, pentru întâia oară, într'o publicație mai de vază.

In *Arhiva* (începând cu anul IV, nr. 5 și 6, Mai și Iunie 1893), i se republică tot ceea ce tipărise ca *Amintiri din o călătorie* în obscura revistă nemțeană, fără a se arăta firește republicarea, și i se tipărește continuarea însemnărilor sale de excursionist, număr de număr, până în anul V al publicației (Nr. 9 și 10, Sept. și Oct. 1894), când se anunță «sfârșitul în nr. viitor»; dar acest sfârșit nu mai apare. Colaborarea la revista prietenului Xenopol îi dă lui Hogaș un început de notorietate. Abia acum, la vârsta de patruzeci și cinci de ani, se poate spune despre el că este un scriitor. Voise, probabil încălzit de colaborarea mai susținută dela *Arhiva*, să se semnaleze cititorilor bucureșteni și într'o revistă de-a lor, căci *Revista Literară* (An. XV, nr. 1, 10 Ian. 1894 și Nr. 5, 10 Iulie 1894) îi publică două bucăți în versuri; dar faptul rămâne fără urmare. Așa cum se vede cam de pe acum că era obiceiul său literar, Hogaș își suspendă a doua oară mai remarcabil activitatea, pe care n'o reia decât după alți șapte ani de tăcere, adică în 1901, când îl aflăm ca profesor la Liceul Internat din Iași, mutat de doi ani dela Roman. Publicația lui Xenopol, care îl făcuse oarecum cunoscut, i se pune din nou la dispoziție. Aici apare conferința *Petrecerile la țară*, ținută de scriitor în cadrul «Societății...» și tot aici urmează sfârșitul *Amintirilor din o călătorie*, anunțat cu ani înainte, după cum am văzut, dar devenit, între timp colaborare susținută un an încheiat (An. XIII, Ian. — Dec. 1902). Și încă, erata ultimului număr înștiințează că «la articolul D. C. Hogaș «Amintiri din o călătorie» s'a omis, din eroare, o pagină care tocmai alcătuia sfârșitul lucrării»; ceea ce poate însemna că pagina în chestiune nici nu existase la timpul potrivit și că se ivise abia după încheierea numărului, aceasta — conform precedentului știut de a-și fi mai anunțat odată sfârșitul însemnărilor și de a-l fi lungit totuși până la măsura unei colaborări re-

gulate timp de un an. Și faptul apare ca normal pentru o lucrare de genul notelor de călătorie, care nu pot avea prin însăși natura lor, ca și memoriile, rotunjimea și marginea prevăzută a celorlalte opere literare. In fapt, pagina în chestiune n'a fost adăogată nici mai târziu, când lucrul era cu putință.

Stabilirea scriitorului la Iași, de unde el nu se va mai clinti ca profesor nici, câtva timp, după sorocul pensionării, aduce carierii sale literare o înlesnire deosebit de prețioasă. Hogaș, după cum s'a văzut din repetatele întreruperi ale activității publicistice, nu era un scriitor prea dornic să se vadă tipărit. Este chiar sigur că, dacă Xenopol nu l-ar fi solicitat mai cu stăruință, *Amintirile*... rămâneau să fie, nu zicem — scrise, deși lucrul ni se pare cum nu se poate mai posibil, dar în orice caz — tipărite mult mai târziu, când s'ar fi ivit vre-o împrejurare tot exterioară. Așa încât *Arhiva* dela Iași ne-a dat cu un ceas mai de vreme, prin influența prietenească a directorului ei, pe prozatorul cu fraza totdeauna cântată și cuprinzătoare cât o priveliște.

A doua înlesnire a acestei cariere literare vine dela un alt prieten, tot dela un prieten, după cum cea dintâi, adică propriu vorbind ieșirea din obscuritate la vremea amintită, se datora lui Xenopol. Noul prieten este viitorul critic G. Ibrăileanu, coleg de profesorat, cu care Hogaș se leagă în chip foarte natural. In afară de talentul pe care criticul îl va fi observat în paginile din *Arhiva*, la apropierea lor lucraseră hotărîtor și alte două împrejurări. Mai întâi, Hogaș era, ca să zicem așa, un «pre-poporanist», cum îl arătaseră conferințele de până acum și mai ales ultima dela Iași, *Petrecerile la țară*, tipărită în *Arhiva* și probabil chiar ascultată de Ibrăileanu, ca să nu mai vorbim de *Amintiri din o călătorie*, unde simpatia pentru țărani, cu alte cuvinte aceea ce va forma miezul susținerilor poporaniste, era însăși atitudinea subiectivă a autorului lor. In al doilea rând, la aceeași împrietenire contribuise de sigur în măsură egală distanța, pe care amândoi o păstraseră, față de gruparea *Junimei* și spiritul dela *Convorbiri Literare*.

Orientarea lui Ibrăileanu, deși apărut mai târziu decât Hogaș în publicistică, se cunoaște mai bine; activând în revistele primilor noștri socialiști, el se găsea în contra junimismului literar și politic pe poziția cea mai firească.

Dar nu același era cazul lui Hogaș. Poate fi chiar de mirare că numele lui nu se află nicăieri în paginile *Convorbirilor Literare*. (Susceptibilitatea atinsă că i se refuză publicarea unei poezii în 1869 nu este o explicație suficientă). Cu atât mai de mirare, cu cât el nu numai că avea printre junimiști pe bunii prieteni foști colegi de școală Xenopol, Lambrior și Panu (despre acesta din urmă va scrie cândva, numind în treacăt și pe ceilalți, amintiri

interesante), dar se și pătrunsese de toate ideile și formulele critice, popularizate la noi de fostul său profesor Maiorescu, pe care le folosește, la *Asachi*, în contra a doi versificatori ai vremii; iar pe deasupra el mai arătase, ca trăsătură comună cu junimiștii, un remarcabil bun simț al limbii, dovedit la aceeași revistă în cercetarea gramaticei acelui V. Ionescu. Intru acestea, rămânerea lui în afară de rândurile junimiste poate surprinde. Dar numai întru atât.

Altfel, Calistrat Hogaș, ca mentalitate, se deosebea în totul de oamenii aceia. Orientându-ne după amintirile lui G. Panu, colegul de școală, Hogaș tocmai își încheia clasele gimnaziale în Iași, când se constituia *Junimea*. Va fi ascultat și el « prelecțiunile populare » ale grupării, în anii următori, ca toți elevii mai răsăriți ai Academiei Mihăilene. După fervoarea manifestată de el mai târziu pentru istoria națională, pentru mica noastră tradiție literară și poporul de țărani « depozitar » al identității noastre istorice, ca și după amintirile lui Panu, care ne informează că școalele Iașilor din acea vreme, profesori și elevi, formau un solid piedestal politic pentru barnuțienii din *Fracțiunea liberă și independentă*, criticismul junimist începător trebuind să se opună unui adevărat bloc de opinie publică naționalistă, e mai mult decât probabil că Hogaș, pătruns ca și Panu și alți colegi de sentimentele mediului școlar, nu va fi fost prea cucerit de tăgada fără milă ce se profesa la *Junimea*. Poziția lui așa dar trebue să admitem că era însăși poziția dela un moment dat a lui G. Panu: cu bunul simț și superioritatea intelectuală a junimiștilor, dar în contra negațiunii sistematice și disprețuitoare — cu dragostea de realitățile naționale a barnuțienilor, dar și în contra fanteziilor istorico-lingvistice și inferiorității intelectuale.

Poziția lor inițial comună evoluează însă deosebit. Căci, dacă ținuta cărturărească și bunul simț al junimiștilor, pe Panu, îl fac în scurt timp să li se alăture, chiar după ce îi atacase public de câteva ori, la Hogaș precumpănește formația politică în spirit fracționist. Și lucrul e ușor de înțeles, când știm că primul rămâne ca profesor tot în Iași, în imediata influență a prestigiului din ce în ce mai sigur de sine al tinerei societăți, în timp ce Hogaș se îndepărtează cu profesiunea la gimnaziul comunal din Piatra-Neamț, rătăcește pe la Tecuci, apare din nou pentru foarte puțin timp în Iași, se înapoiază la Piatra, unde continuă să militeze și politicește ca liberal, se aruncă apoi tocmai în Alexandria, vine în Roman și, în sfârșit, după treizeci de ani de profesorat, se stabilește la 1899 în Iași.

Iar aici se cunoaște de aproape cu colegul profesor Ibrăileanu, recunoscându-se amândoi ca nejunimiști. Aceasta ni se pare a fi cea dintâi explicație a legăturii lor, căreia Hogaș îi datorează un nou și puternic impuls în activitatea sa de scriitor. Dar încă o

tăcere de cinci ani urmează perioadei dela *Arhiva* lui Xenopol. Deși revista continuă să apară, scriitorul recade în negrijă de cariera sa literară, până ce *Viața Romînească* și-l va însuma în 1907, păstrându-l până în 1916.

Acești noi ani de absență literară, până să devină colaborator al *Vieții Romînești*, trebue să stârnească, mai mult decât oricare alții, mirarea noastră. Căci acum este timpul, când apar reviste, a căror directivă nejunimistă și pronunțat naționalistă ar fi putut să atragă mai cu putere pe un Călistrat Hogaș, ale cărui *Amintiri din o călătorie*, publicate în întregime la această dată, și ale cărui conferințe, de asemeni tipărite, îl arătaseră aproape ca premergător. Cu toate acestea, la *Semănătorul*, ca să nu menționăm decât pe cea mai însemnată revistă a timpului de felul acesta, nu-l vom găsi nici înainte și nici după preluarea direcției de către N. Iorga. Să zicem că prietenia lui Ibrăileanu îl va fi ținut poate în rezervă față de noua mișcare bucureșteană, câtă vreme era condusă de Vlahuță și Coșbuc. Odată însă cu venirea lui Iorga în fruntea revistei, faptul că Hogaș lipsește dintre colaboratorii firești ai publicației nu mai surprinde. Aceasta — pentrucă la faimoasa prezentare a lui Mihai Viteazul în chip de « condotier », scriitorul nostru replicase și el, în cadrul conferinței din 1899 *Câteva cuvinte asupra psicologiei și caracterul poporului român* (*Soc. Univ. Rom. din Iași. Din nevoile poporului român*, 1900) pe un ton patriotic mai apăsat. Și pe îndrăznețul conferențiar, chiar dacă el ar fi dorit aceasta, N. Iorga, nu l-ar fi îngăduit mai târziu printre colaboratorii săi, după cum nu-l va lăsa nepedepsit cu câte un cuvânt greu sau cu simpla neobservare ori de câte ori istoria literară i-l va scoate înainte.

Dar apariția în acest timp a *Vieții Romînești* rezolvă totul: Hogaș iese din nou la lumină între moldovenii lui, pe care nu i-a părăsit ca scriitor decât din întâmplare, o singură dată, când l-am găsit la *Revista Literară* a lui Th. M. Stoenescu. In marea publicație ieșeană, el își va tipări în cinci ani (An. II, Nr. 2, Februarie 1907 — An. VII, Nr. 1, Ianuarie 1912) ultimele însemnări de călătorie, adică *In munții Neamțului*, apoi bucăți felurite, cum sunt *Cuconu Ioniță Hrisanti*, *Cucoana Marieta*, *Părintele Iovinadie*, *Gheorghe Panu* (*Amintiri răzlețe*) și *La Pângărați*, precum și *Un popas* și *Ion Rusu*, acestea din urmă fiind de fapt retipăriri din *Arhiva*.

Intre colaborările dela cele două reviste ieșene, care i-au făcut în adevăr o reputație de scriitor, este o anumită deosebire și ea constă în declararea tendinței nuvelistice la *Viața Romînească*, fără ca totuși forma amintirilor de călătorie sau numai a amintirilor să fie nimicită; în orice caz, interesul pentru priveliști, în această ultimă și a doua perioadă mai însemnată a activității sale, alternează cu interesul pentru oameni și anecdotă.

De asemeni, situația lui de scriitor este cu totul alta în noua tovărășie. E adevărat că A. D. Xenopol îl făcuse colaboratorul unei reviste, care cuprindea nume ca N. Iorga, Em. Gârleanu și alții, dar Ibrăileanu îl pune în legătură cu tot ceea ce literatura românească avea atunci mai remarcabil ca nume de scriitori, devenind astfel printre confrații mai tineri și mai vârstnici un autor de oarecare circulație. Cercul revistei îl înconjoară cu dragostea și respectul cuvenit sexagenarului, chiar cu o intimitate plină de haz. Căci iată cum i se adresează, imitându-i apucătura calificativelor și a asociațiilor cărturărești în stil, aceia ce aveau dreptul tovărășiei să-și semneze misivele prietenești *Compania:* « Bătrânule fakir și delicioasă scrumbie... », « Ilustrule Belezis și grațioasă balenă... », « Ilustrule Ahasverus și somnorosule morun... », « Drăgălașă Gioconda și frumoasă Fiametta... » sau « Voluminoasă saltea a lui Solomon și grațioasă regină din Saba... »[1]). Iar legătura cu scriitorii cei mai reputați ai vremii ne este arătată de scrisori ca următoarea: « Cucoane Calistrat, au venit în Iași d-nii Vlahuță și Caragiale care, aseară la masă, au vorbit foarte mult și cu mari laude despre d. Hogaș. M'a însărcinat d. Ibrăileanu și d. Stere ca astăzi (30 April, Luni) să te caut peste tot, să te scot din pământ, din iarbă verde, și să-ți spun că astă seară la ora 7 fix, dacă poți și mai de vreme, să vii la domnul Stere acasă (în Sărărie) unde vor fi și iluștrii musafiri Etc.... Al d-tale *M. P.* » (Sidonia C. Hogaș: *op. cit.*, p. 78).

Despre raporturile lui cu Vlahuță, nu avem mai nici o știre. Fie că se cunoșteau mai dinainte, fie că se văd abia la epoca pe care o indică vag scrisoarea nedatată de mai sus, două lucruri ni se par sigure: stima poetului față de prozatorul nostru și mai puțina stimă a prozatorului față de poet. Opinia lui Vlahuță despre Hogaș trebue să se fi format, cum era și natural, abia după colaborarea dela *Viața Românească*; a lui Hogaș despre Vlahuță se formase mai de mult și anume de când apăruse *România Pitorească* (1901). La acea vreme autorul *Amintirilor din o călătorie* își publicase cea mai mare parte a primelor sale însemnări de excursionist. Conștiința că în propriul său domeniu se produce un fapt de natura lucrării amintite, îl face foarte sever față de acea lucrare. El ia un exemplar și îi umple primele douăzeci de pagini cu semne de mirare, de întrebare și cu fel de fel de glume, toate în legătură cu improprietatea exprimării autorului: nu-i plăcuseră de loc « amintirile de călătorie » ale excursionistului oficial[2]).

---

[1]) Textul scrisorilor — în Sidonia C. Hogaș: *op. cit.*, pg. 75—77.

[2]) Exemplarul adnotat de Hogaș ni s'a păstrat între hârtiile ramase de la el, și, asupra lui, am avut ocazia să stăruim în amănunt, altă dată (V. *Despre o Românie Mare pitorească. Revista Fundațiilor Regale*, An. VII, nr. 2, Febr. 1940.

Cât privește pe Caragiale, lucrurile stăteau altfel. Hogaș se cunoștea personal cu el, de când pe amândoi îndeletnicirile profesionale îi aduseseră în 1881 la Piatra Neamț. Primul era profesor la gimnaziul din localitate, revenit aici după câțiva ani petrecuți aiurea; al doilea venea ca revizor școlar al județului Neamț. Că de atunci începe cunoștința lor, ne spune aceasta o filă desperechiată din manuscrisele lui Hogaș, având titlul *Halunga* (schiță) și cuprinsul următor: « Deși, pe vremea aceia, Carageale nu era decât un simplu revizor școlar și încă într'un județ de mâna a treia, totuși, sub nevoesa lui breaslă, se ascundea neasămănatul Carageale de mai târziu ... Ei bine, acest Carageale, și de mai de vreme și de mai târziu, a vădit întotdeauna o nestrămutată admirație pentru subalternul său Halunga... — Ia închipue-ți, îmi zicea odată Carageale, eu am sosit în Peatra lefter la păcătoasa mea de slujbă; să trag la otel? Dar n'aveam în pungă nici o lețcae și până la leafă era încă mult... »[1]). Admirația fostului revizor școlar al Neamțului față de Hogaș, ca și aceea a lui Vlahuță, era mai recentă, ținându-se de colaborarea la *Viața Romînească*, adică de ultima perioadă a activității sale. Că această admirație era reală, nici nu mai încape vorbă. Toți câți au făcut parte din cercul revistei ieșene și au scris câte un cuvânt-două despre Hogaș (G. Ibrăileanu, O. Botez și G. Topârceanu) nu uită pe lângă ce afirmă ei înșiși, s'o menționeze ca pe o recomandație în plus. Cu atât mai mult se înțelege, nu o va trece cu vederea fiica lui, d-na Sidonia Hogaș, din amintirile căreia despre mărturisirile literare ale tatălui și anume despre dorința lui Caragiale de a traduce opera în englezește, pentrucă « furtuna e una din cele mai bune descrieri ce a citit și că numai una singură, în literatura engleză, i-o cunoaște de rivală » (*op. cit.*, p. 85), aflăm însă și partea de neadevăr, datorită cunoscutului său gust de mistificație, din admirația marelui satiric.

In orice caz, fapt este că *Viața Romînească*, prin numeroșii ei susținători ca și prin poziția ei publicistică de prim plan, crează și consolidează renumele scriitorului nostru. E momentul celei mai plăcute reputații, pe care a cunoscut-o el în timpul vieții și cu acest moment se și închee primul mare aspect al carierii lui literare. Hogaș este acum, la sfârșitul lui 1912, om de șaizeci și patru de ani, dar scriitor cunoscut abia de confrații și cititorii revistei ieșene, deși aflându-se la capătul activității sale literare. Nimic inedit nu va mai publica el de acum înainte și tocmai de aceea ne și oprim un moment, ca să-i privim încă odată perioada productivă a carierei, în întregul ei.

---

[1]) Titlul filei reproduse arată că schița proectată, dar nedusă nici când la sfârșit, trebuia să se fi învârtit în jurul unui personaj, Halunga, al cărui nume ne este cunoscut din capitolul final, *Un popas*, al *Amintirilor din călătorie*.

Linia istorică a acestei activități, după cum s'a putut vedea, este discontinuă și mai îngroșată către sfârșit. Discontinuitatea vine din felul de a fi al scriitorului, cam lăsător, dar și din peripețiile unei vieți încurcate prin politica de provincie și prin schimbarea deasă a localităților, în care a trebuit să profeseze dascălul netitular; iar activitatea mai de respirație dela *Arhiva* și *Viața Romînească*, adică din ultimul timp, se datorează mai mult prietenilor, care au știut să-l ațâte. Nici una însă nu arată presiunea interioară, ci dimpotrivă amânarea sau chiar dezinteresul de scris al omului negrăbit de o certă vocație scriitoricească. Lipsa unei vocații imperioase ne apare limpede, nu numai din repetatele și uneori destul de lungile intreruperi ale activității lui literare sau din exclusivele îndemnuri prietenești, cărora le datorăm desfășurarea și încheierea operei, dar și din faptul că, scriind atât de puțin într'o viață relativ lungă, nici puținul acesta nu este totdeauna inedit: *Arhiva* retipărește ceea ce mai întâi se tipărise în *Asachi*, iar *Viața Romînească* republică părți din ceea ce publicase *Arhiva*, ca să nu mai vorbim de versurile de tinerețe, tipărite și retipărite și acestea în *Corespondența provincială*, *Asachi* și *Revista literară*, produceri la care totuși fostul versuitor nu renunță, ci își împănează, cu strofe din ele până în ultimul moment, însemnările de călător. Scăzând așa dar din aparent lunga lui carieră de scriitor (1874—1912) perioadele de tăcere, scăzând, după cum se cuvine, și retipăririle, pe care le amintirăm, rămânem cu o producție oarecum precară cantitativ și încă fără puterea de a semnifica o vocație.

La aceasta, s'ar putea obiecta pe drept cuvânt că dacă numai prietenii l-au îndemnat să scrie și puținul cât a scris, nimeni nu se află însă la începutul carierei lui, când din proprie inițiativă își tipărește primele capitole de *Amintiri din o călătorie* în revista din Piatra. E adevărat: cel puțin genul scrierilor, s'ar zice că și l-a ales singur. Și ar fi destul ca semn al vocației. Ne îngăduim totuși să credem că hotărîrea de a scrie în genul notelor de călătorie și nu în altul este și ea rezultatul unei împrejurări tot exterioare, mai precis, istorice. Secolul XIX în literatura noastră este între altele și secolul călătoriilor literare, fie peste granițe, fie înăuntrul lor. Dinicu Golescu, Ion Codru Drăgușanu și N. Filimon sunt cei mai cunoscuți scriitori, nu singurii, ai veacului care din străinătate au adus cu ei și câte un memorial de călătorie; iar călători înăuntrul țării au fost mai toți scriitori români din acea epocă, atât moldoveni, cât și munteni. Publicistica vremii, reviste și ziare, e plină de acest fel de producție beletristică, semnată și nesemnată, atât de plină, că în 1855, ne mai încăpând în « foițele » ziarelor, îi face loc chiar în revista umoristică *Perdaful!* Era, ca să zicem așa, moda literară a timpului. Dar,

pentrucă am aruncat cuvântul « modă », nu trebue numaidecât să vedem în acea stare de lucruri o simplă apucătură deșartă; ea are și o față pozitivă, profitabilă. Asemenea călătorii prin diferitele ținuturi ale țării și mai ales prin acelea, ce adăposteau din vechime schituri și mânăstiri, nu erau deșarte atunci, cum nu sunt deșarte nici azi. Cu deosebire în veacul XIX, ele însemnau mișcarea de a ne adânci, prin contactul cu istoria, pe care păreau a o fi împietrit, conștiința de noi înșine. Și sensibilitatea națională nu era cea mai neînsemnată trăsătură a timpului. Iată așa dar fața serioasă și rodnică a deprinderii de a se scrie atunci atâtea însemnări din călătorie, față în care noi cuprindem și trezirea talentului descriptiv al lui Hogaș încă din 1893.

Nefiind scriitor de vocație, care este adevăratul chip al prozatorului? Calistrat Hogaș este scriitorul biografiei sale. De aceea critica oricât ar respinge studiul vieții autorilor, cu alte cuvinte oricât de nebiografistă ar fi ea, se simte ținută în cazul lui să plece dela anumite momente biografice, care răsună până în inima operei, determinându-i caracterul. Astfel, dacă am amintit și de cariera lui didactică, semnalându-i zig-zagul aproape nepotolit, am făcut-o pentrucă vremea de pregătire a acestei profesiuni pusese pe scriitor în legături de prietenie cu Xenopol, care își are rolul său în desfășurarea activității literare a lui Hogaș, precum și pentrucă profesoratul, cu instabilitatea lui, pune pe scriitor față în față cu Ibrăileanu, fără de care e îndoelnic dacă am fi mai avut perioada colaborației dela *Viața Românească*; dar mai ales, pentrucă « profesorul » creează aspectul particular al scriitorului. Calistrat Hogaș face literatură din contemplația naturii ca un intelectual; niciodată, în descrierile sale, nu-l putem pierde din vedere: spectacolul, care ne reține atenția, nu este numai al locurilor și al oamenilor acelor locuri ce ne sunt prezentate, ci și spectacolul persoanei, pe care o întovărășim cu lectura noastră în excursiile sale, spectacolul autorului. El este totdeauna prezent în mijlocul celei mai impresionante furtuni, liniști, splendori, între oamenii primitivi ai muntelui, e prezent prin grandilocvență, prin aluzii literare, antice și moderne, istorice și geografice, prin asociații cărturărești, citate și reminiscențe de lectură, atât de prezent, încât scriitorul ne apare în primul rând ca profesor « de partea literară », așa cum suna unul dintre întâele sale ordine de numire. Iubitor al frumosului literaturizat, neurmărind să creeze, ci scriind după anumite canoane ale frazei ca și ale compunerii, Hogaș e un beletrist și în felul lui un plăcut amator, un Odobescu fără erudiția felurită a acestuia, dar cu aceeași concepție și practică amatoristă a literaturii.

Este sigur însă că nu pe acest scriitor, om al cărților care simțea nevoia să se regenereze în natură, îl iubeau cei din cercul

Viețîi Romînești. Ei iubeau în Hogaș felul pitoresc al bătrâiorului, vânjos încă și mereu cu ochii pe înălțimile albăstrii ale munților, felul lui de a-și strânge opinca în nojițe, țărănește, înfășurându-și însă umerii în cea mai romantică pelerină, orășenește. Ca « poporaniști » ce erau, le plăceau de sigur marile evocări ale unei naturi aspre, când solemn de nemișcată, când învrăjbită amarnic, priveliști cu care se înapoia din munți bizarul excursionist, le plăceau tipurile lui de oameni din popor, scumpi, foarte scumpi pentru sensibilitatea epocei întregi, dar mai cu seamă presupunem că ei se vor fi încântat de atitudinea de simpatie a turistului față de oamenii pământului, pe care îi surprindea în chiar mediul lor, căutând cu mare haz să li se potrivească în totul; se vor fi încântat atât de mult, că nuanța de ostentație din această simpatie a orășeanului-intelectual pentru țărănesc și primitiv le scăpa. Ceea ce însemnează că Hogaș era nu numai cum îl puteau vedea contemporanii sau numai cum îl vedem noi azi, ci mai complex, de acea complexitate, care îl obliga să apară ca primitiv între intelectualii-orășeni ai Iașilor și ca orășean-intelectual între primitivii munților Neamțului.

Dar oricum ar fi fost, fapt este că scriitorul nostru abia atunci reușise în sfârșit să-și creeze o situație literară; destul de târziu, nu în cadrul literaturii noastre, în care încă nu pătrunsese oficial nici cât alți scriitori mai tineri, ci destul de târziu în cadrul vieții sale.

Contactul amânat dintre operă și marele public, adică recunoașterea oficială venită abia după războiul de reîntregire, se explică printr'o serie de împrejurări vitrege, care constituesc a doua parte importantă a carierei lui de scriitor. La stăruința lui Ibrăileanu, Calistrat Hogaș urma ca în 1912 să-și adune într'un volum tot ceea ce scrisese și tipărise până atunci ca însemnări de călătorie, pentru a apărea în editura revistei ieșene. Când *Viața Romînească* îi republică din *Arhiva* două fragmente (*Un popas* și *Ion Rusu*, an. VI, nr. 12, Dec. 1911 și an. VII, nr. 1, Ianuarie 1912), al doilea se află însoțit de nota: « Din volumul *Pe drumuri de munte*, pus sub tipar ». Peste câteva luni, cititorii revistei sunt înștiințați, la rubrica *Miscellanea* (an. VII, nr. 4, Aprilie 1912), că « în cursul lunei acesteia vor apare *Pe drumuri de munte*, impresii și amintiri, de C. Hogaș și *Opera literară a d-lui A. Vlahuță*, studiu de istorie și critică literară, de G. Ibrăileanu ». Peste alte câteva luni, volumul lui Hogaș este dat de revistă chiar ca « apărut » (an. VII, nr. 7 și 8, Iul. și Aug. 1912), fără însă a fi trecut la lista volumelor « puse în vânzare ».

Deși apărut, urmează doi ani buni, în care timp publicul nu mai știe nimic despre volumul anunțat; mai mult încă: cititorii revistei se trezesc cu un fragment de însemnări *La mânăstiri* (An.

IX, nr. 4 și 5, Aprilie și Mai 1914. Retipărire nearătată din *Arhiva*), având nota: « Din volumul *Pe drumuri de munte* care va apare în cursul lunei Iunie »! Iar coperta aceluiași număr repetă și ea anunțul! Părea evident că fusese vorba de o anunțare greșită în 1912. Dar nu; volumul lui Hogaș, ca și acela al lui Ibrăileanu, apăruse în adevăr.

Se tipărise însă cu atâtea greșeli de tipar, în afară de cele cuprinse într'o erată, încât trebuise să nici nu fie pus în vânzare [1]). Supărarea, pe care acest nenoroc o provoacă autorului, ține așa dar doi ani, ceea ce este apreciabil ca pierdere din timpul rămas să se cunoască cu marele public pentru bătrânul de șaizeci și șase de ani. Cum posedăm unul din puținele exemplare din ediția 1912, chiar acela pe care Hogaș a corectat cu cerneală noianul de greșeli de tipar, știm cât de îndreptățită și amarnică îi va fi fost supărarea: « ac » în loc de « ca », « albastru » pentru « alabastru », « polcadă » pentru « pocladă », « crempănind » pentru « cumpănind », « hipilog » pentru « hipolog »; greșeli de felul acestora, oricât de numeroase, n'ar fi însemnat mare treabă, dar este « goană » în loc de « geană », « ideile » în loc de « idile », « domn » în loc de « somn », « animai » în loc de « aninai » și chiar, grozăvie a grozăviilor !, pentru « virginal » nimic altceva decât « vaginal »!

Cu toate acestea, nenorocosul autor, în doi ani, își mistuise supărarea și primește, după cum am văzut, să i se tipărească volumul a doua oară, în 1914. Revista i-l mai anunță odată, pe lângă numărul în care republică *La mânăstiri*, și în sfârșit în toamna anului 1914 îl dă și ca « pus în vânzare ». Critica literară și publicul de volume urmau așa dar să încunune, cum se cuvenea, bătrânețele nenorocosului scriitor. Atenția lumii însă se afla atunci confiscată de desfășurarea războiului mondial; literatura mai ispitea numai pe foarte puțini. Câteva cronici ca și anonime nu puteau servi destinul literar al lui Hogaș. Incât era cum nu se poate mai bine venit gândul lui, pe care îl avusese în vedere încă din timpul imprimării ediției 1914, de a-și prezenta volumul pentru marele premiu de literatură al Academiei Române. Un astfel de premiu, se înțelege, ar fi forțat oarecum atenția publică. De aceea se și apucase să-și supravegheze singur tipărirea volumului și el singur să și-l corecteze, neacceptând acest serviciu din partea editurii. Bine înțeles că n'ar fi mai dorit să i se întâmple ca în 1912 cu prima ediție, acesta era în parte rostul asiduității de acum; dar cu deosebire el dorea, cu supravegherea lui, să cruțe susceptibilitățile ortografice al Academiei, care avea un sistem propriu față de acela al *Vieții Românești*. Revista însăși,

[1]) Acelaşi lucru se întâmplase şi cu studiul lui Ibrăileanu, care a fost apoi publicat de *Viața Românească* (an. VIII, nr. 10, 11 şi 12 din 1913, şi an. IX, nr. 1, 2 şi 3 din 1914), fără a mai fi strâns vre-odată în volum.

care îi crease în mare parte situația literară, avea să divulge toate acestea într'o notă, *D-l Hogaș* și *Academia*, a rubricei *Miscellanea* (an. X, nr. 5 și 6, Mai și Iunie 1915) [1]). Fapt este că volumul a și fost prezentat, în « toaletă » ortografică specială.

Cu întocmirea raportului academic fu însărcinat un membru nu foarte notoriu al secțiunii literare, clasicistul I. Caragiani (« bine hrănitul », cum i se spunea printre junimiștii de altădată, imitându-se stilul lui Iacob Negruzzi, care stil avea să devină și al lui Hogaș. E interesant de știut, în legătură cu aceste apelative homerizante, ce se întrebuințau frecvent la *Junimea*, că acela de « frumos povestitorul », aplicat chiar lui Negruzzi, a rămas în amintirea Iașilor până spre anii, despre care vorbim acum, fiind folosit pentru a designa pe Calistrat Hogaș). Raportul lui Caragiani, « raport de premiere » altfel, este de-a-dreptul comic: « Aș fi propus, se precizează în încheierea lui, să i se acorde autorului întreg premiul Adamachi de 5.000. Fiind însă că în cartea sa nu se dă descrierea decât numai a o parte din munții Moldovei, propun a i se acorda din premiu numai o parte, pe care o veți găsi cu cale » (*An. Ac. Rom.*, seria II, tom. 37). Se propunea, cu alte cuvinte, un fel de premiu kilometric ! Academia, găsind probabil că îi este peste mână să afle a câta parte din munții țării descrisese Hogaș pentru a-i atribui cota proporțională din premiu, nu l-a premiat nici ca arpentor. Rezultatul acesta este fără îndoială al raportorului, care avea o situație destul de modestă în sânul Academiei, iar pe deasupra mai dovedea și stângăcie în propunerea formulată. Cum ar fi obținut scriitorul nostru premiul râvnit cu un astfel de sprijin, când concurenții săi Dragoslav și Lungeanu (dacă mai lipsea și accasta !) se bucurau

[1]) Iată câteva rânduri din acea notă, de oarecare haz: « D-l Hogaș și-a prezentat volumul la premiile Academiei... Noi am observat de mult la d-sa oarecare semne care ne dădeau ceva de bănuit în această privință —, deși d. Hogaș era în deobște cunoscut ca om cu destule garanții de seriozitate. Mai întâi, cu ocaziunea volumului tipărit în editura noastră, am observat că d. Hogaș și-a pierdut subit încrederea în corectorii obișnuiți ai revistei. D-sa începu să vie regulat să-și facă singur corectura. Era taciturn și preocupat și consulta cu mare neliniște o mică broșură albastră pe care o purta permanent în buzunarul dinăuntru al surtucului. Pe lângă aceste manifestări simptomatice, chiar expresia figurii iubitului nostru colaborator se schimbase simțitor: sprâncenile-i păreau mai ridicate, colțurile gurii lăsate în jos, și când scotea ochelarii semăna cu Beethoven... Rezultatul a fost că, încă dela prima coală, volumul d-lui Hogaș începu să prezinte și el simptome tipografice îngrijorătoare. Multe cuvinte neaoșe căpătară deodată o fizionomie stranie: ele n'aveau aerul să facă parte din vocabularul nici unui idiom european, cunoscut de noi. Apoi, fiecare pagină îți scotea ochii cu o sumedenie de semne țepoase, de curând introduse în sistemul nostru grafic, pe care d. Hogaș le semăna cu profuziune, numindu-le « accente »... Am înțeles atunci că ceea ce d. Hogaș turna peste proza sa înflorită, era « ortografia Academiei ».

de recomandarea unor autorități ca Duiliu Zamfirescu și Delavrancea? Așa că a treia vitregie, după prima a nenorocitei ediții 1912 și a doua a izbucnirii războiului mondial, ține pe loc foarte energic soarta scriitorului.

Neobținând premiul, îi rămâne totuși calea vânzării volumului în chip normal. Și lucrul s'ar fi întâmplat întocmai, dacă un eveniment cu totul neașteptat, aproape vârf al nenorocului, nu s'ar fi produs în scurt timp. Căci iată ce se putea citi într'un număr întârziat al *Vieții Românești* (an. X, nr. 7, 8 și 9, Iul., Aug. și Sept., 1915): « Un incendiu a distrus localul redacției și administrației noastre împreună cu tipografia în care se tipărea revista. Cum focul n'a distrus numai întreg depozitul de cărți editate și toate colecțiile vechi ale « *Vieți Românești* », dar și colile acestui număr care era gata de apariție, precum și o parte din manuscrise, rugăm pe cititori să ne ierte pentru micile neajunsuri ale acestui număr tipărit în grabă la București. Cât privește volumele distruse, am luat dispoziția ca ele să fie din nou tipărite ».

Ce mângâere se mai putea aduce unui scriitor ajuns la bătrânețe, care debutase târziu, care scrisese mai spornic numai spre sfârșitul vieții și care întâmpinase atâtea greutăți în destinul singurului său volum? Tovarășii ieșeni descoperă totuși încă un fel de a-l consola: îi vor publica în revistă părțile necunoscute, pentru cititorii ei, din volum, cum erau *Pe Șeștina* (an. X, nr. 10, 11 și 12, Oct., Noemb. și Dec. 1915), *Spre mânăstiri* (an. XI, nr. 1, 2 și 3, Ian., Febr. și Martie 1916) și *La Agapia* (an. XI, nr. 6, Iunie 1916), punând celei dintâi nota următoare: « Volumul d-lui Hogaș *Pe drumuri de munte* fiind distrus de incendiul care a mistuit întreg depozitul nostru de editură, mai înainte de a fi putut avea o mai largă răspândire și neputându-se deocamdată retipări, — credem că vom face plăcere iubitorilor de literatură tipărind în « Viața Românească » acele bucăți din volum care n'au apărut în paginile revistei (apăruseră însă în *Arhiva*. N. R.). Astfel, cetitorii care posedă colecția completă a « V. R. » vor putea gusta întreaga operă a talentatului scriitor ». Dar consolarea avea spinul ei: spulbera și cea din urmă speranță a scriitorului de a-și mai vedea volumul tipărit. Era acum bătrân și copleșit, de sigur nu atât de vârstă, cât de nenorocul său de scriitor; iar războiul, ca o încheere a vitregiilor soartei, era atât de aproape, că numai peste o lună dela ultima colaborare la *Viața Românească* izbucnea și pentru noi.

Bătrânul scriitor mai trăiește un an, retras la Piatra, lângă poalele munților, pe care nu-i mai poate urca, și moare ca și necunoscut pentru conștiința publică în 1917, la Roman. Astfel se stinge nedreapta lui suferință literară.

VLADIMIR STREINU

UN MARE NEDREPTĂȚIT: I. CODRU DRĂGUȘANU

II

Pomenirea peregrinului transilvan trezește în chip firesc asocierea cu celălalt mai norocos călător în apus, care a fost Dinicu Golescu, sau, după numele ușor rusificat din titlul cărții lui, Constantin Radovici din Goleşti. Marele boier i-a luat-o grănicerului ardelean numai cu 14 ani înainte, trecând granița în 1824; — cartea apare însă sincronic, în 1826, în timp ce opera sortită obscurității așteaptă aproape două decenii după sfârșitul călătoriei, ca să se închege. Asemenea întârzieri sunt mai adeseori fatale, dacă ținem seama de ritmul grăbit al prefacerilor, care sancționează neactualitatea. Nu zăbovim însă asupra acestui considerent, poate că nu cel hotărîtor în destinul operei «Peregrinul transelvan». In definitiv, și cu «Insemnare a călătorii meale... făcută în anul 1824, 1825, 1826», s'a petrecut un fenomen analog: cartea, lipsită de mare răsunet, în ceasul ei, s'a bucurat de un ecou întârziat, abia la începutul secolului nostru, de când își păstrează faima, într'un cerc restrâns de cărturari, amatori de impresii naive, cu parfum arhaic. E drept însă că, fără să fie prea citite, însemnările lui Constantin Golescu i-au fixat autorului fizionomia, în evoluția culturii noastre. Beneficiul nu e prea mare: o dată certă, de care e legată o atitudine răspicată, configurează un moment istoric, dar nu aduce cărții cititori. Astăzi, opera solicită pe filologi; în ceasul ei, a avut rostul unui avertisment patriotic, propulsiv.

Intr'adevăr, Constantin Golescu n'a scris pentru plăcerea lui, ci spre a-și împlini o datorie. Cartea lui a fost o profesiune de credință. Intors din apusul civilizat, marele dregător a ținut să mustre propria lui clasă socială, pentrucă ea înțelegea să huzurească, menținând poporul în mizerie și întunerec. Fără să-și ascundă partea de răspundere, ba chiar rostind un impresionant *mea culpa*, omul de bine își asuma un fel de apostolat demofil, spre a determina, înlăuntrul castei sale conducătoare, o altă poli-

tică, mai umană, însuflețită de principiul solidarității. Aceasta este semnificația apelurilor la unire, care au în vedere armonia socială. Constantin Golescu anticipează patriotismul în sensul liberal de mai târziu, deși n'a venit în atingere cu liberalismul occidental, ci numai cu regimuri administrative mai ridicate, care l-au făcut să creadă, cam iluzoriu, și într'un ideal nivel economic apusean. Mai ales, el este un temperament de orator, poate nerealizat în divanul țării, dar cu siguranță afirmat în scris. Admirația lui pentru dreptatea socială, pe care crede c'a descoperit-o peste granițe, se dă în vileag cu glas mare și gesturi largi: « O ! ce mare și neadormită îngrijire au ocârmuitorii de prin alte țări, spre toată închipuirea fericirilor neamurilor omenești. Câte feluri-mi de ajutoare pentru cei scăpătați și câte iarăși pentru alți, de a nu ajunge la scăpătăciune (pag. 59, ed. orig.)... ». Indată apoi cu un accent de elocință bisericească, predică grija ciobanului față de turmă, care « ... nu este de dobitoace necuvântătoare, ci cuvântătoare și tocmai deopotrivă; căci nu va găsi nimeni vre-o deosebire între cenușa din trupul împăratului și dintr'a săracului ». Demofilia lui, după cum se vede din final, uzează de argumentul teologic, — egalitatea biologică în fața morții.

Cu o asemenea simțire religioasă, nu se sfiește să certe strașnic o altă castă împilătoare, călugărimea. Glasul se amplifică într'o vastă perioadă retorică. « Vă rog sfinților ! căci vorbesc pentru folosul nației mele, pentru deșteptarea, pentru luminarea, pentru înfrumusețarea, și în scurt, pentru fericirea ei, și chiar pă mine mă dojenesc pentru cea până acum necuviincioasă viețuire, și nedreapte luări de bani din patrie, nu mă blestemați căci eu personale nu am nici o pricină cu nici unul și pe fieșcare pe cât i se cuvine, mă închin și cinstesc, și mai vârtos vă rog să mă blagosloviți, și vă încredințez că ori care, cât de interesat pe seama lui, de ar fi văzut cum am văzut în Viena și aproape de Veneția, mânăstire armenească, ar fi scris mai mult decât mine, pentru acest urât mijloc călugăresc ce să urmează în patria mea (62—63) ».

Retorul ar fi uneori nesuferit, de nu i-am recunoaște dorința de mai bine, sinceritatea îndurerată de suferințele norodului și abuzurile claselor conducătoare, și « mândria națională » pe care o dorește înălțată. Cartea lui e deci o operă de îndrumare a țării pe calea progresului. Descrierea informativă, în care autorul nu excelează, deoarece e prea stângaci, nu-i decât un mijloc de propagandă, în vederea scopului național. Nepregătit să judece stările de peste hotare, Constantin Golescu nu poate fi privit ca gânditor politic sau social. E o inimă care bate pentru « norodul » în suferință, ceea ce e foarte remarcabil la un exemplar de elită al boierimii privilegiate din primul pătrar al veacului trecut.

Structura sa morală ne servește să deslușim în I. Codru Drăgușanu un alt tip, cu totul diferențiat, chiar dacă regăsim și într'însul cuta pedagogică.

* * *

Acest ardelean ager, după abia trei ani de ședere în Țara-Românească, s'a aclimatizat: are trăsătura esențială de caracter a munteanului desghețat, dispus de acum înainte să facă față ori unde, oricărei situații și să se bucure de toate variațiile unei existențe furtunoase, cu prețul oricăror privații și numai în schimbul spectacolului omenesc cât mai neprevăzut.

E într'însul oarecare stofă de aventurier. Chiar dacă respectul de sine al omului ajuns, din 1865, îl împiedică să și-o arboreze, ea se străvede nu atât din ce desvălue autorul, ci mai cu seamă din ceea ce ascunde. Nu stărui prea mult asupra vagei lui stări civile, asupra ocupațiilor nelămurite din străinătate, asupra expedientelor mărturisite, care lasă joc liber închipuirii cu privire la celelalte, asupra ușurinții cu care își speculează naționalități și aptitudini felurite. Mobilitatea de spirit explică și caracterul « débrouillard » în viață, altminteri lipsit de aptitudini practice.

Din « Peregrinul transilvan » se schițează o siluetă de artist al expedientului, care nu ridică totuși împotriviri morale în cititor. Cuceritorul simpatiei noastre a tentat marea aventură a necunoscutului, cu o sete de cunoaștere neegalată decât de darul cu care a știut să ne stâmpere propria noastră curiozitate.

Tonul firesc al tânărului din 1838 — 1844, volubil și comunicativ, se păstrează cu toată prudența deliberată a cărturarului dela 1865; acesta-i de fapt talentul memorialistului, în care se recunoaște cu greu pedagogul vârstii mature. Intr'adevăr, cine-ar crede, citind « Peregrinul transelvan », că încântătoru-i autor a trecut și prin faza gramaticianului latinist, îndată după încheerea călătoriei, și că mai târziu, în diferite funcții administrative sau ca mandatar al poporului, avea să-și desvolte preocupări de educator național?

* * *

In această din urmă ipostază, mai ales, l-a înfățișat N. Iorga, în *Prefața* ediției dela Vălenii-de-Munte. Și era firesc ca să-l caute pe I. Codru Drăgușanu cel militant aiurea decât în *Peregrinul transelvan*, care nu e o lucrare utilitară, în puterea cuvântului. De sigur redactată ulterior călătoriei, așa cum credem noi, și destinată publicului ardelenesc, cartea din 1865 nu putea fi cu exclusivitate o operă de diletant, adică de amator al călătoriei pentru ea însăși. Ca orice lucrare similară, ea comportă, pe lângă planul descriptiv, și raportarea stărilor de lucruri din străinătate

la realitățile de acasă. Din această perspectivă, nu poate lipsi nici judecarea fenomenului social din patrie, cu dezideratele melioriste. I. Codru Drăgușanu este un informator excelent și un judicios apreciator al lipsurilor sau defectelor, fie din străinătate, fie din Ardeal sau din Țara-Românească. Cu un spirit critic covârșitor față de Constantin Golescu, admiratorul global al civilizației apusene, peregrinul îi seamănă într'o măsură prin deplângerea regresului dela noi; într'o măsură infimă, considerând că îi lipsește cu totul structura de apostol. In timp ce *Descrierea călătoriei mele* urmărește un program educativ, *Peregrinul transelvan* e o carte lispită de orice tendință. Prin bogăția substanței, până la urmă, după ce delectează, reușește și să instruiască și să sugere îndrumări. Acesta e un aspect neesențial al *Peregrinului*, care n'are, ca *Descrierea călătoriei mele*, caracterul unui mesaj către națiune în genere sau către clasa boierească, în deosebi.

E totuși vrednic de interes a observa că opera, deși s'a îndreptat către cetitorii ardeleni, fără succes, pare a avea de acum înainte un destin compensator. Ea va fi, credem, mereu mai gustată aici, dincoace de Carpați, de unde și-a găsit și reeditorii; întâi fiindcă însuși autorul operei, transplantat câțiva ani în Țara Românească, s'a muntenizat aproape cu desăvârșire; și apoi, pentrucă a dat unul din cele mai interesante tablouri ale situației, social-politică și administrativă, de acum o sută de ani, dela noi. Fără ca să facă profesie de reformator, I. Codru Drăgușanu a văzut în toată întinderea și adâncimea, relele de care era bântuită societatea noastră, vițiile structurii sociale și ale gospodăriei noastre. Adevăratul rost al reeditării din 1910, deși nemărturisit, a fost de sigur entuziasmul cu care fostul conducător al *Sămănătorului* a recunoscut în peregrinul transilvan, pe iubitorul țărănimii, dușmanul clasei conducătoare, înstrăinate, denunțătorul ciocoimii, xenofobul patriot, disprețuitorul tineretului pre-pașoptist, și chiar accentul profetic: « O spirit reformator ! arată-te și aici, unde [în] tocmai ca în timpul când era mântuitorul în lume, au ajuns Fariseii a spăla paharul numai pe dinafară, iar înăuntru zace materialismul și ipocrizia crasă, nespălată (scris. XII, București, Ianuarie 1840) ». Să nu-l uităm, în latinistul de mai târziu, pe patriotul care, din vârful columnei traiane, contemplând Roma cu cele șapte colnice, icoană a Daciei cu șapte provincii, meditează « la lepra ce a cuprins poporul roman în Italia și la lepra și râia ce suge și stoarce sudoarea poporului dacoroman: iobăgia, claca, boerescul, robota, una și aceeași plagă cu patru nume(ni) barbare... ». Urmează o invocație excepțională, în stil eclesiastic:

« O, decadență ! o calamitate ! o, tristă realitate !

Până când, Doamne, vei lăsa vița românească, în Occident și în Orient, să pătimească ? Până când ai extins termenul expia-

țiunii păcatelor străbune? Până într'a câtea semințe vrei să certi poporul acesta? etc., etc. (Scris. IX, Roma, Faur 1839)».

Formal și aparent, I. Codru Drăgușanu amintește câteodată de dârzul și elocventul boier muscelean, pe ale cărui urme pășește poate chiar nu fără știință, dar de care se deosibește totuși structural.

Criticul nepărtinitor laudă în Țara Românească economia liberală, respingerea pedepsei cu moartea, justiția criminală, «europeană, modernă», poliția comunală, sigiliul comunal și alte elemente administrative, provenite din Regulamentul Organic. In genere însă, critica negativă covârșește încuviințările.

Peregrinul transilvan nu e însă un negativist sistematic; dovadă încrederea sa în țărănime: ...Românul simplu e mult mai solid decât clasa ciocoiască, «care, rând pe rând s'a slavonizat, s'a grecizat, s'a muscălit și acum a ajuns a se frânciza cu ideile, cu limba și cu moravurile. Sătenii, străini așa-numitei culturi, țin una și bună: nu se iau după toată umbra (Scris. XIII, București, Martie 1840)».

In schimb, viața publică sufere de neseriozitatea, care face și obiectul criticei junimiste: «Lipsesc bărbați solizi în toate ramureli, și, așa, lumea se svârcolește în cerc vițios, până va da Dumnezeu mântuire cu încetul».

Chiar când vorbește de realitățile românești, care-i deșteaptă adeseori indignarea, ironistul neacrimonios își regăsește surâsul, ca atunci când relevă caracterul paradant al miliției noastre naționale și când filologul latinist zeflemisește vocabularul ostășesc, cu termeni de împrumut, germano-rusești.

E un fond de bun simț popular și de cumințenie corespunzătoare la observatorul social, care îi va îngroșa rândul prietenilor printre viitorii săi cetitori. Fără să fi scris un fel de discurs către națiunea sa, ca Dinicu Golescu, grănicerul făgărășan și-a câștigat totuși titluri imprescriptibile de recunoștință, pentru zăbava sa luminată, asupra fenomenului social-politic dela noi.

* * *

După reeditarea din 1910, care echivalase cu un autorizat testimoniu civico-patriotic, de bună seamă că încă unul, atât de modest, ca al nostru, nu mai este de trebuință pentru miruirea națională a vrednicului peregrin. Din cartea lui, citim însă și notele disonante, ale unei bucuroase desrădăcinări. Șase luni, cele dintâi, de călătorie, i-au fost îndestulătoare, ca să-i smulgă (sincronic, sau retrospectiv, cum credem) o asemenea mărturie: «M'am reîntors, frate, la ale noastre, dar, în adevăr, pare că-s ale altora: nu-mi mai plac de loc. *Am făcut un salt-mortal.* Sunt într'o stare ce aduce cu morbul, dar ancora vieții e speranța. Dorința ne încurajează a trăi și suferința ne stâmpără pasiunile.

Sufăr de dor de ducă, însă: răbdare, că n'am unde, momentan (Scris. XI, București, Mai 1839)». I. Codru Drăgușanu are vocația călătorului, care sufere de greutatea readaptării la condiția sedentară și la orizontul părintesc.

Abia reîntors în țară, își părăsește primul patron, pentrucă i s'a ivit prilejul să vadă Parisul, în tovărășia unui tânăr prinț, G. G. (?). «Nu putui rezista setei de nouă experiențe», este cuvântul revelator și foarte modern, pe care-l înțelege azi oricine. Era prilejul unic să vadă Franța și Parisul, pentru a căror cunoaștere, iată cât de categoric își dă în vileag dorința. «Apoi, pentru Parizieni și Frânci... încă din cruda tinereță sunt *cu totul pasionat și în stare să dau tot, chiar mântuirea sufletului, dacă n'ar fi păcat a zice* (Scris. XIV, Viena, Iunie 1840)». Acest limbaj ar friza cinismul, de n'ar destăinui o vocație unică, la noi, de călător neastâmpărat, pe care-l trage ața către punctul ideal al planetei. Curioasă pasiunea lui Codru I. Drăgușanu pentru Franța și Paris! în orice caz, neobișnuită printre ardeleni; noi o socotim consubstanțială aceluia care și-a descoperit în Voltaire, spiritul cel mai înrudit, spirit în sensul căruia «abundă» nu odată, în jurnalul lui de călătorie. I. Codru Drăgușanu a cunoscut Franța monarhiei de Iulie, prosperă, în plină expansiune colonială, cu strălucite amintiri militare, cu mare prestigiu literar și mai ales, răspânditoarea liberalismului în Europa. Elogiul pe care i-l aduce este o curată apologie, cea mai viguroasă, de sigur, din câte i-au fost închinate la noi. Nu că lucidul peregrin nu i-ar surprinde și cusururile; astfel, ca orice metropolă, «și Parisul e una din cloacele omenirii»; poporul este «peste toate teatral și amator de pompă», fanfaron și frivol. «Tare strică pe Frânci frivolitatea: altminteri, ar subjuga lumea, ca străbunii noștri, Romanii». Aceste obiecții nu atacă însă pasiunea sa luminată pentru națiunea generoasă, universalistă, puternică, urîtă de popoarele tari și iubită de cele slabe. Anglia îi impune poate mai multă stimă decât simpatie.

«La început, în Franța, toate mi se păreau în cea mai bună ordine, mai pre sus ca în Germania, dar, venind din Anglia, de odată ți se pare că ieși din palat și intri în bordei, așa e insula aristocratică pe lângă continent (Scris. XIX, Paris, Ianuar 1841)».

Iată și o paralelă dintre cele două popoare, cu o privire personală și o încheiere de ordin politic.

«In Europa sunt numai două popoare mari, în toată puterea vorbei: Frâncii și Anglii. Scriitorii aseamănă pe cei dintâi cu Grecii și pe ceilalți cu Romanii antici, dar mai mult în privința caracteristicei naționale principale, căci din contra încă n'ar fi greșeală.

Frâncii, numai cu inconstanța frivolă, cu convulsiva tendință spre revoluție, cu luxul plin de gust și cu scrierile pline de spirit

atractiv, seamănă cu Grecii, pe când faptele măreţe şi influenţa lor asupra culturii generale a popoarelor îi fac adevăraţi Romani ai timpului modern. Anglii, de altă parte, posedă, în supremul grad, constanţa, virtutea preponderantă a Romei, dar spiritul speculativ, apucăturile interesate şi egoistice ale lor nu sunt nimic mai mult ca atribut grecești.

In alianţă una cu alta, aceste două naţiuni sunt menite a conduce lumea şi a decide pururea despre soarta celorlalte popoare ».

Spirit disociativ prin excelenţă, moralistul (în înţelesul francez, de scrutator al omului şi al moravurilor) se fereşte de a vedea unilateral: « n'am închis ochii la cele ce mi se desfăşurară înaintea lor. E numai întrebarea, dacă nu cumva am văzut cam pieziş ». Metoda descriptivă, pe care şi-o defineşte singur, este clar-obscurul, adică alternanţa criticei pozitive cu cea negativă. Această obiectivitate nu este însă manifestarea unui spirit rece. I. Codru Drăguşanu e de fapt un receptiv şi un entusiast, înfrânat de o minte cumpănită şi adesea ironică. Prospeţimea impresiilor şi a bucuriei îndeamnă mereu pe cititorul neavizat să creadă în datarea autentică a scrisorilor, dar memoria afectivă, poate carnetul de note şi iscusinţa scriitorului, contribue la impresia lectorului.

Capacitatea de entusiasm se poate măsura după contactul dintâi cu climatul artistic al Italiei şi în deosebi cu arheologia Romei, unde « muzeul e sub soare » şi unde « sunt toate acasă: sculptura, pictura, arhitectura, care stârnesc muzica şi poezia ». Peregrinul se opreşte cu sfială în pragul uneia din porţile de bronz ale catedralei Sf. Petru, « pătruns de cel mai înalt simţ religios, ca şi cum ai fi în sfânta cetate din Apocalips ». Dar asupra impresiilor sale din Italia, nu pregetăm a recomanda studiul d-lui Claudiu Isopescu, care le-a cercetat amănunţit (*Il viaggiatore transilvano, I. C. D. e l'Italia*, Roma, 1930).

Sub raportul climei naturale şi al climatului politic, Elveţia i se pare pregerinului că întruneşte condiţiile ideale de reciprocă determinare. « ...Elveţia are în toată privinţa preeminenţele sale în Europa... are meritul de a fi aşezat tronul libertăţii pe munţii săi într'un timp când nimeni aiurea nu cuteza să-i pronunţe măcar numele. Libertatea afecţionează, mai înainte de toate, aer subţire şi curat, care se află numai pe vârful munţilor, activitate rară, condiţionată prin răcoarea climatică a înălţimilor, sau sobrietate, frugalitate şi tot felul de privaţiuni ». Prin frumuseţile ei naturale, ţara îi aminteşte de patria lui Transilvania, « în proporţie firească mai mică ».

Examinarea structurii politice elveţiene smulge peregrinului, amant al libertăţii, o discriminare foarte semnificativă. Fericirea omenirii nu stă în forma regimului, ci în valoarea omului. Educaţia cetăţenească e hotărîtoare, în conducerea politică, iar nu

sistemul de guvernământ (Scris. XXXII, Thun, în Elveția, August 1843). Idealul politic al lui I. Codru Drăgușanu ar fi greu de concretizat într'o formulă fixă: liberal și democrat, adept al Statului național și al guvernului popular, scriitorul își însușește părerea că « democrația e numai idealul spre care tindem, ca și creștinismul cel adevărat ». Condiționată de un nivel cultural ridicat, democrația popoarelor noi, crede autorul, nu-și poate lua alt model decât cel francez.

Una din cele mai curioase sugestii ale gânditorului progresist, este aceea care recomandă compatrioților săi, lepădarea numelor populare, ca Ion, sortite să pecetluiască o stare socială precară și, adoptarea onomasticei antice, ca formalismul să fructifice prin stârnirea nobilelor impulsii de emulație. Acest îndemn ni se pare, cu toată naivitatea lui, hotărîtor spre dovedirea antedatării scrisorilor. Intr'adevăr, în epistola XXXIV, din « Paris, Faur 1844 » îi scapă lui I. Codru Drăgușanu afirmația: « *De mii de ori am zi, că e păcat* să se pună Românului tot numai numele de Ioan. Vezi că Ioan e văcarul, porcarul, argatul, tot potlogarul. Oare cum vei nobilita vița, cum vei deștepta emulația?... Deșteaptă-te Române! Botează-ți pe fiul tău Traian... Pune-i numele păgânului erou Achile, și călcâiul său te va apăra de urmele servilismului și ale degradației... ». Când și cum a mai putut rosti, « de mii de ori », acest sfat? In străinătate? ar fi predicat în deșert. Acesta a fost de fapt un principiu al pedagogului latinist, după întoarcerea în țară, când a ocupat funcții școlare, administrative și elective. Iar în 1862, vorbind, ca vice-căpitan de Făgăraș, la examenele din vară, a ținut întocmai acest limbaj: « Dacă-i vom boteza tot cu numele Ioan, apoi Ioan e purcar, Ioan e văcar, Ioan cerșetor; la cine să rămnească copilul? Altceva ar fi când le-am da nume mai nobile, căci cel puțin ar întreba pe cine a mai chemat așa, ca să-i imite faptele și să se adopere (sârguiască) a-și îmbunătăți starea (ed. N. Iorga, prefața, pag. XII) ».

Iată dar încă o dovadă a redactării ulterioare a cărții, care, apărută în 1865, a reluat câteva adagii ale experienței sale pedagogice.

* * *

Am adus un material poate prea încărcat pentru configurarea gânditorului practic; aceasta nicicând nu strivește în I. Codru Drăgușanu spiritul spontan, al călătorului de vocație, care gustă plăcerile simțurilor și ale inteligenței. Acest hoinar mereu ager, la pânda plăcerii intelectuale, știe să guste cu rafinament superioritatea estetică a cultului catolic, față de « simplitatea uscată a protestanților » și de « extrema mizerie a bisericilor noastre », care îl face să afirme că « ...mai multă estetică este de lipsă... ». Criteriul estetic îl conduce în admirația pentru limba franceză, sau în condamnarea « cancanului » coregrafic.

Aptitudinea sa estetică trebue însă căutată chiar în opera lui. Ea nu e un rezultat al aplicării, al străduinții, ca la scriitorii profesioniști. I. Codru Drăgușanu e un artist spontan, dacă se poate spune, pentru că izbutește să varieze scrisul său după fluctuațiile tonului, care se adaptează conținutului. Aceasta face seducția unei cărți ca *Peregrinul transilvan*, unde se alătură cea mai încântătoare proză tradițională, cu experiențele linguistice îndrăznețe. Cu toată profuziunea de latinisme, franțuzisme, italienisme și provincialisme, care alcătuesc glosarul său perimat, autorul e în stăpânirea unei limbi foarte bogate și a unei rare puteri de variație în ton, dela familiaritatea cuceritoare, până la nota sublimă, a educatorului național. Scrise sincronic cu datarea lor, epistolele ar fi scos la iveală și trăsăturile sufletești inhibite în 1865, ca instinctul de libertate, de nestatornicie de vagabondaj, apoi nestăpânitul dispreț al adulării, care l-a făcut pe Domnul Țării Românești, la începutul călătoriei, să-l caracterizeze drept cinic. Inconformismul a fost pricina vieții aventuroase din tinerețe, care ne-a rămas însă în forma rectificată, a redactării din 1865. In I. Codru Drăgușanu se schițează doar, cu un interes deosebit, hoinarul nelecuit, avid de impresii noi, peste care se suprapune imagina culturală, a filologului și pedagogului, care a jucat un rol secundar în viața publică a Ardealului, și care poate nutrea ambiția unei « role » principale. De dibăcia cititorului atârnă învierea, cât de relativă, a spiritului originar și a temperamentului incoercibil, în tânărul care trecea granițele apusene, în iarna anului 1838. Ne-am mulțumit doar să sugerăm o metodă de lectură, în esența ei, filologică, spre a descoperi sub stratul de ceară al palimpsestului, lecțiunea primitivă.

* * *

La 17 Septemvrie 1842, iscoditorul debarca, pe înnoptate, într'un mic port papal, bucuros să vadă a doua zi pe Sanctitatea Sa, Papa Grigore al XVI-lea, primit cu mare fast și să se împărtășească, măcar că « schismatic », de binecuvântarea apostolică.

Un spectacol mai interesant de bună seamă, ne ispitește închipuirea. Cu puține luni înainte, părăsise aceeași localitate, ca să se stingă în țara lui, marele surghiunit care a fost vice-consulul Henri Beyle, de la Civitta-Vecchia. Ce ar fi fost întâlnirea dintre agerul peregrin transilvan, dornic de inițieri înțelepte și desamăgitul Stendhal? Un prilej unic, de sigur, pentru a asculta cum se reflectau impresiile despre oameni și națiuni, în cea mai liberă alcătuire intelectuală a epocei. Poate că transilvanul ar fi oferit o clipă de surprindere blazatului cetățean al lumii; cu siguranță peregrinul ar fi fost beneficiarul unui moment crucial al anchetei sale.

ȘERBAN CIOCULESCU

CRONICI

DUNĂREA ROMÂNEASCĂ

România a fost multă vreme pentru Europa țara dela gurile Dunării. Poporul tainic de viță latină, așezat ca o insulă între Slavi, Turanieni și Germani, la marea răspântie a limbilor și culturilor continentului, intra în istoria cea nouă a lumii cu această menire. El nu și-a pierdut-o nici astăzi. Dunărea trece, nu numai prin pământul, dar și prin viața lui, ca un răspuns la multe întrebări. Sufletul, desvoltarea și țintele de viitor ale României nu pot fi înțelese dacă se lasă de o parte apa aceasta bogată cât o mare interioară, plină în aceeași măsură de privelişti și vietăți strălucite, de corăbii și porturi, ca și de legende și probleme politice.

Dunărea este împletită din vremuri uitate cu viața poporului român. La tot pasul se întâlnesc urme în folklorul și în obiceiurile lui, care arată că legăturile sunt adânci și vechi. Una din cele mai duioase este Descântecul melcului. Când orice copil român, fie dela munte, fie dela șes, găsește în iarbă un melc închis în casa lui, îl apropie cu grije de buze și începe să-i șoptească niște versuri magice, ca să-l scoată la lumină. Și de cele mai multe ori, fie chemat de cuvintele vrăjite, fie încălzit de degetele care-l țin, melcul iese alb și sclipitor din găoace: Melc, melc, codobelc, Scoate coarne bourești, Și te du la Dunăre, De bea apă turbure, Și te du la baltă, De bea apă caldă, Și te suie pe-un buștean, De mănâncă leuștean. Fiecare din noi, când ajungea mai târziu, de pe unde era, pentru întâia oară la malul fluviului, îl privea cu ochi mișcați de aducere aminte. Iată apa turbure unde-și trimisese în copilărie melcul, ca să se adape!

Dacă cineva se supără din cale afară, atunci poporul zice că: « S'a făcut Dunăre ». Cel care a scos vorba și a dus-o până la marginile limbii românești, a văzut fluviul bătut de vijelie, când face valuri spumegate și urlă ca marea. Mihai Eminescu, care nu e numai cel mai puternic poet al Românilor, dar și cel mai bun cunoscător și uneori prelucrător al poeziei lui anonime, a pus într'una din poeziile în formă populară aceste versuri. Vorbește codrul: Ce mi-i vremea, când de veacuri, Stele-mi scântee pe lacuri, Că de-i vreamea rea sau bună, Vântu-mi bate, frunza-mi

sună, Şi de-i vremea bună, rea, Mie-mi curge Dunărea. Fluviul a îmbogăţit de ziceri şi de proverbe graiul, şi umblă cu el şi în alte părţi ale vieţii româneşti decât în propria albie. El nu mai e de mult numai un fapt geografic, pe care îl cunosc oamenii din vecinătatea lui, sau numai un hotar politic, ştiut din şcoală şi lungit sau scurtat după toanele şi potrivelile istoriei.

Pentru cine cunoaşte trecutul pământurilor româneşti, lucrul nu miră. Păstorii români, care au dat naştere din cel dintâi Ev Mediu unei preţuite şi căutate culturi carpatice, aveau obiceiul, păstrat până în zilele noastre, ca vara s'o petreacă împreună cu turmele lor pe plaiurile înalte, de unde toamna coborau, de la Sântă Marie, şi rămâneau în baltă, adică în lunca inundabilă a Dunării, până în primăvară, spre Sfântul Constantin. Este fenomenul cunoscut sub numele de transhumanţă. Harta României, cea nescrisă, e plină şi astăzi de numiri ca Drumul Oilor, Drumul Sării sau Drumul Untului, care nu înseamnă altceva decât locurile pe unde acele călătorii ale unei ţări întregi, între munte şi Dunăre, se făceau cel puţin de două ori pe an. Oricare ar fi fost vremelnicele stăpâniri politice, neamul îşi păstra fiinţa, limba şi obiceiurile rămâneau aceleaşi în toată întinderea lui, iar conştiinţa hotarelor între care era aşezat şi se mişca era mereu vie. Muntenii cunoşteau tot aşa de bine Dunărea şi o priveau ca un bun al lor pe cât cunoşteau Dunărenii Carpaţii.

Până sub ochii noştri, când împrejurările de tot felul s'au schimbat, urmările economice, politice şi culturale ale acestui fenomen, caracteristic pentru închegarea poporului şi Statului român, se pot urmări cu uşurinţă. Ţinuturi întregi din România, mai înainte foarte rar locuite şi numai drum de oştiri străine, dar acoperite de ierburi şi din părţile Dunării, cum sunt pe malul stâng Bărăganul şi pe malul drept Dobrogea, au primit o bogată populaţie ardeleană, de oieri sau de oameni până la care pătrunsese prin ei svonul acestor pământuri binecuvântate din Răsărit, şi au luat o altă înfăţişare, prin muncă dârză, spirit de întreprindere şi bucurie creatoare. Locuitorii, care ar fi trebuit să aibă felul de viaţă mai potolit al oamenilor dela şes, tocmai pentrucă sunt munteni aşezaţi în preajma Dunării, sunt un adevărat bloc de înaintare ofensivă în toate domeniile. Dacă marele fluviu duce cu el aluviunile lui telurice, din care zideşte noi uscaturi şi dă mai ales în dreptul Deltei Marea îndărăt, el duce şi aceste aluviuni etnice româneşti, seculare şi neoprite ca şi celelalte. Locul, pe care îl are Dunărea în sufletul nostru popular, nu este atunci decât prea firesc.

Dunărea este un hotar pentru România modernă, linia la care se opreşte spre Miazănoapte Peninsula Balcanică; pentru Români ea a fost totdeauna numai un drum. Şi nu numai un drum firesc de

plutire de-a-lungul ei, din schelă în schelă, de unde să ia mărfuri, așa cum e și astăzi, ci un drum de-a-curmezișul, de trecere de oameni. In ce măsură valea celui mai mare fluviu european a fost în partea ei de jos românească sunt dovezi destule și acum. Cu toată politica Statelor riverane vecine, care mai ales în cea din urmă jumătate de secol au lucrat ca să înăbușe sau să împrăștie pe Românii aflați pe teritoriul lor, prin colonizare internă cu elemente proprii, ei pot fi întâlniți tot acolo, ca mereu în cursul istoriei.

După păreri, care au căutat să pătrundă și în știință, Românii ar fi un popor venit în Evul Mediu din Peninsula Balcanică. A doua oară în istoria lor, dela strămoșii Daci, când Romanii au trecut linia Dunării și au înființat aici o provincie de graniță și de viață latină, marele fluviu se arăta cu rosturi hotărîtoare în închegarea, apărarea și stăruința peste secole în aceleași locuri, a națiunii noastre. Mai târziu, dacă ar fi să credem sau numai să ne apropiem, ca să le cercetăm temeinicia, de acele păreri, Dunărea a fost ca o osie, din sus de Tisa până la guri, în jurul căreia s'au mișcat sute și sute de mii de oameni, dela Miazăzi la Miazănoapte, în căutare de noi așezări. Când minunea s'a întâmplat, pentrucă e vorba mai mult de o minune decât de un fapt istoric, putând fi descoperit în vre-un document, pământurile din cetatea de munți a Transilvaniei și din Câmpia Dunării s'au trezit cu o populație care întrecea cu mult, cum întrece și astăzi, pe a tuturor popoarelor, cu totul de altă limbă și obârșie, între care s'ar fi cuibărit atunci. Blocul acesta carpatic și dunărean numără cincisprezece milioane de suflete. Nici un popor vecin, afară de Ruteno-Ruși, care își au centrul în alte părți de lume, nici cel puțin nu se apropie de această cifră. Toate popoarele dunărene dimprejur, care au ajuns să aibă State, uneori puternice, cu mult înaintea Românilor, și-au tot însușit, prin vază politică și întrebuințare în toate ramurile vieții publice, așa cum era de așteptat, numeroase elemente din mijlocul nostru. Cu toate acestea astăzi, când fiecare își numără pe ai săi, Românii sunt cei mai numeroși. Sunt cei mai numeroși astăzi pentrucă au fost așa totdeauna și trăiesc pe locuri unde nu s'au strecurat în cete mici, fără să fie nici băgați de seamă de proprietarii acelor locuri, ci au trăit aici fără întrerupere.

Nedumerirea aceasta s'a născut din două fapte, care se poate să nu fi fost propriu vorbind decât unul singur: aflarea unei vechi populații românești, în același timp, de o parte și de alta a Dunării, Românii balcanici sau Aromânii, cum își zic și astăzi crâmpeele lor păstrate în Albania, Grecia Jugoslavia și Bulgaria, și Românii carpatici și dunăreni sau Daco-Românii. Legăturile dintre unii și alții, la un popor învățat cu călătoriile de anotimp ale transhumanței, erau dese și dela sine înțelese. Cuvintele și formele de

limbă născute dintr'o convieţuire cu poporul albanez şi întâlnite astăzi la Românii din Valea Dunării şi din Carpaţi nu mai au nevoie, ca să fie lămurite, de o întreagă mutare de popoare. E de ajuns un sistem circulator înăuntrul aceleiaşi îngrămădiri omeneşti, care să le plimbe dela un capăt la celălalt. Ar fi altminteri o dovadă într'adevăr minunată de memorie etnică, asemănătoare numai cu aceea a păsărilor călătoare, ca poporul retras de Împăratul Aurelian la anul 271 din Dacia Traiană să fi găsit, după o mie de ani, drumul îndărăt întru totul în aceleaşi locuri, memoria întâei plecări s'o fi păstrat în secolele de întuneric istoric al migraţiei popoarelor, iar memoria întoarcerii, în secolele mult mai apropiate şi de viaţă conştientă de grupare aparte, s'o fi pierdut. Oameni dela anul o mie şi dinainte n'au însemnat în cronici toate aceste şi alte întâmplări. Dar este printre noi un martor de atunci care le-a văzut toate şi ştie să povestească celor cari se pricep să-l întrebe. Acest martor este bătrâna Dunăre.

Intâiul sat românesc dela Dunăre se află cu mult spre Apus de hotarul României. Se chiamă Ovcea şi aminteşte chiar prin nume, care înseamnă ceva ca Oeşti, acele drumuri de oi spre valea aceasta neasemănat de largă, de unde se văd turnurile Belgradului. Până la o asemenea răspântie de ape şi mai departe a pătruns şi s'a aşezat neamul românesc. Pe aici păstra legăturile cu lumea de dincolo a Balcanilor până la care trecerea era tot aşa de lesnicioasă ca şi astăzi. Nu numai bărbaţi, dar şi femei, aruncă în barcă ce au de vânzare, fie un sac de grâu, fie un viţel, nişte pui sau un coş de ouă, ca să le ducă vâslind voinicește la târg peste apă, în capitala Serbiei. Această parte din Banat face parte în zilele noastre din Jugoslavia. De altă parte, cel mai răsăritean nume românesc la Dunăre trebue socotit, nu un sat, ci un loc de trecere a pescarilor în Mare. Este aşezat cu mult înainte şi de-a-dreptul în valuri, faţă de vechile cetăţi şi porturi greceşti ale lumii antice, în ale căror ruine desgropate de arheologii români din pulberea şi dunele pustei mai găsim, astăzi adânc în uscat, verigele de care se prindeau cu funii corăbiile feniciene sau romane de pe vremuri. E ca la un fel de a patra gură a Deltei, între marile lacuri. Se chiamă Portiţa şi se întâlneşte în hărţile din alte secole ca o mărturie şi o chemare a Românilor până la marginea pământului umblat, cu acest nume curat şi simbolic. Intre Ovcea şi Portiţa curge Dunărea românească, ducând cu ea istoria de două mii de ani şi poate mai de mult a unui popor.

Peste o mie, 1075 de kilometri, din 2860 câţi are peste tot, Dunărea udă pământul românesc, între graniţe păzite de grănicerii noştri. Statul Român, cu toate jertfele de sânge şi luptele diplomatice, n'a putut să cuprindă nici la marele fluviu pe toţi Românii care aşteptau de secole această zi. Ii vom întâlni la tot

pasul în mersul nostru dela Baziaș, locul unde Dunărea intră în țară, la vale.

Călătorul nepregătit poate să creadă că valea aceasta, care are la fața apei abia vre-o 40 de metri deasupra mării la o mie și ceva de kilometri dela vărsare, nu poate să-i mai dea nici o uimire sau bucurie a ochiului în drumul ei leneș, abia simțit. Cât se înșală! Dunărea dinainte să pătrundă în România este cu totul alt fluviu decât cel de după aceea. Parcă a vrut și el să se înnoiască, îndată ce i-a călcat pragul, un prag de stâncă rupt cu putere uriașe de valuri. In vremurile geologice munții se înălțau ca un zid în calea Dunării. Ca să răzbească dincolo, ea a trebuit să-i ferestruiască și să lase deoparte Carpații, care sfârșesc aici, cu firide adânci și coaste repezi împădurite, și de cealaltă Balcanii, care se duc spre Miazăzi, prăpăstioși și bătrâni. Simți trecând prin această strâmtoare cotită, unde apele se strâng și vâjâe, ca bătute de o veșnică furtună, că e vorba de o răspântie a două lumi. Abia de aici începe cu adevărat Răsăritul.

Popoarele și geografii vechi și-au dat și ei seama că fluviul venit din câmpiile Panoniei nu era același cu fluviul din câmpiile Daciei și au avut pentru ele totdeauna două nume deosebite: Danubius celui dintâi și Ister celui de-al doilea. Trecerea dintr'o parte într'alta era aproape cu neputință pe apă, din pricina șuvoiului foarte repede, a gherdapurilor și a pragurilor de piatră, iar pe margine, cu piciorul sau căruța, din pricină că fluviul bătea de-a-dreptul în peretele muntelui. Traian a trebuit să sfredelească în acest perete găuri și în ele să prindă butuci pe care să aștearnă grinzi și blăni ca să facă un drum spânzurat peste valuri, dar și acesta nu pentru ostașii lui, ci pentru oamenii de povară care trăgeau la edec șăicile și vasele cu provizii. Oamenii mai noi și-au tăiat o șosea cu dinamită. Priveliștea este zguduitoare și poate fără pereche în lume. Te crezi pe o apă de munte fără ieșire, pentrucă zarea se schimbă mereu și nici o deschidere nu se face nici înainte, nici îndărăt, luat pe o plută nebună și în voia repezișurilor. Când te deprinzi și vezi că nu e nici o primejdie, călătoria ajunge una din cele mai mari desfătări pe care și le poate visa un drumeț îndrăgostit de frumusețile firei. Pe această poartă de eroism geologic și de luptă cu elementele se intră în România.

Când a ajuns Eugeniu de Savoia, marele căpitan împărătesc, prin aceste părți, după ce luase dela Turci Timișoara la 13 Septomvrie 1716 și cetatea Belgradului la 18 August 1717, Ungaria a cerut ea tot pământul de-a-lungul malului stâng pe unde trecem și până la nisipurile zburătoare dela Alibunar și mai departe spre Mureș, deși pe întreagă această întindere nu se găsea picior de Maghiar. Austria nu i l-a dat, ci l-a făcut domeniu împărătesc și a chemat pe el coloniști. De atunci sunt Șvabii și Sârbii Bana-

tului. Ungaria a crezut totdeauna că orice schimbare de proprietate asupra unui teritoriu din această parte de Europă, locuită de popoare mult mai vechi și mai puternice decât al ei, trebue să treacă neapărat pe la un fel de serviciu de arhivă medievală dela Budapesta, ca să se cerceteze mai întâi, dacă el n'a făcut vre-odată parte din ceea ce se chiamă, atât de mișcător și de zadarnic în veacul al XX-lea, Coroana Sfântului Ștefan, adică un episod din vremea migrației popoarelor de la anul o mie.

Iată într'o stâncă de pe malul drept inscripția lui Traian, vorbind cu a ei gură bătrână astăzi de peste 1800 de ani, de vreme ce e din anul dela Christos 100. Din ea numele împăratului întemeetor sună peste toată Dunărea, pentru noi, poporul lui, lăsați ca să-i păstrăm amintirea în acest colț de lume și singuri în stare să-l înțelegem pentrucă vorbim încă limba pe care ne-a dat-o el: Imperator Caesar Divi Nervae filius Nerva Trajanus, alături de fapta măreață de-atunci: montibus excisis amnibus superatis viam fecit. Tăind munții și biruind apele și-a făcut drum. Parcă e o istorie pe scurt, proorocită încă din acele vremuri, a neamului românesc.

Iată și insula subțire și lungă Ada-Kale, care și-a păstrat numele ei turcesc și fusese uitată între cele două țări, Iugoslavia și România, fără să fie hărăzită nici uneia, de Conferința Păcii dela Paris de după 1918. Locuitorii au hotărît atunci ei dela ei să se alipească, împreună cu minaretul în umbra căruia trăiseră, țării noastre. Strâmtoarea de la Kazane a luat sfârșit. Pe malul stâng, la vărsarea râului Cerna, se arată dintre plopi orășelul Orșova. Aici a îngropat, părăsind Ungaria și revoluția înfrântă la 1849, Ludovic Kossuth, coroana Sfântului Ștefan, care, când a fost găsită mai târziu, avea crucea strâmbă, cum strâmbă a rămas până astăzi. Aceste locuri nu i-au priit.

După lăsarea îndărăt a insulei Ada Kale și a Orșovei, apele care se liniștiseră, încep din nou să fiarbă. Fluviul e păzit deopotrivă de înălțimi mari la Miazăzi și la Miazănoapte, dar valea s'a lărgit. Dacă e primăvara și Dunărea e crescută de ploi și de desghețul dela munte, remorcherele îndrăznesc să-și ducă alaiul lor de șlepuri de-a-dreptul prin mijlocul acestei căi curgătoare. Altminteri, ele, ca și vapoarele de călători, intră în Canalul anume lucrat de-a-lungul malului. Suntem în Porțile de Fier. Numele e obișnuit pe-aici. La trecerea din Banat în Transilvania, din valea râului Bistra în valea Streiului, mai sunt niște Porți de Fier, prin care Traian a urmărit, cu grele lupte, pe Daci până la capitala lor, Sarmizegetuza. Când Dunărea e scăzută, se văd ca niște dinți stâncile peste care ea și-a deschis cale. Apele fierb în jurul lor pe o mare întindere. Vai de îmbarcația care ar nemeri vre-odată printre ele!

Dunărea cea nouă s'a născut. Zarea s'a lărgit deodată. Dealurile au fugit în lături. Apele se desfășoară nestingherite, late de un kilometru și pe alocuri de doi, cu ostroave de sălcii și de pășuni, cu sate sub acoperișuri roșii care coboară până la mal, ca niște cirezi la adăpat. De o parte, în Serbia, se văd turnurile și zidurile cetății dela Cladova, iar dincoace, în România, Turnu-Severin, așezat în trepte. Aici e plănuit să se facă un pod între cele două țări. El ar veni după pilda cea mare dată la anul 105 de vestitul arhitect al lui Traian, Apollodor din Damasc. Până astăzi se mai văd cele două picioare dela capăt, ale podului roman, unul mai bine păstrat pe malul drept și altul rănit de lucrările de cale ferată, pe malul stâng. Fluviul are în aceste locuri o lățime de 1127 de metri și o adâncime la mijloc de 30. Douăzeci de stâlpi de piatră și cărămidă legată cu ciment îl spirjineau, depărtați între ei de 50 de metri. Legionarii treceau pe deasupra cu pasul greu și în zăngănit de arme, ca să cucerească un pământ nou, dar treceau și negustorii, meseriașii și lucrătorii de mine, care au făcut din Dacia cea din urmă și cea mai strălucită provincie împărătească. Săpăturile arheologilor au descoperit în umărul de pământ din dreptul lui urmele cetății Drubetis și atâtea rămășițe din viața strămoșilor, așezate astăzi cu toată evlavia în Muzeul Porților de Fier. Legătura dintre Dunăre și popoarele de odinioară strigă din pământul scobit de casmale, așa cum se arată între ea și poporul nostru, în tot ce ne înconjură, flori de Mai din Parcul trandafirilor, șlepuri care își așteaptă rândul ca să intre în Canal, piatra de amintire din port, unde, din aceleași ape galbene care au adus pe Impăratul cu solia Romei în secolul al II-lea, ne-a venit, în secolul al XIX-lea, dinspre izvoarele fluviului, dela Sigmaringen, întemeietorul unei dinastii și al unei Românii moderne.

Românii locuesc deopotrivă de o parte și de alta a Dunării, pe malul stâng în Oltenia eroică, iar pe cel drept, în Iugoslavia. Sunt acolo câteva sute de mii. Cea mai nouă cercetare asupra lor a fost făcută de un profesor universitar bulgar, d. St. Romanski, în împrejurări destul de ciudate. Nu era în timpul care se închină de obicei cercetărilor, ci în timp de război. Serbia fusese ocupată, parte de trupe austriaco-germane și parte de trupe bulgare. Nu se mai făcea nici o taină că țara avea să fie împărțită între cei doi vecini biruitori, pe linia despărțitoare dintre ei, a râului Morava. Atunci a pornit profesorul dela Sofia, nu numai dintr'o trebuință de cunoaștere, dar și ca să ușureze cererile țării lui, prin dovada că bună parte din populația locurilor nu era sârbească, ci românească. Descoperirile făcute de el au întrecut tot ce știa din izvoare indirecte. Oricine îi citește studiul se poate convinge. Și să nu se uite că omul de știință bulgar a fost totdeauna, și a rămas, cu totul altceva decât un prieten al Românilor. Paginele

lui sunt de aceea de toată încrederea. Când soarta armelor s'a schimbat, Sârbii nu s'au putut plăti de această râvnă ştiinţifică a vecinilor, cu care mai avuseseră şi în trecut de furcă, decât cerându-le, la Conferinţa Păcii, o fâşie de teritoriu din lungul râului Timoc, peste care trecuse d. Romanski din Bulgaria în Serbia pentru cercetările d-sale etnografice, cu motivarea sibilinică pentru necunoscători, cum ne temem că au fost cei mai mulţi membri ai Conferinţei, că satele de-acolo au aceeaşi populaţie ca satele de dincoace. Sârbii nu rosteau un neadevăr, dar se fereau să spună că atât satele din Bulgaria cât şi cele din Serbia, de o parte şi de alta a Timocului, erau româneşti. Atât o ţară cât şi cealaltă credeau că nu se fură şi nu lovesc în solidaritatea or slavă, prin asemenea răşluiri din trupul amândoura, de vreme ce era vorba, şi într'un caz şi în altul, de o populaţie românească.

La fel cu toate fluviile emisferei nordice, Dunărea bate în malul drept, care e toată vremea mai înalt decât cel stâng. Apele, afluenţi ai ei, care coboară numeroase şi bogate din Carpaţi prin câmpia română, o împing şi ele, cu puterea şivoiului şi cu toată cărătura de mâl pe care o aşează în luncă şi în valea majoră, în aceeaşi direcţie Nord-Sud. De aceea, cele mai bune porturi, pentrucă erau porturi naturale, au fost totdeauna cele de pe malul drept, încă din zilele Bizantinilor, când nu împlineau numai rostul de schele de comerţ, dar şi pe acela de cetăţi şi de puncte militare de supraveghere. Aşa după cum legile fizice caută de mii şi sute de mii de ani să mute albia Dunării cât mai spre Miazăzi, alte legi, ale mişcării popoarelor, băteau la această graniţă împărătească şi se luptau s'o înfunde şi s'o poarte cât mai înăuntrul Peninsulei Balcanice. O singură dată, la Calafat, de unde Dunărea, după un mare cot îşi ia drumul ei, urmând aproape paralela geografică, spre cursul de jos şi spre Marea Neagră, până unde se loveşte de podişul dobrogean şi se îndreaptă din nou spre miazănoapte, numai în acel loc malul stâng se ridică peste celălalt, din faţă. E ca un rămas bun pe care drumeţul român îl trimite fraţilor lui de dincolo, pe care de nicăieri de pe Dunăre nu-i mai poate privi ca dintr'un turn, cum îi priveşte de-aici, în casele lor, pe drumuri şi pe ogoare, simţindu-se una cu ei, acelaşi popor, dacă nu acelaşi Stat, pentrucă istoria a vrut să sape între unii şi alţii acest hotar mişcător. Românii din Bulgaria întâmpină dela intrarea chiar în ţara vecină, cu un grup compact de 60—70.000 suflete, fără nici o infiltraţie bulgară. Ei stau cuibăriţi aici, curaţi şi singuri, parcă anume ca să primească marele fluviu, care curge şi mai departe, până la Nicopole, pe lângă foarte multe sate româneşti, ceea ce înseamnă că el e românesc pe un mal şi celălalt.

In satul Bregova bulgară de pe râul Timoc și numai la câțiva kilometri de Dunăre, așezare puternică de 7000 de locuitori toți Români, biserica a fost zidită încă de pe acum un secol, sub stăpânire turcească, de meșteri zidari aromâni, care răzbeau până în aceste părți, la Românii dunăreni, cu meșteșugurile și legendele lor. Cine știe dacă ceilalți meșteri zidari, din secolul al XVI-lea, care au ridicat cea mai frumoasă biserică din Țara Românească, la Curtea de Argeș, nu veneau și ei din aceleași plaiuri macedonene, de vreme ce de pe urma lor n'a rămas numai clădirea de piatră și de cărămidă, cu podoabe de smalțuri albastre și cu porumbei de aur sub streașină având clopoței în ciocuri, care sunau când sufla vântul, dar și una din cele mai duioase și mai adânci balade populare? Inrudirea atunci, pe care au găsit-o folkloriștii între cântecul nostru al Meșterului Manole, care și după nume se cunoaște că a pornit din Peninsula Balcanică, și cântecul Podului dela Arta, din poezia populară sud-dunăreană, nu e decât cum nu se poate mai firească. Trecerea aceasta peste fluviu, la Românii mai fericiți care izbutiseră să-și alcătuiască un Stat al lor, s'a făcut mereu, poate pe alte căi decât se făcuse în Evul Mediu. Orașele din România, și mai ales Bucureștii, cunosc foarte bine pe acești oameni mai uscați, mai negricioși, mai muncitori și mai dârji decât suntem noi. In cei din urmă cincisprezece ani ei crezuseră că au găsit un loc unde să se așeze și să se simtă mai aproape de pământul părintesc părăsit, pe ogoarele cu populație rară ale Dobrogii noi, cu fața spre Peninsula Balcanică. Acum au trebuit să plece și de acolo mai departe, deși mulți veneau din Macedonia bulgară, unde li se făcuse însă prea grea viața. Blestemul Aromânilor e parcă să nu stea locului. Vechea poruncă a transhumanței se deșteaptă din fundul vremurilor și-i pornește din nou la drum. Dunărea, când năzuesc sau ajung la țărmul ei, nu e o piedică și o sperietoare, ci o chemare.

Când în secolul al XIX-lea, rând pe rând popoarele Peninsulei s'au scuturat de stăpânirea păgână și s'au strâns în State naționale, nici unul nu era poate mai vrednic și mai în drept să-și aibă un Stat al său decât poporul aromân. A fost la urmă singurul rămas pe dinafară și împărțit între celelalte. El, care își dăduse partea bogată și răsunătoare la organizarea politică a Balcanilor, încă de când înjghebase în secolul al XII-lea Imperiul româno-bulgar, al celnicilor Petru și Asan, el care purta în dăsagii cailor, în meșteșugurile de alămari și argintari sau în negustoria aducătoare de câștig și de luminare a minții, toată viața Peninsulei, a ajuns copilul ei vitreg. De aceea poate, apariția Italiei în Albania, în care trăiesc Fârșeroții aromâni, a fost primită cu o tresărire de nădejde. Italia mai fusese în acele locuri, cu Veneția dalmatină, raguzană și constantinopolitană. Ea venea ca un neam frate,

aproape cu aceeași limbă, între neamuri străine și dușmane. Ei s'ar fi putut aduna ori de pe unde s'ar fi găsit, sub steagul Romei, care putea fi și steagul lor, ca să înființeze, în sfârșit, cu peste un milion de oameni, unii curați și alții decolorați puțin pe margine de acțiunea de Stat greacă, bulgară și sârbească, acel Stat al romanității balcanice, atât de dorit și atât de sălbatic smuls din mâinile lor vrednice. Au așteptat Italia în Epir în 1918; o așteaptă și astăzi.

Porturile românești, din toată această parte de Dunăre, nu vin până la cheiuri cu casele și mișcarea lor de străzi. Orașul este una, așezat la un kilometru sau mai mult dela apă, pe un loc mai înalt al luncii, sau pe marginea șesului care se întrerupe fără treceri ca o faleză, și portul propriu zis, sau debarcaderul, este altceva. Până la el calea ferată sau șoseaua înaintează pe un dig înconjurat de viitură sau înecat de ea pe timpul apelor mari. De pe vapor nu se văd decât pădurile nesfârșite de sălcii sau de plopi. Malul, adică marginea șesului, se găsește uneori la zece kilometri depărtare, deasupra lor, înceţoșat, albăstrit și legănat de mișcarea frunzelor de dedesupt, ca o apă a morților, călătoare și nesigură. Bărci negre ies pe neașteptate din gârle nebănuite, aleargă puțin lipite de țărm și pier tot așa de pe neașteptate, pe vre-o gârlă la fel. Peste capete un pâlc de lopătari albi aurii, zburând foarte sus, taie Dunărea dela un ostrov la altul. E ca o lume a ei, care își dă de veste de o încălcare străină. Nu se poate închipui o mai mare singurătate.

Omul a trebuit să ducă o luptă piept la piept cu elementele, pe acest mal stâng neprielnic, pentru ca să lucreze cu pietre de întărire și cu drage de adâncire a fundului, năvălit neîncetat de nisipuri, adăposturile lui de corăbii. Mulți bani și multă pricepere s'au întrebuințat ca să se aibă în cele din urmă acea frumoasă salbă de porturi românești, care sunt ca niște galbeni sau boabe mari de mărgăritare pe firul nemuritor al Dunării. Cu toată faima lor milenară, în porturile de pe malul drept creștea de multe ori iarba. Nici o lucrare nu se făcea în ele ca să le schimbe într'un popas căutat și bănos pentru cărăușia apelor. Mai târziu au început, îndemnate de ce vedeau la vecinul din față, să se înnoiască și ele. Românii măsurau adâncimea apelor, așezau în lungul țărmului, ca Romanii strămoși pietrele miliare, plăcile negru pe alb, care se zăresc de ori unde de către marinarii călători, cu arătarea depărtărilor, făceau legi sau lucrări de ocrotire.

In unele locuri nisipul era luat de vânt și plimbat peste câmpuri lucrate sau peste așezări omenești, pe care le acopereau cu praful lor mărunt. Sunt cunoscute valurile de dune de la Ciuperceni, din potcoava cea mare a fluviului de sub Calafat. Ani de zile s'au făcut plantațiile de salcâmi, care să ție în loc întinderea unui

fel de pustiu uscat unde nu creșteau decât niște ciulini țepoși pitici. Orașe ca Turnu-Măgurele poartă poate chiar în nume amintirea unor lupte duse încă de oamenii trecutului, cu pulberea și cu vântul. In ținutul de luncă și uneori de-a-dreptul de baltă a început dela o vreme să se creadă că se pot face lucrări, ca în Olanda, de îndiguire a pământurilor inundabile și de schimbare astfel a lor în pământuri de arătură. Gândul era mai vechi și a dat naștere, mai ales atunci când s'a ivit întâi, la aprinse controverse de ordin științific și economic în mijlocul hidrobiologilor și tehnicienilor români, dar a început să fie pus în practică în legătură cu reforma agrară de după război și cu exproprierea marilor moșii. Foamea de pământ s'a făcut deodată atât de lacomă încât a vrut să-l ceară până și apei. Dunărea trebuia să dea și ea ogoare de lucru. Silințele au fost uriașe, cheltuelile deopotrivă, dar experiența nu pare să fi izbutit. Ca în lupta dintre naturaliștii dela începutul secolului trecut, suntem într'un stadiu al ei în care Vulcaniștii aceștia de un nou fel, cu toată mândria plugurilor americane de scobit, a dragelor de uscat și a macaralelor puternice, au fost învinși de Neptuniști. Apa s'a prefirat prin diguri și a înecat terenul câștigat, iar, când n'a putut, acest teren el însuși și-a pierdut foarte repede puterea de producție și a dat mai puțin în grâne decât dădea în pește când era baltă, mai ales apăsat, cum se găsește astăzi, de sarcinile bănești ale transformării.

Dunărea n'a rămas numai un dar al firii, pe care Românii l-au primit și-l păstrează mai departe ca atare. Ei au răscumpărat fiecare metru pătrat de apă cu o muncă de sute de ani și cu o agerime necontenit la pândă. Cea mai scurtă întrerupere îi poate face să piardă rodul tuturor silințelor dinainte. Stingheriți de tot felul de piedici, dinăuntru și din afară, ei nu s'au lăsat. Și marele fluviu a intrat, ca pe o nouă albie, în cursul lui de jos, în stăpânirea, nu numai materială, dar și sufletească a neamului românesc. Unul nu se mai poate închipui fără celălalt, astăzi și în toate vremurile.

Dovada cea mai convingătoare, o dă acest orășel, Turtucaia, înaintea căruia am ajuns în călătoria noastră la vale pe Dunăre și pe care de curând România l-a pierdut. Populația lui, numai cea românească, în afară de puținii Turci și Bulgari, de aproape zece mii de suflete, face parte din acea pânză neîntreruptă de Români dunăreni, pe care i-am întâlnit mereu pe ambele maluri. Am cunoscut până aici Români plugari și păstori transhumanți în lunca cea grasă, negustori de grâne, de vite și de cherestea în porturi, dar pescari și oameni propriu zișI de apă n'am văzut, pentrucă n'am pătruns în lacurile și pe gârlele de legătură care însoțesc tot timpul Dunărea, mai cu seamă pe malul stâng, și

pentrucă nu ne-am oprit încă înaintea Turtucăii. Iată-i, în așezarea lor fără pereche și în îndeletnicirea și obiceiurile, care-i deosebesc de toți ceilalți Români! De azi înainte va trebui să-i primim din nou, ca să trăiască, în bălțile noastre, pentrucă bălțile de pe Dunărea bulgară sunt neînsemnate și n'ar fi dat niciodată ele singure naștere unei populații anume de pescari, și să-i urmărim cum se întorc, în fiecare toamnă, într'o țară străină, la ai lor. Soartă de Români dunăreni, trecuți în cursul secolelor, mereu de sub o stăpânire sub alta! Acum douăzeci și șapte de ani România îi cuprinsese în sfârșit în brațul ei cald. Acum ea a fost silită să-și ridice acel braț și să-i lase iar în voia soartei. Oamenii s'au întors să mărească numărul Românilor balcanici neliberi.

Malul drept e și aici mai înalt decât cel stâng. Olteniţa, portul românesc din față, la gura Argeșului, unul din marile râuri ale câmpiei dunărene, e și el, la fel cu atâtea altele din susul apei, mai mult un debarcader. Orașul stă ascuns, îndărătul pâlcurilor de plopi și al lanurilor de grâu, de teama inundațiilor. Oamenii s'au așezat mai bucuroși dincolo, în acel mal înalt, ca niște lăstuni în cuiburile lor de lut. Dela Dunăre până în vârful dealului sunt câteva rânduri de case pe coasta foarte repede, unele spânzurate deasupra altora, și până la care, ca să scapi de drumurile prea cotite, urci de-a-dreptul pe scări de piatră. E un orășel aproape de închipuire, poposit la marele fluviu dintr'un basm arab. El parcă stă gata în orice clipă să plece mai departe. Sute și sute de luntri negre și ușoare sunt trase la mal, cu lopețile și catargul cu pânză înăuntru, sau aleargă de colo colo pe fața sclipitoare a apei. La un semnal ele ar putea să pornească toate și să poarte la alte țărmuri, ale unui destin care li se aduce la cunoștință numai din sute în sute de ani, toată această vedenie de istorie și de viață. Este marele port pescăresc al Românilor, port de pescari și nu de pește. Peștele se găsește, se prinde și se desface de cealaltă parte, în apele românești. Acolo sunt bălțile cele mari și sunt mai cu seamă toate măsurile de ocrotire a acestui vânat ciudat, care vine dela sute și sute de kilometri și uneori din alte mări, ca să-și lase icrele și belșugul în aceste întinderi adăpostite și coapte de soare. Hidrobiologi, ca Antipa, i-a cercetat de aproape, cu o faimă de om de știință și de organizator, care a trecut de mult peste hotarele țării, viața și deprinderile și a statornicit o rânduială de pescuit, cu timpuri de întrerupere, când peștele se prăsește, cu ținerea deschisă a gârlelor, pe unde să se miște liber, și cu o curățire a bălților de sălcii, unde să tragă și să crească. Spre aceste locuri se îndreaptă în fiecare primăvară Turtucăenii Români, cu flota lor smolită și iute, cei mai meșteri pescari ai Dunării și fii ai ei. Ii întâlnești în sus până la Olt și mai departe, iar în jos, până în bălțile cele mari, unde se împiedecă de Lipoveni. Ceilalți pescari

sunt toți venetici: sau Turci, cu care și Turtucăenii au lucrat multă vreme împreună și care trăiau la adăpostul cetăților de pe malul drept, iar astăzi aproape nu mai sunt decât în unele cuvinte din vocabularul pescăresc și deprinderi de vânătoare, moștenite deopotrivă de Români; sau colonii de Ruși sudici bărboși, plecați de pe la fluviile de stepă care se revarsă în Marea Neagră, din pricina mai cu seamă a prigonirilor religioase și aducând în părțile noastre prin a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, nu numai felul de viață și uneltele lor străine, dar și dorințele tot mai aprige de pătrundere ale Rusiei. Ale Turtucăenilor erau bărcile tainice, care ne întâmpinau adineaori. Ale lor corturile, în care trăiesc șase luni din an, deschise pe locuri mai înalte din mijlocul bălților.

Dela Călărași, Dunărea se desface în două brațe și închide la mijloc un pământ ca o gușă de pelican, plin de bălți și de locuri de pășune. Peste toată lățimea lui de 15—16 kilometri a fost aruncat podul care leagă România de Dobrogea și de Mare. Pentru ochiul obișnuit el e alcătuit din trei bucăți deosebite, de câteva sute de metri fiecare. Altminteri, podul nu sufere nici o întrerupere, pentrucă între bucățile de fier se întind digurile de piatră înfipte în pământul mlăștinos. E destul să vie marile ape ale dezghețului și ale ploilor de primăvară, când între malul Borcei și malul Cernavodei nu e decât un singur luciu, pentru ca drumețul să-și dea seama că podul, de care țara cu drept cuvânt se fălește, e unul, dela un capăt la altul al bălții. Rațe sălbatice se grăbesc în toate părțile, și nu prea, la trecerea uruitoare a trenului. Berze cu picioare roșii sau cocostârci cenușii stau cocoșați pe de lături, ca niște semne puse anume să arate adâncimea din loc în loc a apei. Sălciile rămân până la jumătate înecate, și, în curgerea galbenă, cu fierbere de spumă prin dreptul lor, parcă se mișcă și ele și sunt o cireadă de bivoli înotând dela un ostrov la altul, numai cu coarnele răsucite și cu botul lăcuit lăsate afară, cum se întâlnesc de atâtea ori pe Dunăre. Este ca o înștiințare a Deltei. Fluviul parcă se pregătește să se piardă în Mare, despletindu-se în ramuri, înmulțindu-se, acoperindu-se cu o puzderie, cu o forfotă și cu izbucnire amețitoare de viață, minerală, vegetală și animală. Fiecare cercetător în parte, coborît și pierdut în această lume nouă și fermecătoare, nu mai e de ajuns, geograf după aspecte ale scoarței, biolog după nenumăratele flori sau vietăți, arheolog după urmele de castre din maluri, economist după multele bogății și piețe de desfacere, pescar după un adevărat rai de pește, marinar după drumurile de apă. Aici, pentru îmbrățișarea acestui întreg multiform, trebue să lăsăm să vie artistul. Alături de atâția pictori, care și-au căutat în decorul Dunării o altă lumină, noi subiecte și o natură sălbatecă și ferită

de oameni, Ştefan Popescu va fi urmărit totdeauna cu iubire, atât pentru casele, ulițele și vederea dela Turtucaia peste copaci și acoperișuri a fluviului și a luncii din depărtare, cât mai ales pentru sălciile monumentale și în același timp și putrede de umezeală, căpcanele de ostrețe ale peștilor și pânzele portocalii și albastre de bărci, care se întorc pe seară dela pescuit, grele și la rând, ca și cum ar fi trase la edec de vânt. In acest înțeles, Muzeul Toma Stelian din București e un muzeu al Dunării, unde îndrăgostitul de tot ce știe să spună ea sufletului românesc se duce anume ca să viseze și să-și aducă aminte. Paginele de literatură cu o compoziție liniștită ale lui Jean Bart, care a trăit atâția ani prin aceste cotloane de verdeață și de valuri, dela căpitănia lui de port dela Călărași până la comandoria de bord dela Sulina, au să ne uimească și să ne atragă încă multă vreme, cu atâtea figuri, privelişti și episoade, știute de atâția dintre noi pe dinafară. In jurul lui se adună o bibliotecă literară întreagă a acestei măreți văi, care a fost un drum de popoare cu suflete tari și aparte, dar numele scriitorului nostru, atât mai ciudat sub armura marinărească de împrumut, va suna ca o lozincă prin toată literatura română. El a abătut-o, cu tot foșnetul ei de unde și de stuf, Dunărea noastră veche, prin această literatură și i-a săpat acolo un vad tot așa de sigur cât și al celeilalte, în albia ei geologică.

Am ajuns la Hârșova, cu malul ei înalt, alb și drept, ca un zid de cetate. Aici are să se facă odată noul pod peste Dunăre, pe care atâția dintre noi îl voiam mai în susul apei, ca să lege Dobrogea nouă de trupul țării. Astăzi acest gând nu-și mai are rost. Din acest loc au să ne însoțească tot timpul spre Miazănoapte munții Dobrogei, vineți și ascuțiți. La carierele de granit dinspre Măcin lucrează de multe zeci de ani pietrari italieni, care se deosebesc de departe de localnici cu nădragii lor largi de piele de drac și cu chemările în limba adusă de pe alte țărmuri. Fluviul, care s'a unit la Hârșova într'o singură vale, se desparte din nou și închide între cele două brațe, Dunărea nouă și Dunărea veche, vestita Baltă a Brăilei, cu cele mai frumoase sălcii din lume. Apa, numai la 6 metri deasupra nivelului Mării, parcă doarme. O simți că s'ar opri în loc, atât e înclinarea de slabă, dacă n'ar împinge-o mereu dindărăt atâta noian de valuri. Și Dunărea merge mai departe, cu această traistă de frumusețe în spate. Pe gârla Filipoiul intri pe sub o boltă verde în baltă și din lac în lac până la cel mai mare dintre ele, Șerbanu, înconjurat uneori de păsări albe ca de o ceață, care se ridică fâlfâind la o detunătură de pușcă. Prin locuri ferite se văd pelicanii în șir, bătrânii împreună cu toată casa, ca o flotă cu pânze ieșită din port într'o expediție. Când sunt apele mari poți să vii în barcă peste toată balta, pe deasupra sălciilor, din Picineaga până la Brăila.

Cele mai puternice porturi ale României sunt aproape, cu docurile și cu șantierele lor, Brăila, la capătul șesului muntean, mai ales de grâne, și Galații, la capătul dealurilor moldovene, mai ales de lemn și de coloniale. Flota de vapoare de comerț și de monitoare și vedete de război încarcă sau descarcă și fac de pază sau așteaptă în ordine de plecare, dealungul cheiurilor nesfârșite. De-aici începe Dunărea maritimă. Războaiele și crizele economice de tot felul, care închid mările sau tulbură schimbul de mărfuri, precum și vestita bară dela Sulina, care închide Dunărea, au luat din vioiciunea și strălucirea acestor porturi, așezate ca în fundul unui mare golf de peste 100 de kilometri lungime, și nu la un mal de fluviu în uscat. Instalațiile sunt cele vechi, dar de multe ori magaziile rămân zăvorîte și macaralele, ca niște gâturi de pasăre, stau nemișcate și se uită în zare după vapoarele de mii de tone ale Oceanului, morile cele mari nu macină și-și mai înalță coșurile spre cer parcă numai ca să păstreze aceeași siluetă orașului și ca belșugul să-l recunoască și să poposească din nou în el, când se va întoarce.

In aceste părți Dunărea se frânge deodată și, după marele cot, sorbită de scufundătura șesului în care se adună apele Munteniei, șiMoldovei, Buzăul, Râmnicul, Siretul și Prutul, își ia din nou drumul spre Răsărit, pe sub munții bătrâni ai Dobrogei, până în scufundătura și mai poruncitoare a Mării Negre. La malul stâng, dela orășelul Reni până la satul de pescari Vâlcov, și-a adus de departe, din stepă, stâlpii de graniță, Rusia. Rusia nu Rușii. Rușii sunt câteva colonii pierdute, și nu de Ruși mari, ci mai mult de Ucrainieni și de Maloruși sau Haholi, dela fluviile cele lungi sudice, fugiți sau goniți de-acasă de tot felul de prigoane. Cei dintâi au plecat dela gurile Niprului, în 1775, când Ecaterina a II-a a desființat organizația Cazacilor Zaporojeni, pe care îi cunoscuserăm și noi, atât Moldova cât și Muntenia, în secolul dinainte, cu jafurile lor de pomină. Alții au venit dela gurile Donului, sub hatmanul Necrasov, și sunt Lipovenii sau Filipovenii noștri, o sectă religioasă, smulsă cu sabia din Rusia pravoslavnică. Rușii tăiau capetele schismaticilor din sus de fluviu și le dădeau pe apă, ca să ajungă la cei din jos și să-i facă, sau să se lepede de credință sau să se ducă în lume. Pescarii aceștia deșirați, roșcovani și lălâi, au pornit atunci cu bărcile lor într'un loc unde să poată trăi neturburați și pescuind ca apostolii. Iată-i, cam din acei ani, în Deltă și la marile noastre lacuri. Mânată de visul vechi al Bizanțului și socotelile mai noi ale strâmtorilor, Rusia a pornit pe urmele lor, coborînd, cum începuse dela Petru cel Mare, cu fiecare împărat și împărătească către Marea Neagră. La 1812 izbutea în sfârșit să pună mâna pe Basarabia. Moldova românească se trezea ciuntită de jumătatea ei eroică dela Răsărit,

care-și pierdea și numele, pentrucă Basarabia nu se chema, atunci când pământul făcea parte din Principatele Române, decât fâșia de loc dintre Prut și Cetatea-Albă, lipită de Dunăre. Era ca o mărturisire fără voie a gândului urmărit de țara dela miazănoapte, care nu năzuise cucerirea de provincii oarecare, ci anume Dunărea și mai cu seamă gurile ei. Saltul cel mare fusese făcut. Mai avea numai unul ca să ajungă la Bosfor și la Dardanele. Iar pământul dunărean, de care îi păsa, a dat numele părții din Moldova, însușită cu puterea și împotriva voinței locuitorilor ei, dintre Prut și Nistru.

Dunărea parcă s'a apărat ea singură de această neașteptată și temută vecinătate. Ceea ce Rușii au izbutit cu ușurință, cam în același timp și ținându-se după alte cete de Cazaci înainte mergători pe socoteală proprie, dela Urali până la Oceanul Pacific, drum de șase mii de kilometri peste lacuri înghețate, tundre și semințiі mongole, n'au izbutit aici. De o sută cincizeci de ani încearcă să treacă Dunărea și nu pot. Au avut-o dela 1812 până la 1856, scufundând la vărsare șăici-cu pietre sau silind vapoarele la carantine închipuite, ca să stânjenească negoțul și viața fluviului, închizându-l navigației. Au pierdut-o dela 1856 până la 1878, când ea a fost întoarsă stăpânului mai slab, dar în drept, România. S'au întors îndărătnici, ca să înceapă lupta cu Comisia Europeană a Dunării, urmărind aceleași scopuri, până la 1918. Aliată cu România, Rusia intrase ca la ea acasă în Deltă și-și pregătea fără sfială stăpânirea viitoare, cu ajutorul Lipovenilor, cărora pe vremuri le tăia capetele. Dunărea s'a mai scuturat odată și Rusia s'a retras din nou în stepele ei de dincolo de Nistru, dela 1918 până la 1940. Acum o vedem în aceleași locuri, pe tot fluviul de jos, dela Reni până la Vâlcov și cerând numaidecât să intre în Comisia Internațională ca putere dunăreană. Fluviul curge măreț ca totdeauna șoptind lucruri pe care noi, oameni ai clipei, nu le pricepem. El așteaptă, și poate că același îndemn ni-l dă și nouă și Basarabiei, care a fost încăodată ruptă de trupul României. Dunărea n'a străbătut atâtea țări, n'a oglindit atâtea orașe de cultură milenară și nu poartă pe ea atâtea bogății, ca să se lase pusă în lanțuri și folosită pentru scopurile mai mult ale unui alt continent, tocmai aici, unde curge într'un pas de sărbătoare, în zarea mării. Ea cunoaște pe oamenii care au însoțit-o până aproape de guri și roiesc prin gârlele și bălțile de pe malul drept și prin Deltă, și tot pe ei și-i vrea, ca în trecut, tovarăși.

Intre orașele Tulcea și Ismail, Dunărea se desface în trei brațe. E ca și cum ar căuta să-și mai amâne pierderea în Mare, fugind din albia cea largă și nemiloasă, în trei albii lăturalnice, pline de cotituri și de întârzieri. Cea mai scurtă din ele, cea din mijloc și care duce apă mai puțină, Sulina, a fost aleasă ca drum de vapoare.

Dela 1856 încoace ea a tot fost îndreptată și adâncită, întărită cu cheiuri și lucrată cu dragele, mai cu seamă la locul unde apele dulci se întâlnesc deodată cu apele sărate, își pierd ca un precipitat mâlul și fac pragul acela submarin, bara, care oprește trecerea vaselor de mare tonaj și-și întinde desnădejdea până jos la Galați și Brăila și până în satele de șes cu grâne și în munții cu scânduri. De groaza ei se caută acum o altă ieșire în Mare pe gura Sfântului Gheorghe. Tridentul lui Poseidon al Deltei înfipt în Pontul Euxin a prins într'unul din colții lui această fiară, care în România a ajuns populară, fără să știe mulți ce înseamnă, dar știind prea bine în schimb economiștii, marinarii și inginerii hidraulici. Din bara dela Sulina a trăit și s'a desvoltat aproape un secol, până la un fel de Stat în Stat, cu legi, organe de execuție, domeniu exteritorial, buget, corp de funcționari internaționalizat și pavilion propriu, Comisia Europeană a Dunării. Trecem acum pe bulevardul curgător deschis de ea în linie dreaptă, întâlniți în drum de vapoare de Ocean descărcate și ridicându-și peste noi corpul roșu din ape, ca pe un canal nesfârșit, spre Soare-Răsare și spre Marea pe care începem s'o bănuim după adierea sărată. Mergem spre Sulina, sau Europolis, cum i-a zis Jean Bart într'un cunoscut roman cu același nume.

Incercările pe care le-a făcut Dunărea aproape în toată lungimea ei de 2.860 de kilometri, ca să ne pregătească această întâlnire cu Delta, se dovedesc neputincioase, cu toate despletirile în șuvițe, ostroavele plămădite din lut și iar înecate, bălțile cu pește, păsările de sub alte ceruri, oamenii stranii. Când intri în Deltă simți că ai intrat în altă lume. Firea e atât de bogată și de frumoasă, încât parcă așteaptă pe om ca să i se arate în toată goliciunea ei și să-l farmece, iar lucrările omenești sunt atât de puternice și de împletite în tot ce crește și se frământă aci, încât se fac întru totul una cu firea înconjurătoare și se pierd în ea. Pădurea dela Letea, la doi pași de țărmul Mării, pare o oază tropicală, cu arbori monumentali, cu liane care spânzură de crăci și închid trecerea. Canalele săpate de Serviciul Pescăriilor, ca să ducă la lacurile năvălite de verdeața bălții apă proaspătă de Dunăre, pești și viață pentru locuitorii ascunși între sălcii și stuf, nu se mai deosebesc prin nimic de brațele însele ale fluviului și așează o altă deltă, a oamenilor, alături de delta lui Dumnezeu, mai lungă și mai îngrijită decât aceasta. Plaurul, care e o împletitură de burueni de apă și acoperă o mare parte din Deltă, 270.000 de hectare din 430.000, cu un pod cam de un metru grosime, se rupe uneori și pleacă în ostroave plutitoare, cu stuful și cu păsările de pe el, ca în căutarea altui țărm mai prielnic și ca într'o priveliște de început al pământului, când lucrurile nu se închegaseră încă și legile fizice atunci se urzeau. Mâlul, care e piatră măcinată mai cu seamă din

Carpaţi, zideşte an cu an un nou uscat, făcut şi el în bună parte cu pământ românesc şi care înaintează liniştit în Mare, alcătuind ostroave, lipite curând de mal, potmolind porturile şi împiedecând vapoarele să se mai apropie. Urme de viaţă de aşezare de Mare se descopăr la zeci de kilometri îndărăt şi sfărîmături de corăbii, care la vremea lor stăteau pe valuri, astăzi sunt bucăţi de muzeu geografic pentru măsurarea puterii aluvionare a fluviului. Este darul celor 7.230 de metri cubi de apă, pe care-i aduce şi-i varsă în Marea Neagră Dunărea pe secundă, de mii şi mii de ani. Delta e unul din marile popasuri şi clocitoare ale lumii, o arcă a lui Noe pentru toate păsările curate şi necurate, care se pot închipui, dela cormoranii negri până la flamingii trandafirii şi dela stârcii cu egretă albi ca dimineaţa până la pelicanii greoi şi lacomi. Lupi şi mistreţi ţâşnesc din desiş. Dintre ulităle de stuf se desprinde, parcă ar ieşi din adânc şi venind de nicăieri, câte o lotcă neagră, cu pescari cu mişcări iuţi, la lopeţi sau la prăjină, pentrucă fundul e aproape. Toată Delta e un lac de 2 şi 2½ metri sub nivelul Mării, podit de un plaur mincinos, pentrucă cei mai mulţi îi iau drept pământ tare, şi întrerupt ici colo de grinduri mai înalte. Până să te desmeticeşti, aceste lotci au şi pierit pe o altă uliţă ştiută numai de ei, pescarii dela lopeţi sau dela prăjină, şi citită pe un atlas, pe care nu-l au în vreun text, ci în toate simţurile, ca peştii adâncului şi ca zburătoarele înaltului. Parcă Dunărea a îngrămădit aici, la guri, tot ce marele sculptor al scoarţei pământeşti, care e apa curgătoare, a putut vreodată sau undeva să născocească mai iscusit, mai înduioşător şi mai măreţ.

Dunăre, Dunăre, drum fără pulbere, cum îi cântă poporul român privind-o dela naşterea lui, de pe mal, cum curge!

EMANOIL BUCUŢA

PAUL ERNST ŞI RENAŞTEREA TRAGEDIEI ÎN GERMANIA

Paul Ernst ar fi împlinit în Martie anul acesta şaptezeci şi cinci de ani. Paul Ernst, poate cel mai excepţional personaj din generaţia poeţilor şi scriitorilor germani care au ajuns la maturitatea ei creatoare în primele decenii ale secolului nostru, aparţinea acelui grup de scriitori germani, care deşi publicaseră ani de-a-rândul opere de valoare şi se bucurau de aprecierea unor cercuri de intelectuali aleşi, au fost trecuţi sub tăcere din partea unor critici atotputernici, străini de interesele lăuntrice ale culturii germane, mai ales în anii de după război. Printre aceşti scriitori ajunge să amintim în treacăt numele unui Hans

Grimm, Carossa, Stehr, W. v. Schälz, Schäfer, Binding și mai ales numele unui Paul Ernst, care imediat după înființarea noii academii de poeți germani din Berlin, la 1933, a fost ales membru de onoare al acestei instituții, supraviețuind acestei distincții târzii cu abia câteva săptămâni.

De foarte tânăr Paul Ernst era convins de menirea sa de a ajuta omenirea, încă cu mult timp înainte de a ajunge la conștiința de a se fi născut poet. In operele sale autobiografice («Jugenderrinnerungen» și «Jünglingsjahre»), extrem de interesante pentru cunoașterea timpului său, ne descrie această rătăcire faustică a tinereței sale veșnic sbuciumate, un proces încet și dureros, care a condus la limpeziri și s'a închegat în creațiile sale senine și de o factură clasică impecabilă, de mai târziu.

Și-a petrecut anii de adolescență în regiunea sa natală între munții Harz, pe atunci depărtată de marile căi de comunicație. In acești ani a trăit, precum ni-o afirmă, într'o stranie dispoziție de visător și de somnambul al vieții, neavând nici un contact direct cu viața reală din jurul lui.

S'a trezit deodată când i s'a pus problema alegerii unei cariere. Pătruns de dorința arzătoare de a ajuta și de a educa omenirea, și-a ales fără șovăire cariera cea mai nobilă în acest sens, cariera de preot. Rămânând însă profund desamăgit de teologia luterană, cum se profesa în a doua jumătate a secolului trecut, coruptă de ideile liberaliste ale unui Feuerbach și Troeltsch și deschisă ideilor evoluționismului științific, după grele frământări sufletești, se hotărî să se lase de acest studiu, care îi distrusese toate înaltele idealuri umanitare ale tinereței sale visătoare. Incepu să se ocupe de probleme sociale și economice și descoperind pentru el scrierile lui Karl Marx, deveni în scurt timp adeptul înflăcărat al acestuia. Își câștiga existența cu greu prin articole diferite, mai cu seamă de natură economică, publicate în ziarele de partid. Ca socialist înverșunat, se consacră acum luptelor de partid cu toată intransigența naturii sale. Setea sa de creație nu se mulțumește însă cu atâta și caută să aplice doctrinele sale intrând în viața activă de afaceri, ocupându-se cu tot felul de lucruri, izbutind chiar să ocupe pentru scurt timp funcțiunea de primar într'un oraș de provincie. Era dornic de realizări. Fiind ferm convins că lumea va fi mântuită prin aplicarea sistemului liberal-socialist, a tras toate consecințele pentru viața sa privată, căsătorindu-se cu o aventurieră rusă, mare agitatoare comunistă. Acest pas nechibzuit a produs o mare frământare în conștiința sa. I se deschiseră acum ochii pentru falsitatea lăuntrică a socialismului doctrinar și pentru deficiența morală a conducătorilor de partid. Și-a dat seama că ideologiile de cele mai multe ori servesc doar drept fațadă poftelor și ambițiilor egoiste neschimbate a celor mulți; o

experienţă, care a fost făcută şi de alţii, dar care a avut la el efectul unei răscoliri radicale. Fizicul său slab era de mult extenuat prin munca forţată şi lipsurile continue. Această a doua mare decepţie a vieţii sale, căsătoria nespus de nenorocită, desfăcută după scurt timp, ca şi forţele consumate pentru o cauză în a cărei dreptate nu mai putea crede, îi produseră o criză fizică şi sufletească din cele mai grave, ajungând până acolo, încât viaţa sa a fost socotită pierdută săptămâni de-a-rândul de medicii sanatoriului unde fusese transportat de nişte prieteni.

Revenirea grea şi îndelungată la viaţă şi forţă a fost în acelaşi timp o renaştere lăuntrică. Desamăgit de toate, neînsufleţit de nici un crez, se simţea totuşi plin de o seninătate şi de o pace fără nume, se simţea copil. In momentele acestea se născuse în el conştiinţa de a fi un poet. Neîndrumat de nimeni şi profund desgustat de atmosfera cercurilor literare şi de literaţii la modă în epoca sa, a căror nesubstanţialitate o simţise foarte bine, nu-i venise niciodată gândul, că şi el ar putea vre-odată să debuteze în literatură. Presimţea încă de atunci, înainte de 1900, criza mondială, care era să culmineze în războiul cel mare, vedea deşertăciunea ideilor la modă, lipsa completă a simţului de răspundere de care sufereau oamenii de Stat şi literaţii din jurul său. Găsindu-se singur şi neînţeles, concepuse ideea — la început mai mult ca un joc fără intenţii — de a-şi crea el singur o lume, cum ar trebui să fie şi cum nu o găsea nicăieri decât în interiorul său. Incepu să scrie tragedii. El mărturiseşte că tragedia adevărată nu se poate naşte decât în unele momente istorice particulare, anume în momentul, în care trecerea radicală dela o credinţă sau formă socială la alta absolut nouă, opusă, produce cele mai mari preschimbări în conştiinţa oamenilor, lăsându-i să întrezărească pentru o clipă toată problematica existenţei umane, prăpastia prăbuşirii. Arată prin exemplificări că tragedia se naşte în momentul de trecere, în momentul disperării, al golului între două ţărmuri. Trecerea dela culturile telurice ale epocei pelasgice la cultul apolinic al Eladei a fost momentul celei mai grave periclitări a lumii elenice. Ajuns la disperarea pură, Paul Ernst însuşi a ajuns în mod fatal, după mărturisirea lui, la tragedie.

După începuturi naturaliste şi după distrugerea a vre-o douăzeci de încercări, a dat prima sa mare tragedie « Demetrios », tragedia regelui fără popor. In această tragedie, poetul transpune istoria falsului Dimitrij într'un mediu antic. Pune problema unei comunităţi sociale în desagregare. Vechii Spartiaţi, clasa conducătoare de odinioară din Sparta, din care se alegeau regii, abia se mai menţine, în opoziţie cu masele Eloţilor, care conduc opinia publică. Intr'un astfel de moment al descompunerii ordinei străbune, nu poate să guverneze decât un tiran, care singur

mai poate să țină într'o mână de fier poftele desfrânate ale unui vulg fără crez și tradiție. Un sclav, Demetrios, fiul nelegitim al ultimului rege spartiat (care împreună cu fiul său fusese detronat și omorît de un uzurpator, tiranul Nabis), este luat drept fiul mort al regelui. Toate partidele își concentrează acum nădejdile lor asupra noului pretendent la tron. Vechii nobili speră într'o restabilire a ordinei turburate, mulțimea năzuește la o eliberare de sub jugul tiraniei, iar masa desmoștenită a sclavilor nădăjduește eliberarea prin fostul lor tovarăș. Nabis moare, tânărul Demetrios capătă tronul ca rege spartiat, însufleţit de cele mai înalte idealuri. Ajuns însă la cârmuire, își dă seama de sarcina nespus de grea a unui rege, care nu mai are un popor de guvernat, ci o societate anarhică, divizată în partide. Nu poate satisface revendicările vechei clase nobile, fiindcă îi recunoaște scăderile morale și îi vede virtuțile tradiționale slăbite; nu poate elibera sclavii, pentrucă ei nu prezintă decât o masă anarhică, care ar distruge ultima ordine; iar pentru a putea guverna mulțimea fără credință, nu poate face nimic altceva, decât să imite măsurile tiranice ale uzurpatorului Nabis, înaintașul său. Părăsit de toți, cade pradă unei rebeliuni generale, care degenerează în delirul anarhiei.

Această tragedie arată mai bine decât orice, felul poetului de a privi lumea. Sparta în decadență este oglinda epocii noastre, iar destinul singuratic al regelui Demetrios simbolizează destinul omului superior cu simț de răspundere neclintită, destinul poetului fără popor, în care totuși vibrează conștiința poporului și a omenirii.

Pentru a ne ilustra geneza sentimentului tragic, ne povestește că vechii Germani, când simțeau că li se apropie moartea, se lăsau duși într'o noapte furtunoasă în largul mării și acolo dând foc vasului necârmuit se luptau între ei până la epuizarea forțelor, umplând noaptea cu cântecul lor sinistru și sălbatic. Trăsătura care ținem să fie accentuată în acest episod este conștiința morții, o stare de suflet generatoare de sentiment tragic. Inevitabilitatea morții produce aici reacțiunea aceea eroică, pe care am putea-o denumi « în ciuda destinului ». Pe când în epopeele omerice, de exemplu, dragostea de viață încălzește sufletele, oțelește brațele, aici parcă gândul morții, moartea însăși, este imboldul vieții, suflul ce învăpăiază tăciunele aprins al vieții, svârlindu-și izbucnirea de flăcări triumfătoare în haosul negru și fără sfârșit al morții. La acești bătrâni Germani conștiința morții inevitabile aprinde încă odată flăcările vieții din cenușa sură a bătrâneții. Vasul mic al existenței pământești trebue să piară în valurile morții. Să piară însă aprins și triumfător !

Ceea ce a lipsit acestor eroi pentru a-i putea denumi cu drept cuvânt eroi tragici, este hotărîrea morală, o hotărîre care pe lângă

delirul vieţii înălţate implică o luciditate fatală (vezi Oedip), o renunţare conştientă la viaţă în favoarea unui principiu superior. Moartea nu este inevitabilă din cauza unei fatalităţi oarbe a naturii, ci din cauza voinţei mele libere, dar ferme, de a mă hotărî în orice împrejurare pentru idealul meu lăuntric.

In această privinţă, Paul Ernst a depăşit pe cei doi mari precursori tragici ai săi, pe Richard Wagner şi Friedrich Hebbel. Tustrei au reluat minunatul mit al Nibelungilor, căutând să scoată în relief tragicul imanent acestei epopei măreţe. La Wagner sentinţa destinului este oarbă. Omul nu are libertate sufletească, nu este deci în stare să învingă moartea printr'o decizie morală. El se predă morţii dintr'o fatalitate pesimistă şi resemnată. Este în fond finalitatea materialismului filosofic, care a închis omului imensitatea cerurilor. « Amurgul zeilor » nu este o moarte înălţătoare, care poartă în sânul ei sâmburele reînvierii. Este doar o prăbuşire, un sfârşit fatal fără soluţie morală. Hebbel, pornind dela idealismul romantic al lui Hegel, considera individualitatea mare, pârghia evoluţiei istorice, drept un simplu mijloc al spiritului obiectiv — ce se manifestă şi în evoluţia istoriei universale — care trebue sacrificată spre binele comunităţii viitoare. Justifică astfel asasinarea lui Siegfried, pe care ni-l reprezintă ca o individualitate ipertrofiată. Hebbel a creat mitul despre o « gintă de uriaşi », având în vedere figurile lui Siegfried şi a Brunhildei. Conform acestui mit, istoria Nibelungilor reprezintă lupta dintre două rase spirituale. Rasa superioară o reprezintă Siegfried şi Brunhilda, amândoi şi numai ei înzestraţi cu puteri supraomeneşti: Siegfried cu pielea scăldată în sângele de balaur, cu paloşul lui Minne şi cu şapca năzdrăvană, Brunhild cu cingătoarea magică. Impotriva lor se ridică reprezentanţii rasei inferioare, regele Gunter şi sora sa Kriemhilda. Conflictul tragic naşte din trădarea rasei nobile prin legătura pătimaşă pe care Siegfried a avut-o cu o femeie de rasă comună, Kriemhilda.

Această viziune particulară a lui Hebbel, care a redescoperit unica bază de plecare a tragediei, ursita fără scăpare, simbolizată aici prin predestinaţia tipurilor de rasă, a servit drept punct de plecare pentru Paul Ernst în tragedia sa măiastră « Brunhild ». Ceea ce îi lipsea însă lui Hebbel, era credinţa. Ca şi Wagner, el plănuise o tragedie a pasiunii lui Iisus Christos. Dar sacrificiul suprem al supraomului nu poate fi justificat prin efectul lui, mântuirea omenirii. Mântuitorul totdeauna rămâne superior, ceea ce au înţeles şi marii genii ale creştinităţii, care numai prin « imitatio crucis » au înţeles o adevărată succesiune a maestrului divin. Chiar şi la figuri mai mici, cum e în cazul lui Siegfried, nu se face o dreptate poetică, pentrucă se dă morţii eroului semnificaţia unui popas de progres al omenirii. Lipsit de o credinţă profundă,

Hebbel nu a ajuns la ultima disperare, la nașterea adevăratei tragedii. Paul Ernst a întrecut pesimismul speculativ al lui Hebbel. La el tragedia ia naștere dintr'un fond religios ireductibil. Siegfried la el nu se sacrifică pentru o comunitate oarecare, neutră. Moare pentru un ideal interior, intransmisibil. Nu are în vedere atât societatea, cât legea divină pe care o poartă în suflet și care trebue respectată. Fiindcă se trădase pe sine însuși, prin trădarea Brunhildei, acceptă moartea ca singurul mijloc pentru a salva « viața ». Noțiunea de sânge și onoare, atât de curentă în gândirea germană de azi, și-a găsit aici o anticipare în sens spiritual. Absolut nouă este și interpretarea, pe care Paul Ernst o dă ucigașului lui Siegfried, Hagen. Tragismul trădării sângelui, firii noastre invariabile, și-a găsit în el o întrupare perfectă. Stând între cele două grupuri, nu aparține nici uneia. Este bastardul a două suflete și ca atare împins spre o eternă ură și voință de distrugere a tot ceea ce se ține de rasa superioară, căreia nu-i mai aparține integral. De foarte multe ori s'a scos în evidență fidelitatea imperturbabilă a lui Hagen față de suveranul său Gunter. Insistența asupra acestei trăsături nu ține seama de adevărata ființă a eroului întunecat. Toată această insistență, cu care se scoate în evidență fidelitatea germană, se datorește tendinței prea fățișe a secolului trecut de a înzestra figurile trecutului eroic cu virtuțile burgheze. S'a trecut cu vedere asupra faptului că Hagen, cu toată fidelitatea sa, îl disprețuește adânc pe lașul Gunter și nu lasă să scape nici o ocazie de a manifesta în public acest dispreț. Dominanta caracterului lui Hagen este o sfidare încăpățânată, un cinism fatalist, ce-și caută totdeauna calea cea mai dreaptă spre nimicire. Spre prăbușirea lui Siegfried și a Brunhildei el este purtat de un îmbold dureros și fatal, spiritul de răzbunare al bastardului.

Paul Ernst, dând la o parte vălurile idealizatoare ale romanticismului, scoate fără cruțare în relief polaritatea fatală a existenței. Misiunea sa de renovator al ideii tragediei și-o justifică prin convingerea că numai o desvăluire radicală a destinului, va să zică reducerea conștiinței la punctul de disperare, poate servi ca bază de plecare a unui nou crez, a unei vieți noi. Grecii în timpul lui Sofocle, Evul Mediu în toi cu dansurile lui macabre, epocă ce s'a încheiat cu Luther, au avut această conștiință lucidă a problematismului existenței omenești. Pentru Paul Ernst degenerarea spiritului modern rezultă din ignorarea adevăratei naturi omenești. Spune că mișcarea spirituală a Idealismului german a avut rara posibilitate de a da omenirii un nou conținut sufletesc, dar și-a ratat această ocazie. Tânărul Schiller a fost însuflețit de adevăratul spirit tragic până la tragedia sa « Don Carlos », în care se manifestă adânca problematică a ideii libertății, anticipând în figura genială a marelui Inchizitor, mitul Inchizi-

torului din Fraţii Karamasov de Dostojevsky. După aceea s'a pierdut în speculaţii kantiene, idealizând natura umană şi ajungând doar la soluţii minore, fără puterea de a ne salva de loviturile mari ale sorţii. Schiller şi ceilalţi idealişti din epoca lui au crezut că darul divin al libertăţii îl va face pe om mai nobil, mai bun. Nu şi-a dat seama că omul, prin firea sa, respinge darul libertăţii, cerând să fie stăpânit şi să nu poarte povara grea a răspunderii morale individuale, rezervată naturilor tari şi excepţionale. Aceştia sunt, adevăraţi eroi ai tragediei. Inegalitatea dintre oameni este fatală. Calvin cu insistenţa sa asupra predestinaţiei a pornit dela o cunoaştere mai adâncă a naturii omeneşti decât ideologii revoluţiei franceze. Ideile înalte ale clasicismului german au degenerat în idealurile spiritului burghez. Omul însă simţi instinctiv slăbiciunea acestor idealuri de prosperitate şi de liberă opinie. Se refugia tot mai mult în iluzii şi îşi refulă frica morţii în lumea iluzorie a teatrului wagnerian. Voind să evite aceste neajunsuri, Wagner a căzut pradă acestui spirit burghez. Nietzsche l-a demascat.

Reacţiunea împotriva burgheziei e reprezentată prin socialismul doctrinar, culminând în ideile lui Karl Marx. Dar acest spirit a fost şi mai dăunător unei desvoltări a conştiinţei tragice. Omul nu se guvernează după principii materialiste. El este o fiinţă complexă, indefinibilă, care are porniri adânci de a venera şi de a crede într'o autoritate calitativ superioară şi deosebită. Omul are necesităţi lăuntrice, care întrec necesităţile binelui comun. Liberalismul nu a mântuit lumea. Raţionalismul nu a ridicat omul, ci l-a slăbit.

Metoda analizei psihologice a distrus ideea teatrului, a subminat structura tragediei. Esenţa omului nu este de natură psihologică, ci metafizică. Trăirea vieţii sub aspectul său metafizic dă naştere viziunilor de natură tragică. Renaşterea, ce reprezintă emanciparea omului de sub legea divină, poartă în ea germenul descompunerii valorilor. Tot astfel fiul ei mare, Shakespeare, este, după Paul Ernst, iniţiatorul decadenţei teatrului modern. La el patimile sunt pârghiile acţiunii. Patimile însă nu constituesc esenţialul omenesc. Turburându-ne firea, ele ne fixează la aparenţe şi ne opresc înaintea pragului adevăratului nostru destin mare, deciziunii libere şi lucide. Pentru Paul Ernst problema epocei noastre este tocmai divergenţa dintre esenţial şi aparenţă, dintre autoiluzia optimistă sau sceptică şi hotărîrea dură de a lua asupra ta un destin tragic, un destin disperat. Genurile sunt legate de destinul unui popor. Drama adevărată, tragedia înaltă, este imposibilă într'o epocă lipsită de cutezanţa unei decizii pe viaţă şi pe moarte. Conflictul între două lumi coexistente, care nu poate sfârşi decât prin prăbuşirea totală a unei părţi, este

obiectul tragediei, iar omul care se vede în ghiarele ursitei depășește cele mai mari primejdii luându-le asupra sa împreună cu toate suferințele, pe care le implică, dar fără să-și piardă în același timp credința.

Activitatea literară a lui Paul Ernst are îndoita valoare de a fi expus teoretic opiniile sale și de a fi exemplificat în același timp această atitudine prin opera sa. Teoriile sale estetice insistă în special asupra formei, luată ca principiu. Forma unui gen literar, legile sale imanente, sunt condiții inviolabile pentru el. Forma are o valoare autonomă, ce nu-i poate fi tăgăduită de către subiectivismul creatorului. Taina formei trebue deci căutată în ea însăși și nu în psihologia creatorului. Formele au o existență independentă de inclinația creatorului, de epocă și de gust. Măsura în care necesitățile primordiale ale unui gen, ale unei forme, sunt respectate, sunt măsura de echilibru și de statornicie, pe care se ridică o societate. Formele artei sunt în funcție de structura sociologică a unei epoce, a unui popor și invers; trebue însă cercetate după legea lor intrinsecă. După o epocă îndelungată de cercetări estetice psihologiste, va să zică orientate după individul creator, după procesul de creație, Paul Ernst redă o nouă valabilitate vechei metode ontologice, aristotelice, care numai ca o consecință ajunge la cercetarea timpului, mediului, etc.

Nu putem aminti decât în treacăt vasta operă eseistică, nuvelistică și epică a lui Paul Ernst, care prezintă totdeauna îndoitul aspect al îndrumării și al exemplificării.

In afară de tragediile asupra cărora am insistat mai mult, « Demetrios » și « Brunhild », mai ținem să amintim « Canossa », « Ariadne auf Naxos », « Cassandra », « Ninon de Lenclos », « Manfred und Beatrice » și dramele « Preussengeist » și « York ». Influența sa asupra tinerilor poeți dramatici germani, Langenbeck, Bacmeister, Möller, a fost covârșitoare.

WOLF VON AICHELBURG

MONOGRAFIA ORAȘULUI SIBIU

Lucrarea asupra Sibiului, publicată de d. Al. Dima în colecția « Orașe » într'atât depășește caracterizarea ce cu prea multă modestie i-o dă autorul când o denumește în încheirea sa doar o *creionare* a vieții acelui oraș, încât, pe drept cuvânt, vom revendica noi epitetul pentru rândurile acestea în care greu ni se pare a izbuti o mulțumitoare sinteză. Intr'adevăr monografia d-lui Al. Dima, atât de densă, de cuprinzătoare, descurajează pe cronicarul dornic de a sugera cât mai mult și cât mai credincios.

Nu vom urma pe autor în descrierea sfătoasă şi entuziastă a urbei odinioară străjuită de ziduri medievale ce azi mai înfăţişează atâtea rămăşiţe — străzi cu trepte, arcuri romanice, turnuri gotice — care sunt o încântare nu numai pentru arheolog, ci şi pentru oricare om de gust. Vizitatorul pentru care interesul oraşului este mărginit la Palatul Brukenthal pleacă prea adesea din Sibiu fără chiar să fi zărit Turnul Sfatului din al XIII-lea veac, Primăria dintr'al XV-lea, Catedrala Luterană dintr'al XVI-lea; fără să fi vizitat palatul celui mai vechi aşezământ cultural român al Ardealului: Muzeul Asociaţiunii, a cărui bibliotecă cuprinde peste 77 de mii de volume şi o seamă de neprețuite documente istorice cu slova multor bărbaţi de seamă ca Andreiu Şaguna, Avram Iancu, Cipariu, Bariţiu, St. O. Iosif. Un amănunt de ţinut minte: Muzeul Asociaţiunii adăposteşte şi o secţie etnografică înfăţişând, după cum atât de frumos scrie d. Al. Dima, « minunile variate ale portului şi artei ţăranului ardelean de pe cele mai deosebite meleaguri ». Subliniem faptul cu oarecare melancolie, deoarece însăşi Capitala Ţării nu are gata muzeul etnografic, a cărui clădire progresează atât de încet şi ale cărui colecţii nespus de preţioase rămân încă în lăzi.

Iată şi de ce pentru noi, Românii, care totdeauna am iubit călătoriile prin oraşele de artă ale Apusului, cele cinci săli ale secţiei etnografice din Muzeul Asociaţiunii ar trebui, la drept vorbind, să ne dea o desfătare mai rară şi mai tainică decât cele 18 săli ticsite aproape numai cu opere străine ale Palatului Brukenthal. Căci bucuria de a privi un Lucas Cranach, un Jan van Eyck, un Iordaens, un Memling sau un Pieter Brueghel în ţara mea nu e străină de o oarecare vanitate de prost soi şi oricum de un soi pseudo-artistic. De altfel ne place că autorul însuşi trece cam în goană asupra vestitului Palat, ca apoi să poposească cu o vădită complezenţă dinaintea bătrânei case gotice din strada Avram Iancu, a casei parohiale din Piaţa Huet, a hanului « La Mielul alb »; apoi în preajma lacului din Dumbrava Sibiului şi prin pitoreştile împrejurimi: Cisnădia, Ocna Sibiului, Săliştea, Răşinarii, evocând la fiece clipă un trecut scump inimii româneşti...

In partea a doua a lucrării sale autorul desfăşoară în pagine grăitoare şi calde de emoţie, obiectiv şi îmbelşugat, întreaga frescă a acelui trecut, dela vremile neguroase ale obârşiilor până la ziua de azi.

Ni se înfăţişează întâi zilele de restrişte şi bejenie prin care a străbătut de atâtea ori Sibiul chiar de pe timpul când nu era decât un sat, o măruntă aşezare omenească pitită lângă drumul Guşteriţei, întemeiată de o mână de colonişti saşi ce venise din ţinutul Rinului, către jumătatea veacului al XII-lea. Chiar pe

atunci hoardele tătărești îl pustiiră, fapt ce biciuește vitalitatea coloniștilor: lacul din preajma burgului este secat; casele se strâng ca o oaste străjuind jur împrejurul mânăstirii Dominicanilor și a bisericii Sfânta Elisabeta; trei centuri de întăriturí dau burgului aspectul tipic cetăților medievale.

Al XV-lea veac vede evoluția burgului spre oraș: sunt acum 893 de gospodării; negustoria înflorește din zi în zi legând orașul cu cele mai de seamă centre comerciale ale timpului: Praga, Viena, Danzig, Hamburg, *Țările Românești*. Tot pe atunci se înalță și frumoasa catedrală. Prin dârzenia localnicilor, dar și într'o mare măsură cu ajutorul «contribuției anonime a românimii din jur și a darurilor domnești ale pământului nostru străbun» — cum arată autorul — micul sat din veacul al XII-lea a putut deveni cetatea impunătoare și însuflețită din veacul al XVIII-lea, când *un alt spirit*, cel al Vienei, înrâurește adânc mentalitatea nesociabilă, închisă și conformistă a localnicilor. Este epoca în care se clădește marele hotel «Impăratul Romanilor», Palatul Brukenthal (1788), biserica greco-catolică și cea ortodoxă din strada Lungă, precum și cea din suburbiul Iosefin; apoi biserica reformată din str. Mitropoliei, în sfârșit Teatrul orașului datorit cunoscutului librar al vremii Martin Hochmeister, clădire ce împlinea una din scumpele dorințe ale băștinașilor. Sibiul avea la 1790 vre-o 15 mii de locuitori.

Dar în timp ce orașul se desvolta într'un ritm atât de vioi, faima sa de oraș bogat deștepta lăcomia dușmanilor prilejuindu-i neostoite cotropiri. Puțin după cea tătărască amintită mai sus au urmat trei asedii turcești în prima jumătate a veacului al XV-lea și două la finele aceluiași veac. Ceea ce îi atrase laudele Papei Eugen al IV-lea care îl socotea «un strălucit bastion al întregii creștinități». In secolul următor, cetatea trebue să țină piept oastei ardelenești, ajutată de Turci, a regelui I. Zapolia, celei comandată de voievodul român Mihai Viteazul, apoi îndelungei asedieri a mareșalului Ștefan Csaky. Mai târziu e cotropit de principele Gabriel Bathory, de Racozy, de generalul imperial Karaffa. In sfârșit Revoluția dela 48 aruncă asupra Sibiului hoardele ungurești ale cumplitului Kossuth: timp de patru luni cetatea e prada grozăviilor terorismului maghiar.

Imperialismul săsesc primise o necruțătoare pedeapsă.

Intr'unul din cele mai interesante capitole ale monografiei sale, d. Al. Dima ne istorisește strânsele legături ce au dăinuit totdeauna între Sibiu și Țara Românească. Lăsând de o parte cele două incursiuni transcarpatice ale voievozilor români Vlad Țepeș, în 1459, și Mihai Viteazul, în 1599, noi vom menționa doar legăturile din vremuri pașnice, ca bunăoară feluritele învoeli între Domnii sau boerii munteni și sibieni; darurile ce aceștia

schimbau cu domnii Ţării Româneşti; buna găzduire ce oraşul a oferit totdeauna atâtor Domni şi boieri români pribegi care, după cum Mihnea Vodă cel Rău, au petrecut adesea luni întregi, ba chiar ani, în cetatea Sibiului, aşteptând schimbarea regimului din Ţara Românească spre a se întoarce. Relaţiile Sibiului cu Ţara Românească se mai întreţineau, ne desvălue autorul, datorită feudelor şi bunurilor pe care Domnii şi boerii români le aveau în preajma Sibiului, primindu-le în dar dela regii unguri. In sfârşit, relaţii comerciale tot mai vii şi călătoriile scriitorilor români la Sibiu, printre care Const. Golescu, Eminescu, Al. Odobescu, iată o seamă de legături ce au contribuit a lega trainic Sibiul de Ţara Românească.

Incă de pe la finele veacului al XVII-lea spiritul românesc al Săliştei, Răşinarilor şi celorlalte aşezări româneşti se înfiltrează pe nesimţite în cetatea săsească, în ciuda opreliştilor pornite dela Sfatul oraşului privind pe « străinii » fie ei valahi, unguri, valoni, spanioli, franţuzi sau polonezi, dornici de a-şi cumpăra case sau pământuri « în vatra urbei », aceasta « nu din invidie sau dispreţ, ci pentru întreţinerea păcii comune ». In urma edictului din 4 Iulie 1871 prin care Iosif al II-lea introduce şi în Sibiu « dreptul de concivilitate », *străinii* încep a pătrunde oficial în urbe, şi apare atunci în documente primul nume de cetăţean român, anume un Radul Stoica.

Cucerirea Sibiului de duhul românesc începe cu lupta dată pentru a obţine dela împăratul Francisc o reşedinţă episcopală înăuntrul cetăţii, izbândă datorită episcopului V. Moga. « De acum — scrie d. A. Dima — o nouă viaţă naţională se va desfăşura sub sfânta oblăduire a bisericii, în ritm tot mai viu şi mai curagios. O acţiune culturală, dar şi o alta politică, vor creşte pe nesimţite la sânul cel primitor al bisericii naţionale căreia i se cade recunoştinţa cea mai caldă a românismului ». Acea acţiune culturală se întrupează, la 1861, în « Asociaţiunea pentru cultura şi literatura poporului Român » oblăduită de Andrei Şaguna şi păstorul unit Şuluţiu. Tot biserica sprijină primele manifestări politice ale Sibiului, precum şi desvoltarea vieţii sociale şi materiale prin întemeierea primei asoclaţii a meseriaşilor « Reuniunea sodalilor români din Sibiu ». Banca « Albina », cel mai de seamă institut economic al trecutului, ia fiinţă în 1872.

Manifestările româneşti de după unire sunt mai bine cunoscute. După 1919 apar rând pe rând o seamă de şcoale secundare româneşti: liceul « Gheorghe Lazăr » şi liceul « Domniţa Ileana », liceul comercial de băieţi şi fete, şcoli normale şi şcoli de ucenici; apoi o seamă de cercuri culturale, biblioteci populare şi grupări intelectuale ca « Thesis » şi « Frăţia ortodoxă Română ». Intr'un cuvânt pe toate tărâmurile Românismul e activ.

Este poate cutezător totuși, cum judicios a remarcat undeva d. Al. Dima, să se vorbească de o singură «biografie» a urbei, de un singur suflet, de un duh unic și atotstăpânitor. Dar concluzia autorului deschide chiar aici zări de lumină, căci tocmai «în acea pluralitate spirituală a Sibiului» d. Al. Dima vede «un câmp de concurență din cele mai fertile pentru înviorarea manifestărilor naționale».

PAUL LAHOVARY

RITMUL

Ceea ce stăpânește în artă, e simetria. Simetrie de fond sau de aspect. In literatură e imaginea ori sugestia care corespunde, simetric, în planul intelectual, unei realități ori unei ficțiuni și le reprezintă. Simetria materială a trupului omenesc și a mișcării e dans și plastică. In muzică simetria e contrapunct, armonie, chiar tematică. Dar e și ritm, — simetrie în timp.

Ca orice succesiune, trebue împărțită în unități de timp. Desfășurarea ritmică domnește peste viață ca și peste ceea ce e inert. Dela mișcările astrelor la bătăile inimii și frământarea electronilor materiei, dela gesturile omului la mersul gândirii lui, toate îi sunt supuse. Viața e simetrie și ritm. Muzica va fi și ea.

Cu cât muzica e o mai intensă și mai directă traducere a Vieții, cu atâta ritmul se va face mai mult simțit. Și el va fi acela care, în primul rând, va da «caracterul muzicii».

«La început era ritmul»—spune Bülow, și de sigur are dreptate.

Ori e legată de poezie, ori e legată de dans, muzica are ritmul ca element primordial.

Dacă s'a născut din inflexiunile glasului, la recitarea rugăciunilor ori poeziei, elementul pe care s'a sprijinit și din care provine e accentul, adică ritmul, observă E. Buchet. S'a simțit de mult că literatura — fie discurs, fie poezie — e o muzică înnăbușită, mai uniformă (cum spune Cicero), și deseori se poate vedea cum trece direct la muzică (în literatura liturgică sau în straniile «spirituals» ale negrilor). Și poate a existat odată o formă de exprimare omenească în care cântul și limbajul erau același lucru...

Și dacă s'a născut din dans, din «gest» (gestul sublinieză și poate să înlocuiască accentele limbajului), ori cerută de ele pentru a le ordona și pentru a le completa, firește că a pornit tot dela ritmul lor. Fiecare svâcnire a Vieții poate fi socotită un gest, o mișcare, o exprimare a ei — și din fiecare mișcare (viața se scurge ritmic) a putut să se nască muzica.

Cu cât o operă muzicală e expresia unei vieți mai «fizice», mai «animalice», mai instinctive poate, sau cel puțin oglindirea

unei vitalităţi mai puternice, a unei lupte mai intense cu lumea şi cu soarta, ritmul e cel care apare întâi, domină şi duce cu el firul muzicii.

(Şi de sigur de aceea dansurile sălbatice, instinctive ca şi cele prea « civilizate » şi nu mai puţin instinctive, au un ritm atât de violent, încât celelalte elemente muzicale pălesc lângă el).

Opera lui Strawinsky, ori cel puţin acel atât de sugestiv « Sacre du Printemps », exală instinct, vitalitate intensă din mişcările capricioase, sălbatice, nestăpânite.

Beethoven îşi afirmă prin ritmuri dorinţa feroce de viaţă, sau bucuria sălbatecă. Accentele ritmice, în trecerile subite dela o stare la alta, în Appasionata, în Op. 31, nr. 2, în Simfonia 5-a ori a 9-a, furtunoasele ritmuri ale unor Rondouri, exprimă şi sugerează lupta uriaşă, dorinţa de viaţă. Şi o exprimă în detrimentul liniei melodice şi a motivelor care au importanţă numai pentru a da ritmului prilej să se manifeste.

Partea ultimă din Simfonia 7-a a fost numită de Wagner o « apoteoză a dansului »; da... dar a cărui dans? In nici un caz nu s'ar putea compara, ca înţeles, cu « Valsul » lui Ravel, cu ritmurile lui elastice, cu vârtejurile vaporoase — un tumultos şi spumos divertisment de mişcare şi lumină. E un dans mai curând ca acela reprezentat în sfârşitul Appasionatei printr'un ritm de muzică rusească: o bucurie nebunească, animalică, o adevărată beţie... aş spune un dans canibalic.

(Acesta nu e singurul lucru discutabil pe care îl spune Wagner despre Beethoven, şi e de mirare că se citează atâtea din acestea în programele concertelor noastre. Se ştie foarte bine că Wagner vedea şi lucra cu totul altfel muzica: căuta totdeauna să exprime ceva precis în motivele şi în orhestraţia lui — un fel de program — pe când Beethoven aproape totdeauna a refuzat aceasta; şi dacă muzica lui exprimă şi altceva decât un sentiment pur muzical, e fiindcă procesul desvoltării muzicale s'a desfăşurat paralel cu un proces psihologic. Impletirea motivelor şi ritmurilor reprezintă, fără voie o luptă de sentimente şi de impresii).

R. Strauss, atât de impulsiv, de « material » în inspiraţiile sale, cucereşte muzica prin ritm. Mussorgsky, aproape întreg numai animalitate şi brutalitate, dar şi o sensibilitate exagerată, e firesc să fie atât de ritmic.

Un Albeniz, un Granados, un De Falla aduc în ritmurile lor tot soarele torid, toată pasiunea care trăieşte în fiecare spaniol, care pluteşte în aer şi vibrează în parfumuri grele.

« Nunta în Carpaţi » a lui Paul Constantinescu se poate asimila parţial acestora, prin bogăţia şi insistenţa ritmurilor.

Unii spun că ritmul e elementul bărbătesc al muzicii, iar melodia e cel feminin. E un lucru care se poate spune dacă

bărbatul e socotit instinct și vitalitate, iar femeia sensibilitate și gândire.

Beethoven n'a scris propriu zis « melodic » decât în momente de calm, când sensibilitatea a avut răgaz să vorbească, desbărată de întrebările vieții și de impulsurile instinctelor. S'ar putea deci vorbi uneori de un Beethoven mai feminin, atunci când e mai melodic și ritmurile slăbesc, pentru a ornamenta doar motivele.

De Mozart se poate spune că e compozitorul prin excelență feminin — ritmurile sale nu corespund decât nevoii de simetrie și numai pentru a da elasticitate liniilor melodice, pentru a le da inflexiunile dictate de o sensibilitate rafinală. Are totuși momente (ca și Chopin) când ritmurile se accentuează, iar dantelele motivelor se simplifică... și atunci oricine vorbește de un Mozart mai masculin, mai beethovenian — cum ar fi Concertul de pian în re minor sau Fantasia în do minor.

Ritmurile fac să se vadă că César Frank reprezintă un perfect echilibru între impulsivitate și gândire, ca și Bach... complexul de melodii și contrapunct are egală importanță cu structura ritmică, o condiționează și e condiționat de ea. Chiar pot să fie interpretați în două moduri diferite: unul ritmic, în care mlădierile melodice să fie mai puțin aparente, și unul în care ritmul să dispară aproape sub năvala țesăturii de motive.

Händel, în aparență foarte asemănător cu Bach, dă totuși importanță și preponderență ritmicei; — « celula » de bază a oricărei lucrări e de natură ritmică.

Debussy, atât de aerian, transparent, cu o poveste întreagă distilată în fiece sunet, mângâetor, voluptuos și straniu, în același timp reținut și discret, are ritm totuși. Există un ritm în fluiditățile lui, e o voință precisă în fiecare sonoritate catifelată. De sigur mult feminin — și încă foarte rafinat — dar și mai mult masculin, deși nu e un lucru care să se simtă într'o simplă audiție.

Pentru a completa exemplificările, putem aminti de compozițiile lui Mainardi, recent auzite, și prin excelență energice. Atât în « studiul în formă de Habanera » cât și în « Marș », « celula » e exclusiv ritmică, iar frazele — mai exact, fragmentele de frază — sunt cele care dau atmosfera în prima (o atmosferă vibrantă și caldă) și umorul în cea de a doua.

Poate deci, ca problema de « masculinitate » sau « feminitate » a unui singur autor pusă de atâția critici să fie în parte lămurită din analiza ritmurilor și a raporturilor lor cu elementul melodic.

Intrebarea e însă dacă aceasta are vre-o însemnătate pentru muzica în sine și pentru valoarea ei...

DORIN SPERANTIA

REVISTA REVISTELOR

ULTIMA POESIE A LUI NICOLAE IORGA

Acţiunea — Anul 2 — Nr. 163 — 22 Martie 1941

Cotidianul «Acţiunea» a publicat «ultimele stihuri scrise de Nicolae Iorga la 26 Noemvrie 1940, adică în preziua năpraznicei sale morţi. Cetitorul va găsi în ele vibrarea unui suflet care a presimţit tragicul sfârşit şi care s'a destăinuit într'un ritm liric de o săgetătoare impresie».

Poezia se numeşte «Brad Bătrân»:

A fost tăiat un brad bătrân
Fiindcă făcea prea multă umbră
Şi-atunce din pădurea sumbră
Se auzi un glas păgân:

O, voi, ce 'n soare cald trăiţi
Şi aţi răpus strămoşul nostru
Să nu vă strice rostul vostru
De ce sunteţi aşa grăbiţi?
In anii mulţi cât el a fost
De-a-lungul ceasurilor grele
Mulţi au aflat un adăpost.

Moşneagul stând pe culme drept
A fost la drum o călăuză
Şi 'n vremea aspră şi hursuză
El cu furtunile-a dat piept.
Folos aduse cât fu viu
Şi mort acuma când se duce
Ce alta poate-a vă aduce
Decât doar încă un sicriu?

CE AM PIERDUT PRIN MOARTEA LUI NICOLAE IORGA

Revista de Filosofie — Vol. 25 — Nr. 3 - 4 — Iulie - Decemvrie 1940

In numărul recent apărut al «Revistei de Filosofie», aflăm următorul necrolog, din care cităm:

«Dispariţia lui N. Iorga înseamnă pentru cultura noastră o pierdere ireparabilă, pe care mintea refuză s'o accepte. Spirit genial înzestrat, de o

uimitoare putere de muncă, de o fecunditate de-a-dreptul uluitoare, creând în diferite domenii ale culturii, N. Iorga a adus și filosofiei naței sale importante contribuții. Temperament romantic, prețuind viziunea și intuiția simțind o puternică atracție pentru unic și inefabil, el a căutat să determine structura logică a istoriei, împotriva spiritului pozitivist din vremea sa, ca știință a particularului și individualului, adică a ceea ce nu se întâmplă decât o singură dată și nu se mai repetă a doua oară. Determinând-o în acest fel, el însă nu înțelegea să-i răpească atributul de știință pragmatică. Ci înțelegea să lărgească în chipul acesta, împreună cu alți gânditori europeni, printre cari și profesorul său A. D. Xenopol, noțiunea de știință contribuind la risipirea credinței ce dăinuește în filosofie dela Socrate și Platon, că numai generalul, universalul, legalul, ar constitui obiect de știință și ideal științific demn de urmărit. Deși se ocupă cu individualul și unicul, istoria este totuși știință, iată ideea fundamentală căreia, în filosofia istoriei, N. Iorga i-a închinat străduințele sale fructuoase. El se sprijinea, întru dovedirea acestei idei, nu numai pe imensa lui lectură și pe experiența lui incomensurabilă de istoric, ci și pe inteligența lui extraordinară, capabilă să deschidă noui perspective și să sesizeze aspecte inedite ale existenței ».

« Naționalist care a contribuit ca nimeni altul până la el la unificarea prin cultură a neamului românesc, pe care, tânăr fiind, îl cutreerase în lung și în lat, ajutându-l să se trezească la o vieață nouă și printr'o sforțare uriașe să-l vadă adunat într'un singur Stat, N. Iorga dispare dintre noi, după ce asistase, înmărmurit ca noi toți, la prăbușirea hotarelor țării, după ce un regim personal, pe care și el îl sprijinise, abdicase dela datoria sacră de a le apăra. Moartea lui N. Iorga apare și mai tragică, dacă ne gândim că a căzut victima unei acțiuni, dusă de oameni pentru cari ideea națională, căreia N. Iorga îi închinase toată vieața întreaga lui activitate, valora drept normă fundamentală de conduită politică! Va rămâne pururea straniu și inexplicabil cum în mijlocul poporului nostru, ale cărui sentimente umane și creștine sunt o realitate, s'au putut încetățeni procedee de luptă politică, care nu au nimic a face cu omul și cu civilizația ».

« N. Iorga a fost doborît în momente când nu numai țara noastră, ci omenirea întreagă trece prin momente teribile și fulgere de apocalips străbat văzduhul. Legăturile pe care el le avea cu lumea științifică de pe tot globul, ar fi putut fi utile, într'o măsură pe care nici n'o putem măcar bănui acum, țării noastre mutilate. Fie ca dispariția lui tragică să constitue semnalul de solidaritate națională de care poporul nostru poate nici când n'a avut mai multă nevoie ca acum ».

AMINTIRILE UNUI STUDENT

Tinerețea — Anul VII — Seria II — Nr. 1 — 15 Martie 1941

In noua revistă « Tinerețea », unde se găsește material interesant despre Ardeal și Ardeleni, d. Ioan Dimitrie Suciu publică un articol despre Nicolae Iorga, destăinuindu-și câteva amintiri din vieața sa de student, din care reiese generozitatea, solicitudinea și atenția pe care o arăta marele savant

faţă de studenţii săi, urmărindu-le activitatea şi sprijinindu-le sforţările intelectuale.

NAE IONESCU SAU ORGOAREA CONFUZIEI DE PLANURI

Pan — Anul I — Nr. 3 — 1 - 15 Aprilie 1941

Revista *Pan*, condusă de d-nii George Axinteanu şi Remus Ţincoca, publică, în al treilea număr al ei, din lecţia de deschidere a cursului de Istoria Metafizicii (1930—1931) al lui Nae Ionescu, precum şi câteva articole despre ilustrul profesor.

D. Mircea Vulcănescu iscăleşte un articol «Ulysse printre sirene (Amintiri universitare)» în care fiinţa intelectuală a profesorului Nae Ionescu este adânc pătrunsă. Citâm următorul fragment, ce urmează după descrierea chipului triumfal şi a ovaţiilor cu care a fost primit profesorul la catedră, în primăvara anului 1934:

«Dar nu. Profesorul a venit la catedră, a rămas în picioare şi a ridicat dreapta 'n sus, c'un gest pe care sala l-a interpretat ca un «salut»; dar care în realitate era o poruncă de oprire. S'a uitat în jurul lui şi a spus cu un glas pe care nu-l mai uit: «Socotesc că v'aţi adunat aci, atât de mulţi, spre a vă mărturisi bucuria de a revedea pe Profesorul Dumneavoastră de *Logică*». A apăsat pe acest cuvânt şi a continuat schimbând tonul: «Ne rămăsese din prelegerea trecută să vă arăt deosebirea ce există între structura spaţiului nostru şi structura matematicienilor». Şi, spre marea surprindere a celor mulţi, a făcut o lecţie de riguroasă ţinută abstractă asupra subiectului propus. O singură aluzie, la un moment dat, asupra «spaţiului nostru», care, «în anumite momente poate fi îngust», a stârnit oarecare rumoare în sală. Dar profesorul a potolit-o cu acelaşi gest făcut cu mâna dreaptă, care, de astădată, a dobândit, în ochii tuturor, sensul precis de poruncă.

«Ascultătorii, veniţi dela alte treburi, şi cari îşi închipuiau că Profesorul le va vorbi despre lucruri mai concrete şi mai aproape de ale lor, au rămas nedumeriţi. Au aplaudat, fireşte, la sfârşit. Au ovaţionat chiar. Dar au plecat desamăgiţi, şi mulţi nu s'au putut stăpâni să nu-şi mărturisească mirarea, dacă nu faţiş, decepţia.

In clipa aceea însă, eu am înţeles ce va să zică un om tare. Şi ce deosebire de «soiu» era între acest om şi marea masă a celorlalţi ocupanţi ai arenei vieţii noastre publice. Gestul lui destăinuia un refuz aristocratic al seducţiunilor uşoare: *oroarea confuziei de planuri*. Era manifestarea bărbătească a unui spirit care nu se lăsa abătut din calea lui, de ispita niciunei vrăji, oricât de îmbietoare. Fără să vreau, m'am gândit la «nedumerirea de după victorie» de care scria cândva Mircea Eliade: la ceasul acela de cumpănă, în care zeii geloşi ţin sfat dacă trebue sau nu să răpească omului rodul faptei; la ceasul acela turbure şi straniu, în care toate rezistenţele se năruesc din calea celui care a biruit şi, odată cu ele, dispar din faţa lui, hotarele realităţii; la ceasul acela de primejdie metafizică — ceas idealist prin excelenţă — în care învingătorul nu se mai poate defini faţă cu nimica dinafară şi nu-şi mai

poate deosebi *fiinţa* de *faptă*, şi, dacă nu se ia în mână, dinlăuntru, îşi pierde conturul fiinţei în risipă şi, odată cu ea, şi biruinţa.

« In ceasul acela, am văzut pe Nae Ionescu, aşa cum a fost totdeauna: om întreg. Singur şi sigur în mijlocul forfotei din jur, ca un căpitan de corabie, în mijlocul tălăzuirilor ».

TIPOLOGIA CULTURII ARDELENE: ŢĂRANUL, POPA ŞI DASCĂLUL

Meşterul Manole — Anul II — Nr. 10 — Decemvrie 1940

D. Grigore Popa publică un eseu « Temeiurile revoluţionare şi eroice ale Ardealului », în care arată caracterul epic şi dramatic al mitului revoluţionar transilvan.

Ardealul « a intrat în istorie prin revoluţie ». Horia şi Avram Iancu au avut o vieaţă sguduitor de epică şi covârşitor de dramatică. Istoria Ardealului este « istoria unui popor de ţărani retraşi în culcuşurile lor genezice, adăpostiţi de sfântul lor graiu, de biserică şi de umbra, mărită cât veacurile, a eroilor lor ».

« Dar eroismul ardelenesc e polidimensional. S'a ivit mai totdeauna din ţesătura deasă a munţilor anonimi. Apele lui nu s'au năpustit numai asupra nedreptăţilor şi fărădelegilor politico-sociale, ci au pătruns în toate domeniile de activitate, s'au strecurat pe toate arterele vieţii româneşti. Toate plesnele lui însă, oricât de destăinuite şi distanţate în aparenţă, slujeau în realitate acelaşi ideal: ceea ce noi numim astăzi *ideea panromâneascâ*. Amintiţi-vă venerabilele generaţii de dascăli şi preoţi ardeleni, ale căror oseminte zac la temeliile ţării de azi. Zăboviţi pentru o clipă asupra acelor descălecări de dascăli şi profesori, care se ţin lanţ de-a-lungul istoriei noastre moderne, ca să vă daţi seama de vitalitatea eroică a Ardealului. Pentrucă un lucru trebue să se ştie: cele trei coloane de susţinere a Ardealului de eri au fost *ţăranul, popa* şi *dascălul*.

Dacă ar fi să schiţăm o tipologie a culturii ardelene, aşa cum se prezintă cu atributele sale specifice, în constelaţia culturii româneşti, ar trebui să reducem puterile ei creatoare la trei tipuri, care în fond se desvoltă din *quid divinum*, care este sfânta noastră ţărănime. Aceste tipuri ar fi: *feciorul de popă, feciorul de dascăl* şi *feciorul de ţăran*. Şi considerând lucrurile sub unghiul devenirii, cele două tipuri dintâi se reduc la cel din urmă. Tot ce înseamnă creaţie în cultura ardeleană poartă blazonul acestei origini. Exemplele ni se îmbie de pretutindeni: din literatură, muzică, artă plastică, etc. Gândiţi-vă la Coşbuc, Slavici, Agârbiceanu, Goga, Chendi, Blaga, Drăgoi, Ladea şi veţi avea confirmarea vie a tezei susţinută de noi. Toate creaţiile lor sunt străbătute de creeaţia duhului autohton ».

NOI, TRANSILVANIA

Pagini Literare — Anul VII — Nr. 6-12 — 1940

Revista dela Turda « Pagini Literare » publică în ultimul număr, printre altele, nuvela d-lui V. Beneş « Păcatul fratelui Beatus », poezii de d. Teodor

Murăşanu şi un articol semnat Lucia Apolzan. Reproducem poezia d-lui T. Murăşanu «Noi, Stâncile»:

Vezi aburii, norii
Cât depărtările, adâncile —
Asemeni lor, voi călătorii,
Noi, stâncile!

Nemărginirea apelor, marea
Şi 'n oglinda ei chipul, —
Voi, mugetul şi clătinarea,
Noi, ţărmul, nisipul...

Voi, foametea, puhoiul, lăcustele,
Răscoalele vântului...
Noi, holdele, fâneţele, pustele,
Mireasma pământului.

Bulbuce-vi-se guşile cât Marea Moartă
Reînvie-şi trecutul, păgânii, —
Voi, trecătorii grăbiţi pe la poartă,
Noi, stâlpii, bătrânii.

Voi, spaima, neliniştea, urile,
Sclipirea 'nşelătoare, sunetul,
Noi, Mureşul, tăcerile, pădurile,
Fulgerul, tunetul...!

Peste albul nepătat al zăpezilor,
Voi, ghiara ce-aduce pierzania,
Şi lanţul cu scârţâitul obezilor, —
— — — — — — — — — — —
Noi, Transilvania...!

O PUBLICAŢIE ETHNOGRAFICĂ

Ethnos — Anul I — Fascicola 1 — 1941

Revista de graiu, studiu şi creeaţie românească, *Ethnos* este o publicaţie ce apare la Focşani, sub conducerea profesorului Ion Diaconu. Prima fascicolă, tipărită cu multă îngrijire, are 356 pagini. Un conţinut divers cu precupări de cultură generală, ca şi cu articole de ethnografie, mai ales de folklor, se datoreşte colaborării d-lor C. Rădulescu-Motru, S. Mehedinţi, Iorgu Iordan, Sextil Puşcariu, Leca Morariu, I. Ciocârlan, Vasile Băncilă, Ion Cantacuzino, Ion Diaconu şi alţii. Profesorul Iordan scrie despre graiul putnean, profesorul Leca Morariu despre graiul viu—corectiv stilistic, profesorul Motru despre Destinul Românismului iar preţioase amintiri semnează I. A. Basarabescu şi Ion Ciocârlan. Material folkloric publică d-nii

C. Brăiloiu (transcrierea muzicală a Crivățului), Ion Diaconu și A. Stoia, Bibliografia și variantele Mioriței constituesc o preocupare a acestei reviste. In articolul său « Revizuiri Culturale », d. Ion Diaconu explică rostul publicației: cercetarea fenomenului românesc, urmărită obiectiv și în chipurile lui particulare de alcătuire. Apoi, vor fi privite legăturile lui cu celelalte aspecte ethnice vecine, iar la urmă perspectiva spre universalism, în care ethosul să-și salveze conturul său primitiv (p. 14). D. Ion Diaconu mai susține că revista va fi totdeauna a provinciei, căci în « calmul provinciei » și-au închegat opera scriitorii noștri reprezentativi. Provincia stă la origina deșteptării spirituale. « Marii reformatori au pornit din colțuri solitare ale pământului — din provincii ... Capitalele sunt în toată istoria cimitirul culturilor organice... Noi nu predicăm o retragere generală în provincie, dar știm bine că în ea e origina faptei spirituale... Ținutul Putnei și cel al Vrancei, ca și cel al Râmnicului Sărat cu care au o învederată comuniune ethnografică, trebue să-și dovedească prin *Ethnos* continuitatea trecutului sănătos în fața vremurilor acestora de renaștere ale sufletului întreg românesc ».

MUCENICIA PROTOEREULUI AUREL MUNTEANU

Transilvania — Anul 71 — Septemvrie-Decemvrie 1940

Buletinul de tehnică a culturii, *Transilvania*, ce apare la Sibiu și care ne dă atâtea însemnate amănunte despre activitatea « Astrei », publică în ultimul număr un articol: « Martirajul Protoereului Aurel Munteanu, președintele despărțământului Huedin al Astrei ». Cităm:

« Adunarea generală dela 24 Noemvrie a adus un pios omagiu memoriei Protopopului Aurel Munteanu, despre a cărui mișelească schingiuire și ucidere toată suflarea românească a luat la timpul său cunoștință cu indignare. « Astra » a săvârșit acest gest de pietate nu numai pentrucă răposatul este un mort al Neamului, ci și pentrucă este unul din marii ei dispăruți. Timp de 20 de ani, Aurei Munteanu a fost președinte al desp. Huedin, risipindu-și cu generositate munca pentru ridicarea culturală și economică, pentru sufletul românesc al Moților lui dragi. A rostit un mare număr de conferințe; a organizat cooperative și biblioteci populare; a ridicat troițe și monumente, dintre care ultimul a fost închinat lui Gelu, lângă râul Căpușului. Asemenea acestui erou legendar a căzut și regretatul preot, răpus de aceleași hoarde asiatice, care n'au învățat nimic într'o mie de ani. Drept omagiu pentru tragicul lui sfârșit, lăsăm să urmeze o relatare exactă a martirajului său, trimisă nouă de un membru al « Astrei », rămas în teritoriul ocupat:

« ... In 10 Septemvrie 1940 a fost atras în cursă de o bandă de vrăjmași, organizată anume să-l suprime. Ziua mare, un soldat l-a chemat la o casă dintr'o stradă laterală, din care casă proprietarul a fost silit să fugă, iar soția lui a fost găsită moartă, în fântâna din curte. Aici, vrednicul și pașnicul preot era așteptat de călăii, păgâni cu sânge de tătar în vine, și a fost ucis, sdrobindu-i-se capul și oasele corpului. A fost apoi aruncat în șanțul unui drum de câmp, la 2 km. depărtare de oraș, împreună cu sergentul, ucis tot atunci,

Gheorghe Nicola, care s'a grăbit în ajutorul preotului. Au fost acoperiți sumar cu pământ în acest șanț, unde au stat până la 16 Noemvrie 1940.

« La această dată, după două luni și după stăruințe repetate, a fost exhumat. I s'a făcut o autopsie de către o comisiune medico-legală, civilo-militară.

« P. S. S. Episcopul Colan a delegat pe d. consilier L. Curea să-i facă prohodul creștinesc. Nu s'a admis să fie dus în catedrala, ridicată de regretatul păstor sufletesc care ani de zile a depus străduință, muncă și jertfă pentru ridicarea acestei impunătoare biserici. Ceremonialul a fost admis numai afară, în cimitir, unde s'a adunat toată suflarea românească, cu sufletul și cu haina mohorîtă, cu dorința să asiste cel puțin aici, la rugăciunile de înhumare ale rămășițelor descompuse ale mucenicului martirizat și ale tovarășului său întru chinuire. Dar, odată cu sosirea sicrielor, jandarmii împănați au evacuat cimitirul și n'au lăsat să asiste decât pe văduvele îndoliate, pe preoții celebranți și pe cântăreți. Aceștia au celebrat, înconjurați de jandarmi, prohodul celor doi mucenici.

« Jertfa vieții și mucenicia lor fie bine primită de Dumnezeul dreptății, spre mântuirea Neamului ».

CE REPREZINTĂ AZI BISERICA ORTODOXĂ

Biserica Ortodoxă Română — Anul 59 — Nr. 1 - 2 — Ian. - Febr. 1941

In revista Sfântului Sinod, *Biserica Ortodoxă Română*, profesorul Teodor M. Popescu dela Facultatea de Teologie din București, publică un studiu « Ce reprezintă azi Biserica Ortodoxă », exemplar de semnificativ, din care reproducem următoarele:

« Ea reprezintă spirit: spiritul creștinismului vechi, unitar și ecumenic, credincios tradiției bisericești, autentice, și întocmirilor ei fundamentale. Reprezintă calitate: calitatea de a fi păstrat această tradiție curată, de a nu fi compromis ideea creștină în aventuri lumești, de a fi voit să fie nu stat în stat, nu stat peste stat, nici bisericuță, ci Biserică în stat și în lume, cu misiune religioasă-morală și cultică, nu politică și nici măcar în primul rând socială sau culturală, — menită să mângâie și să mântuiască sufletele, în virtutea harului, nu să le stăpânească lumește cu puterea autorității. Reprezintă o mare rezervă creștină în viitorul religios al popoarelor ei și al lumii, pentrucă este o Biserică veche și încercată, fără a fi uzată și sleită, trăește din trecut, fără a muri cu trecutul și a fi robită unui timp, înfruntă istoria, fără a se teme de ea, evoluează și progresează în pas cu credincioșii și cu vremea, fără a-și fi dat încă toată măsura puterilor ei spirituale; o Biserică tare în fiecare durere și renăscută cu fiecare eliberare, o Biserică ce viază chiar când este socotită moartă. Reprezintă astfel încredere și nădejde în spiritul, în puterea și în misiunea creștinismului ».

« Ea n'a favorizat o anumită clasă, n'a susținut privilegii sociale, n'a imitat organizația feudală, n'a provocat revoluții țărănești sau sociale. Ea n'a impus o anumită cultură bisericească statică tip, n'a avut concepții clericale, n'a

opus științei teorii filosofice învechite, n'a amenințat-o cu pedepse și torturi, n'a obligat-o la retractări și n'a ridicat la rangul de magistru unic în teologie și filosofie pe un teolog învechit. Biserică populară, ea a susținut statul și poporul, colaborând cu ele în armonie, a privit cu același interes toate clasele sociale, a promovat o cultură creștină religioasă-morală-națională, a recunoscut științei competența ei și dreptul studiilor raționale și experimentale. Caracterizată prin înțelegere pentru alte instituții, prin bunăvoință și toleranță, ea este intransigentă numai în apărarea credinței și a dreptului său la viață. Ea n'a provocat conflicte cu instituțiile lumești, n'a întrebuințat mijloace canonice în scopuri profane, n'a avut nevoie de inchiziție, de interdicție sau de index. Partizană a principiului libertății conștiinței, ea n'a cunoscut izbucniri de fanatism confesional, și dacă uneori a făcut exces de zel ortodox, a fost motivată de situații speciale sau de inițiativa statului. Aproape lipsită de spirit ofensiv, Biserica ortodoxă este însă cu atât mai hotărîtă în apărarea sa, și rezistența ei la atacuri și la prigoane este de sigur cea mai mare pe care o cunoaște creștinismul ».

« Biserica ortodoxă este cea mai îndreptățită dintre toate să strige creștinilor chemarea unirii în credință, pentrucă ea reprezintă deci singura bază posibilă a unirii creștinilor, pentrucă ea este vechea casă părintească, a creștinismului întreg, casa sfinților părinți, înaintea cărora trebue să se plece toți pontifii și toți reformatorii. Când alții ne chiamă « la staul » din ordin și cu toiagul, ca pe o turmă de oi rătăcite, Biserica ortodoxă chiamă la sânul matern fiii risipitori, și nu cu toiagul, ci cu inima ei de mamă, care suferă pentru înstrăinarea lor și pe buzele căreia nicio durere n'ar putea aduce amenințare sau blestem. Dacă putem nădăjdui vreodată restabilirea armoniei creștine în credință, în smerenie și în dragoste, ea nu se va putea face decât în jurul Bisericii armoniei, credinței, smereniei și dragostei creștine, care este Biserica ortodoxă ».

DOINA SINGURATICULUI

Arhivele Olteniei — Anul 19 — Nr. 107 - 112 — Ianuarie - Decemvrie 1940

Recent apărut, voluminosul număr pe anul 1940 al « Arhivelor Olteniei » — director: Prof. C. D. Fortunescu — cuprinde un bogat și variat material de studii istorice semnate de d-nii Marcel Romanescu, I. B. Georgescu, Dragoș Petroșan, Dumitru Tudor, Ion Vlădoianu și M. Theodorian-Carada.

Multe documente privind istoria Olteniei; însemnate culegeri de folklor oltenesc; o amplă secțiune de epică și poesie în care se publică lucrări de scriitori decedați sau în viață, printre care apar numele Doinei Bucur și al lui N. Milcu; însemnări privind Oltenia Culturală; în fine, note și comunicări, precum și recensii de cărți și publicații periodice (acestea semnate de d-nii C. D. Fortunescu și M. Theodorian-Carada) completează cele 416 pagini ale acestui volum.

Cităm «Doina Singuraticului» culeasă de «Nicu Bădescu, dela Mitran Ioanţă Badea din Pleniţa-Dolj, bătrân mort în vârstă de 87 de ani»:

Cucule, pasăre sură,
Ce-ţi spui numele din gură
Şi ţi-l spui fără măsură
Toată ziua 'n bătătură.
Cucule, de unde vii,
Calea mea de tot îmi ţii?
Unde plec, unde mă duc,
Sunt ca tine singur cuc.
Du-te cucule 'n pădure,
Singur lasă-mă pe lume;
Du-te cucule în crâng,
Singur lasă-mă să plâng.
Că mie mi s'a urît
Tot cu traiul amărît.
Tu pribeag şi eu sărac,
Cucule, ce-o să mă fac?
De te-aşezi pe-o rămurea,
Iţi cânţi, cuce, viaţa ta,
Traiul tău, viaţa mea,
Amândouă-asemenea.
Tu eşti pasăre cu pene,
Eu sunt om plin de blesteme;
Tu eşti pasăre cu cioc
Eu sunt om fără noroc;
Şi sunt cruce de voinic,
N'am pe nimeni, n'am nimic.
Mama mea când m'a făcut
Bine, cred, nu i-a părut,
Că de-atunci m'a blestemat
Să trăesc aşa sărac.
Să trăesc singur pe lume,
Ca şi tine prin pădure,
Pe marginea drumului,
In bătaia vântului,
In arşiţa soarelui,
Cu cântecul cucului
In desişul codrului,
Cum îi stă voinicului.
Du-te cucule 'n pădure
Lasă-mă singur pe lume.
Du-te cuculeţ în crâng,
Lasă-mă singur să plâng.

FOLKLOR TIMOCEAN

Timocul — Anul VII — Nr. 7-12 — Iulie-Decemvrie 1940

Revista «Timocul» publică o seamă de date şi culegeri despre tradiţia şi folklorul timocean. Interesant «Cântecul lui Vidu în Timoc», comunicat de Pătra Bobu din comuna Bregova, jud. Vidin.

PICTURA LUI ŞTEFAN DUMITRESCU

Orizonturi — Anul III — Nr. 5-10 — August 1940 — Ianuarie 1941

Revista Asociaţiei Profesorilor Secundari din Galaţi publică o seamă de articole interesante, printre care şi portretul regretatului pictor Ştefan Dumitrescu, scris de d. Al. Popovici. Citim:

«In măsura în care dovedea spirit critic, lucid, Şt. Dumitrescu a posedat şi o puternică intuiţie. La fel cu ceilalţi mari pictori ai noştri, a înţeles că factori permanenţi în creaţie, nu sunt nici materia diversă şi alterabilă, nici idealurile şi ele modificabile, ci doar anume factori sufleteşti şi anume credinţa şi iubirea. Şi trebue să admitem că a fost drept credincios pictorul atâtor biserici. Trebue să admitem că a iubit, artistul care din lumină, culoare, fiinţă, îşi făcuse o a doua religie.

Utopia formulelor imaginare a ironizat-o adesea, în acele compoziții unde idealul eleat, static, contrasta cu robusta realitate vie; alături de recea perfecțiune a unei marmore, de pildă, carnația proaspătă și caldă a unei femei oarecare, a cărei unică însușire poate, dar mare, era tocmai viața ».

ADĂOGIRI LA VIAȚA LUI ANTON PAN

Revista Arhivelor — Anul IV — Nr. 1 — 1940

Numărul închinat lui Dimitrie Onciul, fost director al Arhivelor Statului, despre care d. Aurel Sacerdoțeanu scrie un documentat și însuflețit articol, conține și următoarele date despre Anton Pan, publicate de d. Mih. Popescu:

« Printre actele autentificate de Tribunalul Comercial al Ilfovului se găsește și actul pentru donația pe care o face bisericii Lucaci, unde se prăznuește hramul « Sf. Ierarh Nicolae », Ecaterina, soția lui Anton Pan.

Din acest act aflăm înainte de toate că agoniseala din care și-a făcut Anton Pan casele de locuit nu se datorește publicațiilor sale de « muzichie bisericească » ci bunăvoinței publice, căci iată ce spune în testamentul ce poartă data anului 1854 August 20: « iar soția mea dobândind prilej cu deasa mea mergere pe la toate monastirile din Tara-românească și Moldavia a năzuit la ajutorul venerabililor Arhimandriți, egumeni și stareții deosebitelor monastiri și fiecare cu dărnicie ajutând, a stăruit și a cumpărat casele; iar răposatul întru fericită pomenire părintele *Spiridon Tismăneanul*, carele îi era părinte sufletesc și o iubea ca pre o fiică, a slobozit și suma trebuincioasă, pentru clădirea caselor celor noi și pentru toate mobilele, cu cuvânt ca să fie ale soției mele și Cuviosia sa, când va veni pentru trebuințele-i, în București să tragă întrânsele pentru liniștea sa »...

Nici pe atunci nu se putea, așa dar, agonisi avere mare de pe urma editării de cărți, chiar bisericești fiind!

Actul ne mai spune că Anton Pan a cântat, fără plată, la biserica Lucaci, timp de un an și jumătate și că a mai dăruit acesteia și două rânduri de cărți de « muzichie bisericească ». In el se mai arată apoi, că Anton Pan este înmormântat în curtea bisericii Lucaci și că soția sa avea de gând, că după trecerea a șapte ani, așa cum cere biserica ortodoxă, să-i desgroape oseminte le și să i le strămute la *Schitul Roșioara*, unde dorea să se călugărească și ea.

Către Schitul Roșioara, epitropia bisericii Lucaci, ca beneficiară a averii familiei Anton Pan, era obligată să dea anual o subvenție de 4000 lei.

Data testamentului făcut de Anton Pan, *la 20 August 1854*, precum și data acestei donațiuni, *5 Decemvrie 1854*, mărginește data săvârșirii din viață a lui Anton Pan, care nu poate fi decât între 1 Septemvrie 1854, câteva zile după facerea testamentului sau câteva zile înainte de facerea donației ».

NOTE

Opera d-lui Al. I. Zirra, *Alexandru Lăpușneanu*, cântată de curând la Opera Română din București, constitue o netăgăduită și impunătoare dovadă a puterei creatoare autohtone. Nu numai că această dramă muzicală este cea mai evoluată din câte s'au scris la noi, cu excepția operei lui George Enescu, *Oedip*, pe care nu o cunoaștem decât fragmentar, neavând satisfacția de a o fi ascultat în străinătate, dar ea este o adevărată realizare artistică, vrednică de a fi cântată pe orice scenă a lumii. Valoarea ei s'a evidențiat dintru început în fața specialiștilor, ca și a marelui public, care mereu se grăbesc s'o audă de mai multe ori, cu acea conștiință pe care, cu excepții cunoscute, o trezesc marile creații specifice unui neam și binefăcătoare lumii universale.

Deși opera constitue un mare succes de public, iar criticile au fost toate elogioase, cunoașterea acestei opere se află încă în stadiul unei prețuiri intuitive, publicul iubind-o pentru atmosfera istorică atât de cunoscută, ca și pentru complexa-i aparatură muzicală, iar critica pentru motivul unității și forței ei neobișnuite. Dar încă nu s'a analizt îndeajuns factura acestei opere și nu i s'au definit stilul și caracteristicile, comparând-o și așezând-o la locul pe care l-ar putea avea în producția muzicală a timpului nostru.

Fără pretenția specialistului, vom încerca, totuși, să schițăm însușirile și caracteristicile operii d-lui Zirra. Intâi de toate, avem de a face cu o adevărată operă. Dela primele măsuri ale uverturii, auditorul se află în fața unei orhestrații ample, de mare plinătate sonoră, de mărețe accente dramatice, cu un colorit pe cât de dens, pe atât de cald. Odată cu ridicarea cortinei și apariția lui Lăpușneanu, stilul operei poate fi descifrat: cântecul se apropie de acea formă a limbii vorbite, care este recitativul, cuvântul fiind de sigur potențat de muzică și făcut mai expresiv, dar fără acele ornamentații false sau de prisos, vocalize, pasaje, acrobații, tipice *bel cantolui*. Apariția corului boierilor; alternanța între soliști (Lăpușneanu și Moțoc), corul boierilor de pe scenă și strigătele poporului de afară, cerând capul vornicului; conflictul între Domn și Moțoc; intervenția majestuoasă a Doamnei Ruxandra; culminația dramatică prin hotărîrea Domnului de a trimite la moarte pe necredinciosul boier, care l-a înșelat și pe el, și pe popor; în fine, quartetul vocal ce urmează dialogurile (quartet foarte cald și strălucitor, deși grav și întristător) și rugăciunea către Dumnezeu — toate aceste momente din

actul întâi sunt tratate atât de expresiv și de legat între ele încât nu fac decât să definească o artă și să caracterizeze un creeator. Celelalte acte nu vor face decât să confirme unitatea de stil și bogăția de mijloace a autorului, mijloace contopite într'un tot unitar și expresiv.

Opera *Alexandru Lăpușneanu* se așează pe linia dramei muzicale în sens wagnerian, firește cu atenuările și modificările ce caracterizează pe compozitorii post-wagnerieni: muzica înțeleasă ca expresia cât mai adevărată și mai desvoltată a unui sentiment, ca o inspirată arătare a acelor frumuseți simple și mărețe, ca un mijloc complex și superior de a descrie drama omului. Suntem departe, prin urmare, de stilul operelor italienești, convenționale și artificiale, evadând într'o lume de virtuozități vocale și de melodii îmbătătoare, desprinse de realitățile adânci și permanente ale sufletului omenesc.

Dar ceea ce trebue să remarcăm, în al doilea rând, este că în cadrul acestei situări generale opera d-lui Al. I. Zirra reprezintă o modalitate românească, netinzând la acele efuziuni colosale și la acele prețiozități poetice tipice unicului Wagner, ci rămânând la un echilibru luminos și conștient, la un lirism potolit și totuși plin de o nostalgie și de un tragism oarecum interiorizate, la un colorit bogat și măreț, totuși nu de miraj metafizic; în fine, la o forță care știe de Dumnezeu și nu-L înfruntă cu trufii de supra-om.

Prin aceste modalități de expresie proprie se desvălue, în fond, caracterul românesc al lucrării, fondul nostru cumpănit și senin chiar în fața tragicului. Formă și tehnică wagneriană aduse, așa dar, pe măsura și armonia sufletului românesc, dar și atmosferă românească tratată după preceptele esențiale ale celei mai evoluate și mai nobile forme de operă muzicală, căci aici minunatele cântece populare din Bucovina și Moldova sunt contopite în țesătura muzicală a operei, șerpuind ca niște leitmotive sau ca niște temeinice componente, pentru a exprima sentimente și stări sufletești, iar nu pentru a răsări dincolo de structura muzicală, rămânând stinghere ca niște costume naționale în vitrina unui magazin de pe un bulevard mecanizat. Folclorul are în această operă o funcțiune de expresie sufletească — ca și în *Năpasta* d-lui Sabin Drăgoi — iar nu una de podoabă pitorească și exotică, precum nu-i nici demonstrație exterioară de românism cu orice preț. De aceea și emoționează mai mult în vâltoarea acestei muzici grave, orhestrată pentru instrumente multe, dar iarăși bine echilibrate, alămurile necesare majestuoasei atmosfcre istorice fiind îmblânzite de caldele coarde ce destăinuesc simțirile înfocate și nefericite ale individului chemat de destin să rămână în svonurile istoriei unui neam.

Dar așa cum dramatismul bine echilibrat și muzicalitatea bine contopită (din melodii populare, măreț armonizate, și din componente proprii, cu adevărat inspirate) unifică opoziții și contraste, la fel nu trebue să credem că autorul se menține tot timpul numai la o atmosferă apăsătoare și gravă. Actul al doilea constitue, dimpotrivă, o luminoasă și lirică recreație, fetele dela curtea domnească șuguind și huzurind până ce apare cumplitul Lăpușneanu, care și

el va fi umanizat aici, în dialogul cu soţia lui. Actul al treilea, cu omorîrea boierilor, iar ultimul, în chilia dela Slatina, unde Voevodul, călugărit sub numele de Paisie, încă voieşte să revină în lume, ca o urgie, stăvilită însă de măsurile luate de Doamnă şi de doi boieri, vor aduce culminarea dramatismului şi reculegerea în faţa lui Dumnezeu.

Aici se impune o nouă observaţie: deşi ca atmosferă, *Lăpuşneanu* aduce cu *Boris Godunov* nu se poate vorbi cu temei de o influenţă hotărîtoare a muzicii ruseşti la d. Zirra, căci coloritul şi misticismul rămân la d-sa senine, potolite, cumpănite. Tema istorică poate aduce cu *Boris Godunov*, aşa cum stilul ne îndreaptă către drama muzicală wagneriană: realizarea d-lui Zirra însă rămâne tipic românească, prin modalităţile sale proprii, prin faptul că a reuşit să fie o expresie a caracteristicilor neamului său, care, armonios şi cumpănit, nu ajunge niciodată la colosalul efuziunilor wagneriene, nici la beţia misticei slave, nici la lichefierea omenescului într'un colorit oriental. Forţă majoră şi lăuntrică, dramă dârză şi totuşi ştiind de Dumnezeu, patimă care nu ucide niciodată nostalgia, frumuseţe care niciodată nu devine idolatrie...

Chiar chipul şi faptele lui Lăpuşneanu, atât de crude şi înfiorătoare, sunt la d. Zirra, care şi-a scris singur textul, umanizate. Bine informat istoriceşte, ţinându-se nu numai după nuvela lui Negruzzi (d-sa intervertind unele întâmplări istorice) ci mai ales după cercetările mai noi ale oamenilor de ştiinţă, autorul ne-a dat un domn crud, dar la care cruzimea este motivată, căci Lăpuşneanu crede că pedepseşte pe trădători, pe aceia cari l-au înşelat trecând cu Despot şi care au impilat poporul. Poate că nebunia latentă, care se pare că la finele domniei s'a învederat pentru toţi, accentuându-se cutremurător, putea prilejui autorului operei un dramatism în plus, măcar în ultimul act. Oricum, asemeni tragicilor antici, d. Zirra a motivat acţiunile eroilor săi, iar destinul, mai precis pedeapsa dumnezeiască dela urmă, apare ca o dreptate de mult cuvenită, făcându-ne să deplângem pe toţi eroii ursiţi unei vieţi atât de groaznice.

Lucrarea profesorului de armonie şi contrapunct dela Academia Regală de Muzică «George Enescu» din Iaşi a avut norocul de a fi interpretată şi înscenată în condiţii vrednice de ea. D. Ştefănescu-Goangă, acest neîntrecut interpret wagnerian, a cântat în stil adevărat recitativ rolul lui Lăpuşneanu, iar d-na Lucia Bercescu, despre care d. M. Jora a scris că are cel mai frumos glas femeiesc pe care l-a auzit la Opera Română (recunoscând şi d-sa că puterea şi limpezimea acestui glas au nevoie de rotunjiri şi de o dicţiune ce lesne se poate învăţa, când dispune de însuşiri unice) — a cântat rolul doamnei Ruxandra.

Decorurile d-lui Feodorov (în actul întâi, minunate fresce după acelea dela mănăstirea Slatina şi o uşă cu splendide înfloriturí, demne de acelea dela Golia Iaşilor, iar în actul al doilea o splendidă perspectivă a atmosferei ieşene, cu acele coline blânde, colorate violet şi cafeniu, peste care străjueşte Cetăţuia, precum şi arhitectonica măreaţă şi în corect stil din celelalte acte) şi conducerea mu-

zicală a d-lui Egizzio Massini au completat meritele unui spectacol de totală valoare, la care obiecțiile sunt atât de neînsemnate încât nici nu le-am relevat. Nordul Moldovei ne-a mai dat încă un mare creator și acesta într'o artă pentru care se credea că neamul nostru nu are vocație.

Petru Comarnescu

In urma morții Generalului Ballif, a fost numit Președinte al Fundației Regele Ferdinand I din Iași, d. Petru Bogdan, profesor de chimie fizică la Universitatea din Iași și una din marile personalități ale științei românești.

Membru al Academiei Române, savantul dela Iași va putea da Fundației Regale, destinată desvoltării științelor pozitive și cunoașterii naturii țării, toată autoritatea și priceperea unei vieți de muncă riguroasă și temeinică, pentru ca din cercetările și descoperirile de acolo știința românească să capete noi victorii, iar bogățiile naturale ale țării mijloace mai științifice de valorificare. Fundația Regală dela Iași, întemeiată de Regele Ferdinand I ca un omagiu adus orașului și regiunii care L-a adăpostit în zilele cumplite ale refugiului, când țăria națiunii s'a afirmat atât de vrednic, mai are și un cămin pentru înlesnirea educării fiilor și fiicelor de militari, Regele Intregirii gândindu-se deopotrivă la omul vrednic ca și la spiritul creator.

Prezența noului Președinte al Fundației dela Iași, Profesorul Petru Bogdan, constitue o chezășie pentru propășirea științei românești și a vieții culturale ieșene.

R

In Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române au apărut, sub titlul *Problema Sociologiei*, trei substanțiale comunicări ale Profesorului Dimitrie Gusti asupra sistemului său de Sociologie, Etică și Politică, precum și asupra planului și metodei de lucru ale monografiei sociologice. Tipăritura Academiei constitue un rezumat sintetic al unei cugetări și al unei activități, care a cinstit și cinstește știința românească, Profesorul Gusti aducând o seamă de concepții și de metode de lucru mult mai eficiente și mai întregi decât acelea de până acum.

Concepând Sociologia ca știința unităților sociale și urmărind schimbările de structură ale acestor unități sociale, adică procesele sociale, Profesorul român nu s'a mărginit la simpla descriere și clasificare a fenomenelor, ci, căutând mai adânc, el a găsit sensurile voinței sociale, acțiunea sau activitățile ei, care sunt « de atâtea feluri câte sunt trebuințele omenești » și anume: manifestările economice și spirituale, acestea substanțiale sau constitutive, și manifestările moral-juridice și politice, acestea regulative sau funcționale. La rândul lor, manifestările sunt condiționate de anumite cadre ale vieții sociale: de natură (cadrul cosmologic), viață (cadrul biologic), timp (cadrul istoric) și conștiință (cadrul psihologic). « Unitatea socială nu este decât voința socială actualizată, în manifestări, prin utilizarea cadrelor ». Cunoscând cât mai riguros și mai real, la fața locului, aceste cadre și manifestări, omul de știință este în stare să facă previziuni sociale, stabilind modalitățile pentru realizarea valorilor și normelor sociale și etice ale realității sociale viitoare.

Acţiune de cunoaştere şi mişcare ştiinţifică, monografia sociologică studiază pe teren realitatea concretă şi cazurile particulare pentru a ajunge la generalizare, fiind o metodă completă sau integrală, valabilă peste tot.

Am reamintit aceste adevăruri, urmărind expunerea Profesorului Gusti, pentru a sublinia temeinicia şi utilitatea lor. Şcoala acestui profesor şi însufleţitor a trecut de multă vreme de stadiul încercărilor şi ipotezelor. Ştiinţa celor mai tineri ca şi multe din măsurile luate de Stat se folosesc de concepţia şi metodologia iniţiate şi aplicate de Profesorul Gusti. Elevii săi îi continuă doctrina şi experimentele în măsurile de asanare şi constructivism economic, în politica de igienă socială, în recensământul atât de necesar, ca şi în explorarea ştiinţifică a atâtor realităţi şi fenomene româneşti. Iar impunătoarele tipărituri conţinând comunicările ultimului Congres Internaţional de Sociologie sau rezultatele cercetărilor monografice dela Nereju şi Clopotiva (cinci volume) aşteaptă momente mai liniştite şi mai prielnice studiului şi meditaţiei pentru a fi valorificate aşa cum se cuvine unor comori de gândire şi observaţie sistematică a ceea ce este mai real şi mai semnificativ la noi.

P. Com.

O carte despre literatura bănăţeană, de curând apărută, ne-a dat prilejul să regretăm că astfel de opere de cercetare regională sunt încă rare. La vieaţa culturală a României întregite au luat parte cărturari şi literaţi din toate unghiurile ţării; aportul adus de fiecare a fost divers, întru cât diverse erau tradiţiile de cultură a regiunilor din cuprinsul ţării. Din sinteza lor s'a alcătuit cultura românească de după războiu. Ceea ce importă, este a cunoaşte exact aportul fiecărei tradiţii provinciale; numai cunoscând spiritualitatea Ardealului, Bucovinei sau Basarabiei, comparată cu aceea a Vechiului Regat, ne putem da seama de modul cum s'a constituit cultura românească. Nu e decât o chestiune de metodă: pentru a cunoaşte un tot care este o rezultantă a fuziunii mai multor elemente eterogene, trebue să le cunoaştem pe acestea în parte şi în amănunt.

Din acest punct de vedere suntem bucuroşi să anunţăm o carte care se ocupă cu literatura bănăţeană în studii şi imagini. In editura « Astra », d. Ioan D. Suciu, cunoscut deja prin cercetările sale de istorie, a publicat « *Literatura bănăţeană dela început până la Unire, 1582—1918* ». Este o antologie şi o istorie literară totodată, cuprinzând în sinteză toată producţia spirituală a Banatului, de când a început a se scrie româneşte şi până la hotarul ultim, 1918, când Banatul s'a integrat în totalitatea românismului şi a început a-şi pierde câte puţin aspectul deosebitor. Antologie — fiindcă fiecare om de litere este prezentat prin ceea ce a scris el mai semnificativ; istorie literară — deoarece figurile literare sunt prezentate prin câte o biografie alcătuită cu îndemânare, însoţită de o bibliografie cât se poate de completă. Bibliografiile, din punctul de vedere al istoriei literare, reprezintă un aport cu totul original al autorului, mărturisind o muncă îndelungată de cercetări migăloase, de excerptare a pu-

blicațiilor și arhivelor regionale. Ele vor servi de îndreptar pentru orice cercetare ulterioară în acest domeniu.

Importanța și semnificația aportului acestei provincii a Banatului nu mai au nevoie de a fi subliniate. In cartea d-lui I. D. Suciu figurează « Paliia dela Orăștie » și nume ca Mihail Halici, Ștefan Fogarași, precum și acelea mai cunoscute marelui public: Dimitrie Țichindeal, Ioan Popovici Bănățeanu, V. Vlad Delamarina. In deosebi ținem să subliniem originalitatea acestui din urmă poet, care s'a folosit în opera sa de dialectul bănățean, fiind unul dintre puținii noștri scriitori în dialect. O singură strofă, pe motiv popular, ajunge pentru a-l situa:

Ano, Ano, Logojano !
Calșie-o roata pălărie,
Că mai bine-ți șege șie
Ca rumână d'omenie
La jocu dă Sânt-Ilie
Să-ți porți conșiu cum ți-i data...

Intâlnim de asemeni pe Aurel C. Popovici, o figură de ideolog și politician prea bine cunoscută.

Dar contribuția mai însemnată a d-lui I. D. Suciu este de a fi scos din uitare și de a fi pus la locul cuvenit alte figuri mai puțin cunoscute. Descoperim prozatori de valoare în D. Păcățianu, Cassian Munteanu și Mihail Gașpar; istorici și oameni politici cu rol însemnat în istoria Ardealului, ca N. Tincu Velia. Istoria noastră contemporană nu are decât de câștigat din cunoașterea unor astfel de figuri.

Câteva cuvinte, la urmă, trebue spuse despre prezentarea tehnică a cărții. In deobște ea e bine prezentată, dar cred că era datoria editurii Regionalei bănățene « Astra » să aibă grijă să se evite greșelile de tipar, uneori supărătoare; și, mai ales, se putea da acestei cărți, care va deveni de sigur o biblie a Banatului, un aspect mai sărbătoresc: câteva portrete și reproducții, o copertă mai atrăgătoare ar fi făcut mult.

C. Racoviță

Dintre argumentele lui Roesler și ale urmașilor săi împotriva continuității neamului nostru unul singur a mai rămas aparent valabil și anume: asemănările și apropierile, numeroase și caracteristice, între limba română și limba albaneză. Impotriva acestui ultim argument, d. Dr. Anton Balotă aduce o seamă de argumente linguistice și etnologice în noul său volum *Le Problème de la Continuité* (Contributions linguistiques, 1941. Tiparul Universitar), luminând un nou aspect al problemei: relațiile etnice dintre Traci și Illyri în legătură cu obârșia albaneză.

D. Anton Balotă argumentează că, departe de a fi două rase diferite, Traco-Illyrii sunt o singură rasă pusă în deosebite condiții geografice, hotărîtoare pentru viitoarele lor organizări politice și sociale. Illyrii așezându-se în ținuturi aride, fără câmpii fertile și văi bogate, au dus o viață nomadă și războinică de trib, în timp ce Tracii au ajuns să se organizeze pe sate și să ducă o viață așezată. Daco-Românii, urmașii Tracilor, au fost mai temeinic romanizați, fiind păstori statorniciți și agricultori, decât Illyrii, din care descind Albanezii și Aromânii, aceștia fiind răspândiți, nomazi și practicând negustoria migratoare.

Deosebirea aceasta, datorită condiţiilor geografice şi nu rasiale, nu constitue însă o prăpastie etnică şi linguistică, ci, dimpotrivă, pledează pentru o apropiată înrudire. Dacă limba albaneză a avut multe influenţe asupra limbii noastre, pe când nicio formă daco-română sau română primitivă nu se află în limba albaneză, găsindu-se totuşi o serie de fenomene paralele între aceste limbi — aceasta se explică tocmai prin faptul că atât Românii cât şi Albanezii au în comun aceeaşi moştenire autohtonă, fondul traco-illyr, care odinioară unifica, etnic şi linguistic, regiunile balcanice. Roesler, constatând albanismele limbii noastre, le-a explicat prin aceea că noi am fi fost influenţaţi direct de Albanezi, deci poporul nostru s'a format la Sudul Dunării, unde sălăşluesc urmaşii Illyrilor, Albanezii. Altfel, nu s'ar fi putut explica, pe atunci, influenţe albaneze la un popor de origină tracă, băştinaş în Nordul Dunării. E drept că, pe atunci, diferenţierea tracoillyră părea certă.

Susţinând, dimpotrivă, înrudirea traco-illyră şi diferenţierea ei din pricini geografice, d. Dr. Balotă distruge ultima teză roesleriană împotriva continuităţii: Românii şi Albanezii, provenind din aceeaşi rădăcină traco-illyră, au fenomene asemănătoare şi paralele în ceea ce priveşte limba, formându-se în două regiuni deosebite, noi la Nord, iar Albanezii la Sud de Dunăre, astăzi fiind admis de oameni de ştiinţă ca Nicolae Iorga şi Ovid Densuşianu ca teritoriu de formare al poporului român toată zona orientală romanizată şi toată lumea tracă.

Teza d-lui Balotă este osebit de îndrăzneaţă şi are o capitală însemnătate pentru istoria noastră. Intrebuinţând materialul furnisat de unii oameni de ştiinţă străini şi români (Iorga dându-i cele mai preţioase sugestii, iar d-nii Al. Rosetti şi I. Şiadbei argumente specifice) şi făcând el însuşi o seamă de observaţii şi deducţii istorice (cartea mai cuprinde şi alte studii, printre care şi o pătrunzătoare analiză linguistică şi etnologică a noţiunei de «ţară»), autorul este conştient de dificultatea problemei, aşteptând replicele celorlalţi specialişti, dar fiind convins de tăria argumentaţiei şi observaţiilor făcute.

P. Com.

Aglaia Pruteanu a murit la Iaşi, la sfârşitul lunii Martie. A fost o fruntaşă a scenei ieşene şi una din personalităţile cele mai înzestrate ale teatrului românesc. Distinsă şi aristocratică, într'o epocă şi într'o lume în care vulgaritatea nu avea preţ la public şi deci nici pe scenă, artista aceasta a interpretat cu vocea-i limpede şi avântată, ca şi cu atitudinele-i statuare — avea o nobleţe marmoreană — numeroase roluri din repertoriul clasic şi modern. Drama şi tragedia în versuri erau preferinţele acestei personalităţi distinse, pe care pretenţioşii intelectuali ieşeni, în frunte cu criticul Ibrăileanu, o preţuiau îndeosebi.

P. Com.

Dintre expoziţiile de pictură ale lunii Martie se cuvine să spunem câteva cuvinte bune despre acelea ale d-lor Eremie Profeta şi Alexandru Istrate. Primul, prezentat călduros de pictorul I. Vlasiu, care i-a

scris pentru catalogul expoziției un « cuvânt înainte », se arată preocupat de compoziția amplă, de gesturi și frământări omenești, de feluritele aspecte ale naturii. Ardelean, d. Eremie Profesta este mai curând un temperament dinamic, căutând diferite căi de expresie, diferi tehnice și stiluri, aducând, adesea, un colorit aspru și demonstrativ pentru ideile și sentimentele sale. Florile, peisajele, interioarele și, mai ales, figurile omenești sunt văzute în totalitatea lor, dar din perspective și înțelegeri mai mari și mai neobișnuite, pictorul căutând parcă articulația și organicitatea lor esențială, sbaterile și chinurile, rosturile jocului de linie și culoare în care coexistă. De aceea, d. Eremie Profeta nu pictează sensual, ca majoritatea pictorilor noștri, ci mai curând cu acea intuiție a expresionistului, care caută să proiecteze, prin viziunile sale, anumite concepții și stări sufletești. Avem, deci, toate motivele să așteptăm dela acest artist o pictură care să desvăluiască sufletul omenesc, chinurile și aspirațiile omului, semnificațiile gesturilor și expresiilor lui, ieșind astfel din făgașul preocupării de a însufleți coloristic doar natura moartă și peisajul, preocupări de care timpul nostru abuzează.

Dimpotrivă, d. Alexandru Istrate este un contemplativ rafinat, pe care lesne îl putem situa pe linia Matisse-Pallady. Alături, însă, de rafinamentul coloristic, de lirismul acela sensual și luxuriant, d-sa dovedește și o robustețe care îi permite să fie divers și variat, de o parte, nelichefiind materia și iubind structura, de alta. Dispunând de însușiri excepționale, d. Istrate poate evolua către o artă mai complexă, către compoziția aceea, care, fără să ocolească poesia colorii, să cuprindă totodată volumul și atitudinile adânc semnificative, exprimând un ethos mai adânc omenesc.

E ceea ce ar trebui să înțeleagă tinerii noștri artiști, aducând artei noastre acea sentimentalitate cutremurătoare și acel umanism mișcător, pentru care Rembrandt, Da Vinci, Michel Angelo slujesc drept pilde nemuritoare, iar dintre moderni Daumier, Munch, Rouault.

P. Com.

Patimi și considerațiuni politice au îndemnat unele cercuri vecine să desconsidere, sau să tragă la îndoială, multe din rezultatele meritorii ale științei noastre. Ele au apărut în adevărata lor lumină, numai atunci când punctul de vedere, din care au fost judecate, nu s'a lăsat întunecat de alte considerații, urmărind numai stabilirea adevărului.

Una din aceste dovezi, — păcat prea puțin răspândită, — o găsim semnată pe pagina comentariilor lui Joseph März în *Zeitschrift für Geopolitik* (an. XVII, caiet 11, Oct. 1940). Discutând partea nouă de contribuție adusă de doctrina național-socialistă în problema naționalităților, și anume un anumit drept al popoarelor la viață națională și spațiu propriu pe baza elementului etnic majoritar, — are cuvinte demne și măsurate despre știința românească. Este de părere că Universitatea dela Cluj (acum mutată la Sibiu) a reușit să fie acel centru de studii academice care a dovedit dreptul Românilor asupra Transilvaniei.

Scoate apoi în relief meritele *Atlasului linguistic*, — publicat pe baza

unui material imens de Profesorul Sextil Pușcariu, — care a dovedit omogenitatea neamului românesc prin limbă. Celelalte ramuri ale științei și-ar fi găsit un organ potrivit de exprimare în *Revue de Transylvanie*, editată de Profesorul Silviu Dragomir, dar observă că a fost o greșeală politică de a se fi ales limba franceză pentru publicații de această valoare și amploare. Spune apoi că cele câteva studii scrise în limba germană, ca de exemplu *Die Szekler* a Profesorului Sabin Opreanu și *Die Theissebene* a d-lui Laurian Someșan, deși de înaltă ținută științifică și foarte convingătoare în argumentele lor, n'au apărut decât într'un timp când pretențiunile revizioniste ungare erau pe punctul de a fi îndeplinite.

« Este o bună însușire a Românilor » spune autorul, « că lucrează mai puțin cu teze ca Ungurii. Părerea lor că în Dacia a mai rămas destul popor de baștină pentru a forma legătura între romanitatea provincială și românească de mai târziu, — este mult mai convingătoare decât tezele maghiare: că dela retragerea Romanilor, mari părți ale Transilvaniei au rămas cu totul deșarte și că Ungurii s'ar fi instalat ca primii ocupanți ai teritoriilor, iar Românii ar fi venit mai târziu și prin urmare dreptul lor ar fi mai mic ».

Pentru a judeca știința maghiară în ultimele ei realizări se oprește asupra marei colecții de studii *Siebenbürgen* (Soc. Istorică Ungară, Budapesta). Recunoaște că prin proporțiile ei considerabile și repeziciunea cu care a fost scrisă, — apărând câteva săptămâni înainte de arbitrajul dela Viena, — opera este, de fapt, uimitoare. Nu uită să sublinieze însă că meritele ei scad considerabil când se știe că majoritatea materialului stătea la îndemână și că în ultima analiză nu este decât un rezultat al științei de luptă, de tendință *(Kämpferische Wissenschaft)*. Obiectivitatea, stricta obiectivitate, este ceva mai îndepărtată. Formulările corespund scopului urmărit, fiind în parte foarte categorice.

Autorul arată apoi, cum Homan, ministrul cultelor, numește unitatea politică și culturală a Basinului Carpatic, o chestiune europeană de prim ordin, iar menținerea și asigurarea predominațiunii ungare, o problemă europeană. Românii care și-au păstrat caracterul răsăritean cad, după cercetătorul maghiar, cu totul aparte, aparținând comunității ortodoxe a Balcanilor. Faptul acesta, spune însă Márz, sună ca o acuzație, care este totuși îndulcită, deoarece Ungurii repetă mereu că, în cadrul ideii Sfântului Ștefan, fiecare popor își poate păstra individualitatea.

Recensentul german nu dă dreptate cercetătorilor maghiari nici în privința Sașilor. Este cunoscut faptul că administrația independentă a Sașilor din Transilvania a căzut jertfă mai întâiu tendinței de centralizare ungare și apoi celei românești și nu invers, cum s'a susținut.

Deși autorul nu trage concluziile necesare, ele sunt luminoase. Departe de a anunța sgomotos adevărurile cuprinse în însăși ființa etnicului românesc, știința noastră se menține pe o linie demnă, fără să fie umbrită în concluziile ei de preconcepții sau scopuri politice. Calea urmată până acum este fără pată, conștiința liberă, iar orizontul realizărilor senin.

Cajus Jiga

Deschizând o nouă serie a problemelor germane din Sud-Estul Europei *(Volkstum im Südosten)*, editată de Profesorul Dr. Otto Brunner, — cartea d-lui Goos Roderich *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik*, — 443 p. A. Luser, Viena 1940, este o lucrare de istorie. Tratează cronologic principalele evenimente din viaţa poporului săsesc transilvan, dela începutul aşezării lui până în anul 1538.

Autorul a ştiut să întrebuinţeze şi să interpreteze cu deosebită pricepere un material bogat, adunat cu multă sârguinţă din arhive şi documente, uneori inedite, cât şi din literatura de specialitate română şi ungară.

Urmărit la fiecare pagină de grija adevărului, nu se lasă ademenit nici de părerile anterioare şi nici nu încearcă să stabilească puncte de vedere proprii, fără să le sprijine pe dovezi autentice. O expunere clară şi măsurată urmăreşte firul evenimentelor, înfăţişând soarta aspră a coloniştilor germani, plecaţi din toate părţile Germaniei, pe la începutul secolului al XII-lea într'o ţară necunoscută şi în împrejurări nesigure.

Remarcăm capitolul în care autorul expune conştiinţa originei germane a poporului săsesc. Observă just că, departe de a transpune ideile şi concepţiile politice ale prezentului în evul mediu, se poate totuşi constata că unul din gândurile aproape permanente ale primilor colonişti a fost conştiinţa originei germane. Aceasta a şi fost exprimată în 1306, 1376, 1474 şi 1517.

Cercetătorul susţine apoi că, numeric, Saşii, — cât se poate constata din puţinele date existente, — s'ar fi menţinut în prima perioadă (adică până la 1437) aproape la acelaşi nivel; totuşi pierderile suferite mai târziu au făcut ca numărul lor să scadă la începutul sec. al XVI-lea la aproximativ optzeci de mii de suflete. In tot timpul acesta au dat, însă, dovadă de un sentiment puternic de afirmare, apărându-şi dârz şi aprig patrimoniul strămoşesc. In această tendinţă au fost sprijiniţi în parte de legile şi drepturile, — date printr'o serie de diplome, — de regii Ungariei şi principii Transilvaniei. Nu este mai puţin adevărat că, în lupta lor nestrămutată pentru menţinerea avutului şi specificului lor etnic, au căzut uneori, din cauza împrejurărilor, în extreme. Cum era şi firesc s'au întâlnit aproape totdeauna cu băştinaşii acelor locuri, cu Românii.

Cartea de faţă, care rămâne o pieţioasă şi utilă cercetare istorică, ar fi fost mult mai completă, credem, dacă, s'ar fi înfăţişat rolul şi partea de contribuţie a Românilor în viaţa de fiecare zi a Saşilor. Acest popor de iobagi şi păstori, timp de sute de ani, şi-a dat din plin tributul muncii lui, pe moşiile Saşilor şi aproape totdeauna a împărţit cu ei aceleaşi necazuri şi aceleaşi nenorociri.

O largă expunere au găsit, în schimb, toate împrejurările politice şi sociale din marea luptă dintre Regele Ferdinand I şi Ioan Zápolya, dela 1526—1538. Prin tensiunile din sânul comunităţii săseşti şi luptele din afara ei, avutul şi specificul german au putut fi apărate numai după mari greutăţi.

Merită menţiune şi capitolul care tratează despre înfiinţarea şi organizarea comunităţii politice săseşti

numită « universitatea națională » *(Nationsuniversität)*; rolul deosebit de important deținut de biserică și, alături de ea, transformările sociale suferite în decursul timpului, care își găsesc o potrivită prezentare.

Caius Jiga

Cine mai vorbește la noi de grecoteiul Panait? In « Franța liberă » și nespus de necăjită, s'a ridicat totuși un glas care să-l mai amintească.

Frédéric Lefèvre, colaboratorul săptămânal al acelor apuse *Nouvelles Littéraires* a scris, de astădată în *Vendémiaire* (7 Martie 941), un mișcător omagiu: « Petites images de Panait Istrati ».

Punându-l în tovărășia lui Erasmus, a lui Rabelais, Plotin, Verlaine — într'o falnică galerie — Lefèvre spune că Istrati este pentru el « de-a-pururea viu » fiindu-i « cel mai apropiat dintre prieteni ».

Are apoi un calificativ superlativ: *Istrati este exemplarul desăvârșit al povestitorului oral. Este chiar cel mai mare povestitor oral al timpurilor noastre.*

In aceeași frumoasă lumină pune generozitatea față de alții, a lui Istrati, amintind cum omul acesta născut și mort sărac, a cheltuit aproape două milioane de franci cu nevoiașii — și sfârșește articolul arătând cât de greu a atârnat în cumpăna dreptății, mărturia lui Panait Istrati în ceea ce privește stările din marea Necunoscută Sovietică — deoarece « nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să pună la îndoială buna credință a lui Panait ».

Barbu B. Brezianu

O carte pe care o citești, având deschis în față atlasul, este aceea iscălită de Franz Joseph, Prinz von Hohenzollern, al doilea ofițer torpilor de pe crucișătorul « Emden », intrat în legendă, din vremea războiului trecut.

Cartea are drept titlu chiar numele acestui vas — și sunt cuprinse în paginile ei toate luptele, faptele de glorie săvârșite de echipajul lui sub conducerea eroicului căpitan von Müller până în clipa când cercul de foc, al marinei de război inamică, format din unități mult mai bine înzestrate și de tipuri mai noui a cinci state — Anglia, Olanda, Rusia, Japonia și Franța — s'a concentrat asupra micului, dar cu atât mai bravului crucișător « Emden », distrugându-l.

Era în prima jumătate a zilei de 9 Noemvrie 1914 — și se împlineau aproape trei luni de când acest vas pusese stăpânire pe căile meridionale de comunicație ale Asiei Sud-estice. Activitate care adusese întregului echipaj din partea patriei germane iubire și decorații de seamă, primind Crucea de Fier — iar din partea lumii întregi, inclusiv inamicul, admirația.

Dela această dată începe prizonieratul, făcut zi de zi și cu dârză demnitate în lagărele lui din Malta și care ține până după încheierea războiului.

Din însăși această liniară prezentare se pot distinge cele două părți ale cărții. De sigur că prima parte rămâne mai interesantă, deoarece aventura, dusă până la neverosimil, primează. Cu atlasul în față, îți dai seama mai bine de tururile de forță pe care a trebuit să le facă acest cru-

cișător în mii și miile de mile parcurse în Oceanul Indian sub comanda comandantului von Müller, care va rămâne mereu viu nu numai în analele războiului, dar și ale cavalerismului. Și, atunci, fără să vrei chiar, te lași entusiasmat de isprăvile de arme ale acestui vas, care reușise să 'nspăimânte întreaga flotă comercială a țărilor inamice și să dea mult de lucru amiralităților respective.

Ceea ce te reține din lectura acestei cărți este dragostea — imensa dragoste de patrie a acestor ostași care, la mii de kilometri de Germania, trăiesc bucuriile și tristețile țării și singuri, în nesfârșitul oceanului, slujesc, până la ultima picătură de energie, destinului ei.

De asemenea, modestia povestirii atâtor bătălii, care înseamnă tot atâtea victorii — și care, prin felul cum sunt narate, apar firești. Aceasta nu înseamnă că autorul nu-și dă seama de sacrificiile tacite și, uneori, de jertfele capitale care, pe rând, sunt aduse de echipaj, începând cu comandantul și isprăvind cu cel mai neînsemnat matelot. Nu; din contra, mai fiecare pagină este un ales omagiu adus oamenilor de pe puntea lui «Emden», iar sinceritatea descrierii, recunoașterea puterii, dar și cavalerismului adversar, sublinierea intervențiilor minunate ale zeiței Fortuna în favorul crucișătorului german te face să stimezi pe Franz Joseph, acest Principe care refuză, în captivitatea celor cinci ani, să fie tratat altfel decât ca al doilea ofițer torpilor.

Privită superficial, cartea ar putea fi catalogată drept un jurnal de bord literarizat sau — mai rău — chiar drept una din obișnuite cărți de aventuri. In realitate, prin sobrietatea desăvârșită a expunerii («Pentru adevărul celor scrise garantez cu capul și inima» — mărturisește, atât de frumos, autorul) — deși sunt cuprinse în aceste pagini fapte pe care aproape că nu le poți admite ca verosimile — îți dai seama că ai de a face cu o carte care-ți va rămâne prinsă de tine cum Robinson Crusoe de copilărie. Faptul de-a fi cetită cu atlasul, de-a se baza pe-o întreagă serie de date și comunicate oficiale aduce un element în plus și, anume, acela al posibilității fixării în timp și spațiu.

Eugeniu V. Haralambie

INCUNOȘTIINȚARE PENTRU COLABORATORII NOȘTRI

COLABORATORII REVISTEI SUNT RUGAȚI CA, ODATĂ CU MANUSCRISELE TRIMISE, SĂ MENȚIONEZE ADRESA EXACTĂ, UNDE SĂ LI SE EXPEDIEZE ONORARIUL ȘI, EVENTUAL, PRIMA CORECTURĂ. — AUTORII CARE DORESC SĂ LI SE TIPĂREASCĂ EXTRASE VOR CERE ACEST LUCRU ODATĂ CU TRIMITEREA MANUSCRISULUI, ARĂTÂND NUMĂRUL DE EXEMPLARE DORIT, CARE SE VA IMPRIMA PE CHELTUIALA D-LOR.

ÎN CEL MULT DOUĂ LUNI DELA DEPUNEREA FIECĂRUI MANUSCRIS, AUTORUL VA PRIMI RĂSPUNS DACĂ MANUSCRISUL A FOST ACCEPTAT SPRE PUBLICARE. MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ.

MANUSCRISELE ACCEPTATE VOR FI PUBLICATE ÎN CEL MULT ȘASE LUNI DELA DATA CÂND LI S'A COMUNICAT ACCEPTAREA.

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ, BUCUREŞTI 1941

C. 69.594.